ТАБОР

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

21

слухай, козаче, сурми заграють!

МГ.

Проситься надсилати відомости про все відмінне в життю нашої військової еміграції.

21

ЗМІСТ:

УВАГА!

1. Ч.ч. 1, 2 і 9 вичерпані.
2. Розрахунок підписної плати на стор. 3-й обкладинки.
3. Адреса Редакції: **Warszawa, ul. Czerniakowska 204, m. 25. W. Kuszcz**

„LE CAMP"

(„ТАБОР")

LA REVUE MILITAIRE
UKRAINIENNE

N. 21.

1 9 3 4
L'ANNÉE ÉDITION XI
VARSOVIE

„ТАБОР“

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 21.

Успіх війни не залежить від великого числа війська, але від того, щоби відділи були добре зорґанізовані та дисципліновані.

НАПОЛЕОН.

РІК ВИДАННЯ XI. 1934 Р.

РЕДАҐУЄ КОЛЄҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,

Ґенер. Штабу Ґенер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9. Telefon 5.09-31.

2

РОЗДІЛ І.

П. М-т.

Піхотний рій.

Специфічний характер Великої війни, коли лише змасуванням вогневих засобів і ціною величезних жертв людьми вдавалося доконати прориву в уміцнених та в свою чергу різними і численими вогневими засобами і штучними перешкодами забезпечених позиціях, створив легенду про переважаюче значення вогню, що було сформульовано в тезі: „артилерія (вогонь) здобуває, піхота закріплює". Спочатку ще й після війни наставлення воєнної думки, вражене неймовірною впрост кількістю жертв, йшло в тім самім напрямі і треба було досить часу, щоби з одного боку безпосередні враження від особливих властивостей тої війни пішли в непам'ять, з другого — щоб глибоке перестудіювання здобутого воєнного досвіду ще раз підтвердило засаду, що не вогонь, а людина і здобуває, і закріплює, то значить, що людина, як завжди, була й є рішаючим чинником бою. Річ очевидна, що й надалі та незмінна засада залишиться непорушною, незалежно від жертв, незалежно від можливих і безсумнівних удосконалень воєнного знаряддя та масового забезпечення ним війська.

Треба було однак числитися з поважними змінами в усіх ділянках воєнної чинности, бо ті зміни викликала надзвичайна ефективність і масовий характер сучасних вогневих засобів. В поважній мірі вони, ті зміни, торкнулися піхоти, для якої вогонь став єдиним дійсним засобом підготовки до вдару.

Слід тут для ясности зазначити, що окреслення, яке можна спіткати не тільки у військовій літературі, але навіть у статутах: вогонь є засобом для підготовки руху вперед, — на нашу думку не є стисле, бо не рух вперед, а лише удар остаточно рішає про наслідки бою і тому військо повинно прагнути вдару. Рух вперед є лише способом осягнення можливости вдару, а нераз і ефективности вогню.

Ще не так давно за найменшу тактичну одиницю в піхоті, що могла одержати і виконати бойове завдання на полі бою і якою командір її міг безпосередньо керувати, була сотня. Довоєнні статути правом на провадження вогню в рамах завдання сотні наділяли командіра чоти і лише в залежності від тактичної обстанови дозволяли йому передавати вогневі задачі командірам роїв. Умови сучасної бойової дійсности, в яких вимоги керовництва займають відповідне місце, допровадили до необхідности розпорошення на полі бою найменших піхотних комірок з огляду на конечність тактичного унезалежнення їх, розуміється, в рамах завдання вищої комірки. Узброєний тепер, щонайменше, ручним кулеметом, піхотний рій став з наведених тактичних причин не тільки самостійною вогневою одини-

цею, але й взагалі найменшою тактичною одиницею. Вказують на те уреґуляментовані способи провадження сучасного бою[1]).

Маючи на увазі наші завдання на майбутнє і випливаючий з них обов'язок завжди бути готовими до відновлення боротьби за визволення, хочемо на сторінках нашого „Табору" з Читачами його поділитися даними з сучасної орґанізації отої найменшої піхотної одиниці — рою і зробити висновки, яка його орґанізація в можливих умовах нашої війни була б найбільш відповідною. Розуміється, що найбільш для нас цікавими даними про орґанізацію тої одиниці й про її тактичне вживання будуть дані большевицькі.

Військо взагалі в часі війни може бути в наступних положеннях: воно після концентрації йде назустріч ворогові; воно б'ється; воно спочиває. Маємо на увазі, що всі ті чинності й випливаючі з них такі ділання піхоти, як: служба розвідча, проваджена безперервно перед боєм, в часі бою і після нього; служба охорони війська на поході (похідна охорона) та на спочинку (сторожова охорона), охорона бойова, — можуть відбуватися лише в обставинах безпосередньої стичности з ворогом. Інша річ, що сучасні бойові засоби ту безпосередню стичність навіть у випадку бою, розсунули на віддаль кільканадцяти кільометрів, але тим самим вони й обумовили бойову діяльність піхоти.

Бойова діяльність піхоти в усіх її щойно згаданих видах, випливаюча з покладеного на дану одиницю завдання, дуже залежна від вогневих засобів, тобто від сили вогню. Наближення до ворога для нанесення йому вдару без належного використання сили вогню з метою переваги над ворожим вогнем, не є можливе. Рівнож не принесе користи й оборона, якщо не використати відповідно вогневих засобів. Тому всі сучасні статути з особливим притиском підкреслюють значення мистецького використання вогню —

„підставова задача вогню полягає в тім, щоб дати можливість піхоті: в наступі — перемогти просторінь, що відділює нас од ворога, щоб нанести йому удар; при обороні — відбити всі спроби ворога наблизитися до нашої піхоти, яка обороняється. Для цього треба вогнем: а) нанести вразливі втрати ворогові, щоб підірвати у нього мужність та здатність до дальшої боротьби; б) влучним обстрілюванням його вогневих пунктів змусити його припинити або зменшити вогонь; влучним вогнем на його обсерваційні та командні пункти розладнати його керовництво вогнем та чинами"[2]).

Однак сила вогню полягає не тільки в його вартостях технічних, але в доцільним використанні тих технічних вартостей. В залежності від властивостей вогню, від умов обстанови доцільне використання сили вогню большевики окреслюють словами „система вогню"[3]), польський статут називає це „пляном

---

[1]) В Німеччині за найменшу тактичну одиницю окреслено чоту.
[2]) Боевой устав пехоты РККА, ч. II. 1930 р., § 12.
[3]) Ibid. § 13.

вогню"[4]), при чім такі вимагання, річ ясна, відносяться як до зброї індивідуальної, ручної й автоматичної, так і до всякої іншої.

Піхота в наступі чи обороні — ціллю оборони все одно є наступ, бо лише наступ є виявом прагнення перемогти — повинна бути забезпечена вогневими засобами в такій мірі, щоб могла поборoти ворожі вогневі засоби і тим підготовити собі можливість руху вперед для удару, при чім якість тих засобів не може бути гірша від ворожих. Не рішає однак остаточно ані сила вогневих засобів (якість, кількість, доцільне використання їх), ані, навіть, прагнення дістатися за всяку ціну до ворога — є ще інші передумови, без стосування яких осягнення перемоги не є можливе, або коли б навіть припадково й було би можливе, то втрати не винагородили би досягнень.

Відповідний вплив на всі види бойових ділань піхоти мають: терен, час, погода, клімат і цілий шерег інших умов, матеріяльного і фізичного характеру, даної обстанови, не говоримо вже про дані духові. Серед них умови теренові належить вважати за підставу, на якій відбуваються ділання піхоти. І тут необхідно зазначити, що така піхотна одиниця як рій виконувати може своє завдання лише на тім терені, де знаходиться, тобто її можливість маневрування обмежується головним чином до використання вогню на даній, зрештою вузькій, смузі терену. Це тим більше вказує на необхідність мистецького використання сили своїх вогневих засобів.

Вимагання тактичні, узалежнені безперечно від конечности достосування до сили вогневих засобів, створили були в своїм часі бойову лінію (розстрільну), яка умовжливлює: зручність використання вогневих засобів, що в свою чергу забезпечує більшу уразливість ворога; можливість використання терену для наближення до ворога з тою ж таки ціллю нанести йому вдар; зменшення ефективности ворожого вогню, через що ворог тратить певність, а наша піхота менше терпить від його вогню.

Крім тих головних вимагань тактичних, що забезпечують доцільне використання піхоти в бойовій обстанові, вимагання орґанізаційні так само повинні бути достосовані до потреб бойових і до потреб виховання та вишколення вояка, тобто мають служити підготовці до праці бойової. Від наведених тактичних вимагань залежать ті норми орґанізаційні, які стали підставою для існуючої орґанізації піхотного рою.

Всеобічний розгляд бойової діяльности піхотного рою в різних можливих умовах бойової обстанови не може бути ціллю цієї праці, тому маємо на меті лише схематичне накреслення основних видів тої бойової діяльности, від яких залежить орґанізація піхотного рою.

Піхотний рій в розвідці. Коли ще большевицький

[4]) Regulamin służby polowej t. I. 1921 (в опрацьованні новий).

статут[5]) передбачає розвідчу діяльність піхоти, як окремий вид бойової діяльности, то вже статути західньо-европейських армій[6]) трактують розвідчу діяльність піхоти лише в рамцях інших бойових чинностей — бою, охорони на місці, на поході. Справді таке поставлення справи має рацію, коли взяти під увагу особливості війни на заході, де такі елєменти обстанови як просторінь, сили та засоби не дозволяють на осібне, одірване розвідче завдання піхоті — там розвідча діяльність піхоти є одним з способів охорони. Звичайно, в умовах нашої боротьби на розлеглих просторах не може бути такого насичення фронту, принаймні в першім періоді боротьби, щоб піхота не могла виконувати певних, стисло розвідчих, завдань, але все одно такі завдання будуть дуже обмежені, тобто матимуть характер доповнюючих чинностей орґанів охорони.

В кожнім разі піхота може провадити розвідчу діяльність в полосі бойового зіткнення з ворогом, то значить не далі, як на півперехода, маючи завдання дуже вузькі, при тім піхотний рій не буде чинити окремо, а лише як розвідчий орґан в складі вищої одиниці. Які б не були розвідчі завдання рою—відомості про ворога, відомості про терен, про різні теренові об'єкти то що—рій повинен посідати можливість їх виконати та буде чинити в зв'язку, хоч би лише тактичнім, з сусідніми роями. Узброєний в ручний чи легкий кулємет, рій є поважною бойовою силою, що може переломити напітканий на шляху (напрямку) свого руху опір ворога, затримати ворога чи допомогти своїм сусідам. Хоч в засаді рій може розвідувати лише певний напрямок, то однак і большевицький і польський статути передбачають розвідчу діяльність піхотного рою (отделение, drużyna) в даній смузі, при чім для безпосередньої розвідчої праці рої виділяють дозори з 2—3 вояків, які посуваються на відстані (інтервалі) до 50 метр., маючи в ядрі кулемет з обслугою. Розвідча праця рою, незалежно від різних умов даної обстанови (терен, час і т.д.), як довів досвід останніх війн, не може бути здержана, коли затримався через опір ворога сусідній рій—просування вперед навіть без потреби безпосередньої допомоги сусідові, полекшує ситуацію того.

Коли до наведених тактичних вимагань з розвідчої діяльности піхотного рою додати, що смуга, в якій чинити може рій, в залежності від особливостей даного терену вагається в межах від 50 до 250 метрів, то ото будуть підставові дані для висновків про його склад.

П і х о т н и й р і й в с т о р о ж о в і й о х о р о н і. Большевицький статут розрізнює: стислу сторожову охорону, яку „стосується при розташуванні частин для відпочинку, та бойову охорону як при наступі, так і при обороні, яка має завдання уможливлювати

---

[5]) Боевой устав пехоты Р.К.К.А., глава V.
[6]) Regulamin służby polowej t. 1.

ділання наступові, або забезпечувати оборону від несподіваного нападу". Статути деяких західньо-европейських армій[7]) рівнож одрізнюють сторожову охорону від охорони бойової, яку згідно з тими статутами стосується на ніч на місці бою для охорони частин, що перервали бій.

Піхотний рій в сторожовій охороні, згідно з большевицьким статутом, творить її орґан — польову варту („полевой караул"), яка виставляє вартівника („часового").[8]) Польова варта має „участок наблюденія" за статутом большевицьким, рівнож і польський статут передбачає для польової варти (placówka) відтинок. Польові варти зобов'язані підтримувати поміж собою зоровий зв'язок, а коли то не було би можливе, то в непроглядному терені збільшується кількість варт, виставляється інші орґани охорони (секрети, czujki). В кожнім разі участок охорони, приділений для піхотного рою, може вагатися в межах від 250 до 50 метрів. Звичайно, служби вартування не можуть нести стрільці, які є обслугою кулемету, що завжди повинен бути готовий до акції, маючи підготовану до того бойову позицію.

В часах довоєнних склад піхотного рою майже в усіх арміях сталий не був й тому визначення польових варт мало місце в чоті, яка на своєму відтинку виставляла варти, „секрети", висилала дозори—для зв'язку, для огляду передполя, для перевірки чуйности варт. Унезалежнення тепер під поглядом тактичним піхотного рою зменшує деякі обов'язки командіра чоти в сторожовій службі, перекладаючи їх на командіра рою. Рій стає, так би мовити, самовистарчальним, тобто повинен свій участок обслужити, виставляючи польову варту і обороняючи його вразі потреби — коли рій виставить навіть одну варту, стосовно до способу зв'язку утримуватиме зв'язок з сусідньою вартою висилкою дозору з 2 людей, вишле дозор на передполе свого відтинку для огляду небезпечних під поглядом підходів пунктів хоч би періодично на віддаль прямого пострілу, то це вже будуть вимагання, що вкажуть на орґанізаційний склад рою.

В рамах тих та інших можливих завдань рою в сторожовій охороні сучасні армії й мають відповідну орґанізацію піхотних роїв.

Бойова охорона, про що була вище згадка, як в наступі, так і обороні, не відрізнюється в способі її орґанізації від сторожової охорони, може лише в залежності від обстанови носити характер звичайної бойової лінії в рамах піхотного рою, але особливо чуйної, в кожну мить готової до бойової акції. Статут большевицький, з метою відрізнення орґанів тої охорони та маючи, очевидно, на увазі можливість і конечність легкого переходу від такого виду охорони до бойової лінії (розстрільні), вима-

[7]) Regulamin służby polowej, t. I.

[8]) З старих часів знаємо, що „полевой караул" виставляв „часового" з „подчаском"; тепер варта виставляє „подчаска" лише у тім випадку, коли „часового" виставлено на віддаль більшу 50 метрів од „караула", евентуально вночі чи під час імли.

гає стосування сталих орґанізаційних назв, наприклад: „боевое охраняющее отделение".

Піхотний рій в походній охороні. Рій в похідній охороні являється орґаном вищої одиниці й може бути дозором, який висилає в данім напрямку подвійних дозорців (дозорные, szperacze), а можливо, в залежності від теренових умов, і в кількох напрямках. Обслуга кулемету являється ядром, яке має завдання вразі потреби підтримати вогнем просування власних дозорців. В ядрі треба мати рівнож людей і для зв'язку з командіром власної чоти. Коли взяти, що рій найбільше може вислати, при умові дотримання вимагань керовництва і певности у виконанні завдання, трьох подвійних дозорців в напрямку свого руху та мати людей хоч би на один дозор для огляду якогось теренового об'єкту в своїй смузі руху чи на напрямку посування, то це були би орґанізаційні вимагання з боку потреб тактичної чинности піхотного рою в похідній охороні.

Піхотний рій в бою. Статути всіх армій присвячують, що зрозуміле, найбільшу увагу чисто бойовим діланням піхотного рою як в наступі, так і в обороні, передбачаючи і для того відповідно статутарно систематизуючи всі можливі бойові випадки, наприклад: наступ і оборону на терені прогляднім і непрогляднім; оборону на позиції заздалегідь уміцненій; ділання при допомозі танків і протиділання їм; різні способи використання теренових властивостей і т. д. В кожнім разі великих різниць в статутах — крім німецького, який не передбачає самостійних бойових чинностей рою — під поглядом окреслення тактичної праці рою під час бою нема.

Отже при наступі рій матиме свою смугу посування, при обороні відтинок, при чім та смуга, зглядно відтинок, можуть виносити від 100 до 200 метрів. Характер наступових чинностей рою залежить від завдання і даних про ворога, при чім ані його заміри, оскільки би вони були знані, ані його бойова діяльність не можуть бути перешкодою для виконання поставленого роєві завдання. Згідно з большевицьким статутом „основне призначення рою полягає в нанесенні удару"[9]) і тому статут той з особливим притиском підкреслює, що „основним обов'язком командіра рою є довести свій рій до рукопашного бою з найменшими втратами"[10]). До знаної всім нам бойової лінії статут впроваджує нові варіянти бойового порядку — „змейку" і „стайку". Змійку стосується в часі руху вперед, коли терен творить догідні потайні підходи, зграю (стайка) стосується в терені відкритім. Цілий рій в складі чоти не творить суцільної бойової лінії, а окреме бойове уґруповання, маючи обов'язок вогневого чи взагалі тактичного зв'язку з сусідними роями — іноді відстань між роями може доходити до 100 метрів, що особливо можливе

[9]) Ibid. § 673.
[10]) Ibid. § 674.

в початковій стадії наступу, коли чота чи сотня уґрупована в кілька рядів у глибину. Твердо і виразно підкреслюючи значення удару в наступі, а також і в обороні, большевицький статут не неґує значення вогню, й то не тільки кулеметного, а і ліпших стрільців рою. Позатим дуже поважно трактує статут і ролю командіра рою, зазначаючи, що від властивостей духових його залежить успіх рою. Щодо способів руху вперед, то в статуті виразно зазначено наступне: „стрілецький (піхотний) рій вклинюється в оборонну смугу ворога, не очікуючи на вказівки командіра чоти та рівнож не очікуючи на вирівняння фронту з іншими роями[11]), всеж підкреслюючи конечність дотримуватися визначеного напрямку.

Польський статут польової служби ч. II, як рівнож і статут піхотний з 1921 року не дають таких докладних окреслень бойової діяльности піхотного рою в наступі, як статут большевицький, натомісць у відповідній літературі[12]) цю діяльність рою розглянуто докладно, але зрештою суттєвих різниць в основних положеннях нема, що цілком зрозуміле.

При обороні піхотний рій має на меті основне завдання — як за большевицьким статутом[13]), так і згідно з поданими вище статутами і літературою польською — бути готовим при першій спосібності контратакувати ворога, що вдерся в район оборони чоти чи сотні, та взагалі завжди бути готовим до переходу в наступ. В цім випадку всі статути однозгідно підкреслюють спеціяльне значення вогню, зокрема кулеметного, вимагаючи при тім найбільшої дисципліни вогню. На обов'язку командіра рою при обороні лежить забезпечити кулеметові відповідну догідну позицію, належно підготовити вогонь кулемета і керувати ним та вогнем стрільців. Підготовка кулеметного вогню полягає в перестудіюванні терену перед фронтом оборонної лінії з ціллю окреслення віддалі до різних теренових об'єктів, як можливих позицій ворожих кулеметів.

Нарешті і статути і військова література взагалі розглядає можливі чинності піхотного рою на випадок потреби наступу чи оборони рою проти танків, летництва, при виході з бою, в діланнях спізнюючих (działania opóźniające) і т. д., які не мають спеціяльного впливу на основну орґанізацію рою, а лише вимагають належного забезпечення його відповідними бойовими засобами індивідуальними (ручні ґранати) або вимагають підсилення його засобами диспозиційними.

Оці бойові чинності піхотного рою при наступі та обороні, в яких справа безпосереднього керовництва вогнем і рухом є справою основною, були головною підставою для доцільної орґанізації його.

---

[11]) Ibid. § 693.

[12]) Mjr dypl. I. Rzepecki — Kompanja i pluton w polu — 1932 i T. Felsztyn — Najmniejsza jednostka bojowa — 1927.

[13]) Ibid. §§ 696—700.

Крім поданих тактичних вимагань, що мають вплив на орґанізацію піхотного рою, не можна поминути ще одної дуже важливої справи, що в неменшім ступені на це впливає — то є духові властивості даного народу. Щодо нас, українців, то наш індивідуалізм[14]), сполучений з критицизмом, прагнення до самодіяльности, а одночасно наші офірність та витревалість є такими специфічними і видатними властивостями, що вимагають особливого узґляднення їх в плянах орґанізації війська, а в тім спеціяльно найменших одиниць. В кожнім разі ті властивості характеру українця, як і певні властивості фізичні промовляють в протилежність, скажімо, до властивостей москаля, який може почувати себе добре тільки в громаді, за можливістю усамостійнення найменьших одиниць.

Висновки: Перегляд, хоч і побіжний, бойових вимагань від піхотного рою дав підстави до його орґанізації. Сучасний рій, узброєний в ручний чи легкий кулемет, повинен в своєму складі мати його обслугу з 3—5 людей, повинен мати стільки стрільців, щоб в службі развідчій чи охороняючій міг виконати завдання варти або дозору, в бою щоби міг після наближення до ворога, зглядно ворога до нього, мати певну силу для вдару. Крім того склад рою повинен уможливлювати безпосереднє керовництво ним в різній бойовій обстанові.

Большевицький піхотний рій складається з командіра, 3-х людей обслуги до ручного кулемета і 6 стрільців, разом 11 стрільців. Польський рій (drużyna) складається з командіра, його заступника, обслуги ручного кулемета з 4 стрільців і 13 шерегових стрільців, разом 19 стрільців.

Цілком зрозуміло, що та чи інша кількість стрільців в рою залежить не тільки від вимагань тактичних, але й від можливости вишколення їх та від підготовки підстаршинського кадру. Рівнож залежить склад рою від орґанізаційної схеми вищих одиниць, залежної зрештою від тих самих вимагань — коли, наприклад, чота складається з трьох роїв, то склад рою може бути, в певних рамах, більший; коли ж чота складається з більшої кількости роїв, то склад рою може бути менший. В кожнім разі, на нашу думку, склад большевицького рою є мінімальний, щоб міг відповідати вимаганням сили вогню і можливости вдару.

У нас, маючи звичайно на увазі перший період війни, склад рою з одного боку повинен бути досить сильний, щоб міг виконати не тільки звичайні бойові завдання, але міг бути вжитий для спеціяльних, завдань одірваних, в умовах нашої визвольної боротьби певно можливих, як охорона об'єктів оперативного значення (мости, залізничні стації то що), невеличкі експедиції розвідчого характеру вбік од загального напрямку руху чи постою вищої одиниці і т. д. Є, однак, в нашій ситуації умови, що промовляють і за меншим складом рою, як наприклад рій поль-

[14]) О. Бочковський — Боротьба народів за національне визволення—1932.

ський. То є брак підстаршинського кадру та потреба безпосереднього догляду за стрільцями, що будуть походити з окупованої ворогом території нашої землі. Серед покликаних по мобілізації безперечно буде поважна кількість комуністичних аґентів, за працею яких при великому складі рою командірові його трудно буде встежити, а під тим поглядом потрібна буде особлива чуйність. І тому, на нашу думку, найбільш було би для нас відповідним, щоби склад нашого піхотного рою був більший від піхотного рою большевицького і, можливо, дещо менший від рою польського.

ЮРІЙ НАУМЕНКО.

Артилєрія аванґарду.

Трудно ставити які будь проґнози відносно того, які тактичні форми прийме майбутня війна. Звичайно, теоретичні розумування з часів спокою оказуються досить далекими від практики війни. Однак видається певним, що і в майбутній війні не можна буде обійтись без рухів більших чи менших військових з'єднань в напрямку зайнятих ворогом районів або назустріч посуваючимся ворожим відділам. В цих випадках особливого значення набирають ділання аванґарду кольони, а понеже не уявляємо собі бою навіть не дуже великого піхотного відділу (2—3 сотні) без співділання артилєрії, вважаємо за необхідне подати хоча б коротку синтезу ділань того артилєрійського з'єднання, яке входить до складу аванґарда.

I. КІЛЬКІСТЬ АРТИЛЄРІЇ В АВАНҐАРДІ ТА ЇЇ РОЗПОДІЛ.

Необхідність мати в аванґарді кольони власну артилєрію є питанням поза дискусією. Ходить лише про те, скільки тої артилєрії треба додати та якої саме. Загальна теза — аванґард повинен мати артилєрію такої сили, щоб вона могла при спітканню з ворогом швидко пробити дорогу головним силам, сковуючи в той же час розгортання головних сил ворога та забезпечуючи розгортання своїх головних сил. Статут „червоної армії" вказує і приблизну норму — 50% (а часом і більше) всієї артилєрії кольони.

Щодо роду артилєрії, то, виходячи з заложення, що марш кольони, більшої від стр. дивізії, не є можливий, приймаємо артилєрію легку (75 мм.), яко основне ядро артилєрійської маси аванґарду. В аванґарді силою 2—3 куріні (аванґард стр. дивізії) треба мати не менш одного куріня артилєрії легкої (3 батареї) і одної батареї польових гавбиць, не рахуючи, розуміється, орґанічної полкової артилєрії, яка не відокремлюється від своїх частин. В аванґарді силою 2—3 сотні (аванґард стр. полку) повинна

знаходитись принаймні одна батарея легка і вся полкова артилєрія, місце якої є звичайно завжди в аванґарді з причин, про які скажемо далі.

В цілості уґруповання відділів, машеруючих на спіткання з ворогом, артилєрія або принаймні частина її повинна знаходитись можливо ближче до чола кольони. Однак умова безпечности її та певні причини загально-тактичного характеру (небезпека передчасного заанґажовання артилєрії в певнім напрямку) накреслюють границі цій вимозі.

Уґруповання артилєрії вглибину на марші залежить передовсім від уґруповання піхоти аванґарду, а воно в свою чергу повинно відповідати певним положенням, які обумовлюють успіх чолового маршу в кольоні. Це є: 1) сильна розвідка, висунута на значну віддаль перед кольоною (особливо, якщо немає розвідки повітрової), 2) глибоке уґруповання аванґарду і заосмотрення його в таку зброю, яка дала б можливість самодільно провадити бій до часу розгорнення головних сил. До цих загальних засад треба додати, що розвідчі відділи повинні бути остільки рухливими, щоб не втягнутись в некорисний бій з ворогом, але і остільки сильні, щоб зуміти прорвати ворожу заслону — похідну або сторожову охорону.

Слід відмітити ту специяльну ролю, яку відводять де-які польові статути (нпр. японський і совітський) відділам, що висунуті наперед. Ці статути рекомендують висування наперед відділів з різних родів зброї, досить сильних і рухливих, з метою зайняття певних пунктів або рубежів в районі, де передбачається бій. Ці відділи ділають цілком самодільно без бойового звязку з аванґардом і повинні, провадючи бій, висвітлити силу, склад і напрямок руху головних сил ворога.

Отже, насамперед повстає питання: — чи належить додавати артилєрію до розвідчих відділів? Це залежить від їх сили і завдання. Коли маємо певність, що буде в достатній мірі забезпечено охорону артилєрії, то слід додати чи то поодинокі гармати, чи то батареї з огляду на те, що ці відділи повинні намагатись обстріляти ворога з дальших дистанцій. Найліпше до цього надавалась би артилєрія моторизована, однак стан доріг не завжди дозволить на це. В таких випадках належить ужити артилєрію полкову або артилєрію кінну.

До складу властивого аванґарду входить артилєрія, яка в основі підлягає н-кові аванґарду в часі маршу і в часі бою, провадженого власними силами аванґарда. Питання підлеглости артилєрії аванґарда майже всі польові статути розв'язали в спосіб вищенаведений. Правда, погляд французького статута відрізнюється від інших, рекомендуючи підпорядкування артилєрії аванґарду н-кові всієї артилєрії кольони, але більшість арґументів промовляє за виключенням аванґардної артилєрії з підлеглости н-кові артилєрії кольони. Тактичні користі такого розв'язання, як запевнене співділання артилєрії з піхотою та більша

готовість до відкриття вогню, переважають неґативний бік, яким є деякі труднощі поновної централізації керування артилєрією, що наступає з часом розпочаття акції головних сил.

До нав'язання контакту з ворогом артилєрія йде в кольоні, поділена між частинами аванґарду. Так, напр., аванґард силою в 2 куріні і 3 батареї легкої арт. (про артилєрію полкову окремо не згадуємо, бо вона є орґанічною частиною стр. п-ку) буде машерувати в такому порядку: 1) чоловий відділ — 1 курінь і 1 батарея, 2) головний відділ — 1 курінь і 2 батареї, 3) муніційна кольона артилєрії. Полкова артилєрія буде розподілена між похідними заставами і чоловим відділом. Глибина уґруповання аванґарду в цьому випадку буде виносити біля 5 клм. (без муніційної кольони), а глибина чолового відділу (рахуючи віддаль до передових елєментів піхоти похідної охорони) — біля 2—2,5 клм.

II. ПОСУВАННЯ АРТИЛЄРІЇ.

Н-к аванґардної артилєрії і н-к аванґарду знаходяться під час маршу при чоловому відділі, підтримуючи особистий зв'язок. Рівнож і інші артилєрійські і піхотні н-ки частин аванґарду встановлюють між собою зв'язок ще на поході і зміцнюють його при розгортанні в бойовий порядок. При цьому слід звернути увагу, що артилєрія чолового відділу звичайно не підлягає на марші і в бою його н-кові.

Як довго артилєрія може посуватись в кольоні?

Це буде залежати від сили ворога та його намірів. З великою частиною певности можна припустити, що ворог, добре засмотрений в сучасні засоби бою (летництво і далекосяжна артилєрія) і займаючий певний район з метою боронити його, не дасть кольоні підійти ближче, як на 10 клм. Тоді артилєрія повинна посуватись в розчлененому порядку, використовуючи доріжки, стежки та природні закриття. Це буде так зв. — „марш наближення".

Коли ж ворог посувається назустріч кольоні, то, очевидно, „марш наближення" не буде мати місця, а розгортання артилєрії до бою прийдеться робити зі шляху посування. Однак, коли ворог близько і спіткання з ним може невдовзі наступити, посування артилєрії в кольоні робиться небезпечним. Хоч артилєрія навіть і чолового відділу, посуваючись за піхотою, досить забезпечена від несподіваного обстрілу кулеметним вогнем (приймаючи під увагу глибину чолового відділу), але вона наражена на несподіваний обстріл з боку ворожої артилєрії. Взагалі, рух артилєрії в кольоні стає небезпечним, коли ворог може обсадити небезпечні для кольони обсерваційні пункти, понеже марш артилєрії в кольоні під вогнем ворожої артилєрії провадить до великих втрат і дезорґанізації. Щоб уникнути цеї небезпеки артилєрія повинна маневрувати. Посування її слідом за піхотою вже не буде відбуватись рівночасно з останньою; прийдеться нато-

місць орґанізувати чи то посування скоками від заслони до заслони, чи то посування по черзі ешелонами — все в залежності від опанування передовими піхотними частинами чергових рубежів, на яких, правдоподібно, могли б знаходитись ворожі обсерваційні пункти. Тут треба використувати різного роду зморшки терену, забудовання, заролі, які завжди зустрічаються вздовж комунікаційних ліній і можуть в більшому чи меншому ступневі заслонювати виднокруг. Кожний зі способів пересування, що зазначені вище, має свої додатні і від'ємні сторони і вибір того чи іншого з них належить до артилерійського н-ка, який візьме під увагу характер місцевости та інші міркування.

III БІЙ.

Дух активних чинів оживлює всі сучасні польови статути, а тому найбільш нас може цікавити ділання аванґардної артилерії в зустрічному бою. (При наступі на обороняючогося ворога завдання аванґарду обмежаться до знищення ворожої сторожової охорони, а далі він буде ділати згідно з загальним пляном цілої кольони). Тактичні засади вжиття артилерії в зустрічному бою будуть полягати в: 1) з хвилиною нав'язання стичности з аванґардом ворога артилерія повинна як найшвидше розгорнутись до бою, 2) артилеріл на відкритих становищах по відношенню до ворога, який не знаходиться в стані паничного відвороту, буде зараз же змушена до мовчання, 3) добрі наслідки помочі піхоті залежать від посідання добрих обсерваційних пунктів і зв'язку з піхотою, 4) підготовчі чинності перед відкриттям вогню повинні бути виконані можливо швидко.

В зустрічному бою чинник часу має першорядне значення. Швидке розгортання артилерії дає матеріяльну і моральну перевагу над ворогом, який маневрує повільніш, і вчасне впровадження до бою сильної артилерії спричинюється до перемоги.

Деякі польові статути (напр. совітський) наказують аванґардній артилерії, не рахуючись з вигодами розташування і не чекаючи на закінчення артилерійської розвідки, швидко займати позиції і, орґанізуючи тимчасові обсерваційні пункти, відкривати вогонь по тим цілям, які найбільш перешкоджують піхоті. Припускається, що при достатній вправності артилерія буде в стані відкрити вогонь через 10 хв. після зарядження алярму.

Основним завданням аванґардної артилерії в зустрічному бою є безпосередня поміч піхоті та її ослона. Вона, в першу чергу, обстрілює ті цілі, які найбільш перешкоджують піхоті посуватись наперед; нищить кулеметні гнізда, полкову артилерію, дезорґанізує опір піхоти. Крім того артилерія повинна не допустити ворожої піхоти до контратак, а рівнож ослонює свою піхоту, обстрілюючи ті небезпечні цілі, які знаходяться в тилу першої лінії ворога. Завдання ослони піхоти від нападу ворожих танків виконує переважно полкова артилерія безпосереднім во-

гнем з недалеких дистанцій. Треба пам'ятати, що ворожа артилєрія є грізний і небезпечний ворог піхоти і для боротьби з нею слід виділити окремі батареї, якщо розпоряджуємо більшою кількістю артилєрії в аванґарді (наявність артилєрії більших калібрів значно полекшує це завдання). При добрій обсервації одна батарея може з додатніми виниками боротися з двома ворожими.

Щодо встрілювання, то воно повинно бути закінчено в найкоротшому часі, як рівно влаштування добрих обсерваційних пунктів і, особливо, налагодження безперебійного зв'язку з піхотою. Передові піхотні лінії можуть сиґналізувати своє посування кольоровими ракетами, спосіб ужиття яких повинен бути точно заздалегідь умовлений з артилєрією. Однак, цих сиґналів мусить бути як найменше; основний сиґнал — „посуваємось вперед", а крім нього можуть уживатись ще: „ворожа контратака" і „ціль осягнута".

Плян вогню в зустрічному бою повинен бути дуже нескомплікований. Н-к аванґардної артилєрії дістає звичайно від н-ка аванґарду неокреслене завдання щодо попертя піхоти; його обов'язок — ці побажання розвинути і відповідно поповнити, розподіляючи вогневі завдання між окремими батареями чи то чотами. Корисно зробити перспективні шкіци, що займає небагато часу, але зате значно полекшує вказування цілей.

Приділення цілей окремим батареям чи чотам в жадному випадку не може зв'язувати ініціятиви їх к-рів; кожна зауважена ціль, яка в дану хвилину представляє більшу небезпеку для піхоти, повинна бути обстріляна, оскільки це знаходиться в межах можливости.

IV. РОЗВІДКА ТА ЗВ'ЯЗОК АРТИЛЄРІЇ.

Артилєрійська розвідка повинна уможливити як найскоріше впровадження артилєрії до бою. Піхота поносить найбільші втрати не від видимих вогневих засобів ворога, але від укритих. Обов'язком артилєрії є відкрити дорогу піхоті, поражаючи влучним вогнем належні цілі в належнім часі, а для цього треба розвідати ті цілі, які загрожують власній піхоті або затримують її рух та ділання. Отже, щоби артилєрія могла виконати своє завдання, вона мусить розвинути енерґійну розвідчу діяльність, яка є підставою її вогневої діяльности.

Рухомі бої взагалі характеризує мінливість ситуації, що значно утруднює розвідку. Перешкоджує тут брак часу, як для орґанізації збірки відомостей, так і для орґанізації зв'язку, який дав би можливість ці відомості передавати. З огляду на те, що в зустрічному бою ділання аванґардної артилєрії обумовлюються швидкістю, н-к артилєрії повинен бути стало і докладно поінформований про те, де знаходяться райони, відповідні для позицій та обсерваційних пунктів. Вже з початком маршу розвідчі дозори артилєрії розпочинають розвідку керунку маршу в полосі

принаймні до $1^1/_2$—2 клм. широчиною. Коли спіткання з ворогом є певне або правдоподібне, треба розвідати місця для обсерваційних пунктів і позицій, а саме — розпізнати, в яких районах можливо розположити ту або іншу кількість батарей чи гармат. Розвідка цілей розпочинається з хвилиною спіткання чолових відділів аванґарду з ворогом. В часі бою розвідча служба артилерії поділяється на два ешелони: чоловий і тиловий. Чоловий ешелон висувається наперед і збирає для н-ка артилерії відомості про хід бою, щоб дати йому образ цілости і підстави для використання артилерії. Тиловий ешелон — підготовлює підстави до праці в разі затримання і передає чоловому ешелону відомості, одержані з тилу (сусіди, вища команда та ін.).

Щодо зв'язку, то, будучи основною і необхідною передумовою керування в бою, він вимагає великої уваги з боку н-ка артилерії. Основною вимогою зв'язку є його сталість в часі і просторі, тобто — зв'язок повинен ділати безперебійно і сполучати між собою належні елементи.

При наступі зв'язок орґанізується вздовж осі посування, на якій творяться осередки зв'язку. Одне з головних завдань зв'язку — утримання сполучення в разі переходу на нову позицію. Обов'язком кожного артилерійського н-ка є висилка зв'зкового відділу до піхоти.

Рекомендується використовувати, по можливості, всі роди зв'язку (телефони, радіо, оптичний і акустичний зв'язок).

V. БОРОТЬБА З ТАНКАМИ ТА ПАНЦЕРНИМИ САМОХОДАМИ.

При сучаснім стані воєнної техніки треба завжди рахуватись з можливістю нападу танків навіть і в зустрічному бою, при чому ця можливість є подекуди більшою від можливости акції панцерних самоходів, які можуть посуватись лише дорогами і то не всіма і не завжди.

Боротьба з танками провадиться безпосереднім вогнем поодиноких гармат переважно полкової артилерії (не з закритих позицій). Яко границю корисної стрільби поодинокої протитанкової гармати можна прийняти 1500 мтр., беручи під увагу трудність влучного вогню на більші віддалі, а ще більше — трудність знайти відповідне для гармати становище, яке б дозволяло вести вогонь по цілі розміром в 1,5 мтр. на віддалі понад 1500 мтр. Крім того, розпочинаючи стрільбу раніш, легко можна зрадити становища гармат, уможливлюючи ворожій артилерії задушення їх своїм вогнем. Треба ще мати на увазі, що ворожі танки будуть старатись підійти як мога ближче, не виявляючи себе (використовуючи укриті можливості терену).

Ходить про те, скільки часу потребуватиме танк (малий) на пересування з віддалі в 1500 м. і скільки стрілів зможе дати гармата на протязі цього часу. Швидкість танків в часі досвідів

сягає дуже поважних цифр, але теорія досвідного поля звичайно значно різниться від практики поля бою. Приймаючи під увагу бойову обстанову (пересічений терен, трудність обсервації, відхилення від простої лінії руху, затримки або зменшення швидкости руху для стріляння), припускається, що швидкість руху танка буде вагатись між 10—20 клм. на год., — тобто для пересунення з віддалі в 1500 м. танк потребуватиме 9—5 хв.

При швидкості стрільби гармати 8—10 стрілів на хвилину (при зміні напрямку стрілу при помочі механізмів), можемо прийти до висновку, що одна гармата буде успішно боротись з кількома танками в смузі обстрілу до 1000 мтр., при чому позиція гармати скісна або бічна по відношенню до посуваючихся танків дає ліпші наслідки вогню.

VI. ПРОТИЛІТАКОВА ОБОРОНА.

Питання протилітакової оборони, як рівнож питання, розглянуте в попереднім уступі, не мають виключного зв'язку з діланнями аванґардної артилєрії; характерні риси цих питань спільні для кожної форми бою кожного військового з'єднання. Подаємо однак в коротких словах нарис цих питань, щоб зберегти характер тої синтези ділань аванґардної артилєрії, про яку говорилося у вступі, розглядаючи протилітакову оборону на марші і в часі бою.

Оборона на марші має запевнити артилєрії тяглість руху (важлива річ в аванґарді), як перед нападами, так і перед розвідкою з повітря. Цілковитої оборони не можна запевнити власними засобами, особливо перед ворожою розвідкою — для цього потрібне власне летництво. Не маючи ж його, можна боронитись лише пасивно: маскуванням і використуванням терену. Але, уживаючи свої орґанічні кулемети (по 2 на батарею), можна до деякої міри забезпечити себе від летництва штурмового і бомбардуючого (ці літаки змушені виконувати свої завдання з порівнююче незначної висоти). На поході найдоцільніше стосувати оборону рівномірну, розміщуючи кулемети на тачанках в різних місцях кольони, як рівнож використовувати природні закриття.

В часі бою ворожі літаки можуть атакувати становища батарей, щоб змусити їх до мовчання, нпр. в разі контратаки ворожої піхоти. Позиції для батарейних кулеметів слід вибірати так, щоб можна було з них стріляти як проти ворога повітрового, так і проти наземного. Коли це неможливо — кулемет стоїть на позиції протилітаковій, а на позицію наземну (заздалегідь приготовлену) переходить в разі потреби. Треба однак пам'ятати, що головний ворог — це ворог наземний, а тому і завдання батарейних кулеметів в порядку важливости їх будуть: а) проти наземного ворога, б) проти літаків, які загрожують безпосередньо батареї, в) проти всіх літаків в районі досягаємости кулеметів.

Взагалі ж вибір способу протилітакової оборони залежатиме

від: 1) загального положення, 2) властивостей терену, 3) власного завдання, 4) атмосферичних умовин і 5) характеру діяльности ворожих літаків.

* * *

Повищі уваги про аванґардну артилерію являються подекуди взірцями (схемами), без яких однак, як нас вчить досвід, людина не в стані обійтись, тим більше, що статути дають звичайно лише загальні вказівки, а способи виконання (часом дуже важливі) залишають ініціятиві виконавців.

Подібні взірці в царині тактики утворюються мимоволі і, без сумніву, мають свої додатні сторони, полекшуючи працю н-кам, особливо нижчих ступенів, та спричиняючись до однолитости понять. Розуміється, що можна впроваджувати лише такі взірці, які не перечать засадам тактики і можуть бути досить гнучкі — в залежності від обстанови бою. Схематизм бо робиться дуже небезпечним явищем, коли починає перетворюватись у формалізм.

О. П.

Стратеґічні будови Київської Землі.[1])

Військова справа Київської Держави, в тісному зв'язку з основними змінами її історично-державного життя, перейшла кілька окремих фаз — хуткого піднесення, розквіту і повільного занепаду. Від довгого додержавного періоду з його примітивними формами військової справи Київська Русь в початках свого історичного життя надзвичайно хутко переходить до вищих орґанізаційних форм і в часи державного розквіту досягає повного розвою своеї мілітарної могутности. Витворена в цей період Великою Київською Державою, майже закінчена, правильно орґанізована система збройних сил викликає правдивий подив[2]).

[1]) В ближчих числах „Табору" маємо подати операт. студію про боротьбу Київськ. Держави з Суздальською (1169 — 1173 р.) під загол. — „Вишгород".— Тому, що вона вимогає ширшого знайомства з стратеґ. будовою Київськ. Землі, на якій відбувалися події, рахуємо потрібним попередити її цим нарисом — коротеньким витягом з нашого рукопису: — „Військ. устрій Вел. Київ. Держ".

[2]) Мала таку орґанізаційну схему збройних сил:

1) Дружина — реґулярне війско, стояло залогами по містах; в час походу подсилювалося охотниками.

2) Наемні частини — звичайне на ті часи наймання чужоземних частин — г. ч. варяжских дружин.

3) Городові полки — найстарша форма збройної сили, існувала в часи спокою як міліційна система (тисячі, сотні, десятки).

4) Військові поселення — оригінальна форма збр. сили, що повстала з будовою оборонних систем.

5) Підвладні кочевні народі — „козацтво" Київської Держави.

Дружина ділилася на три шихти (ступені): I. Бояре, II. Отроки — разом — „Огнищани" — т. т. вища та молодша старшина і III. Ґріді — маса шерегового вояцтва.

В 1151 р. Ізяслав II наказав — „нарядити дружину з полків, а полків не рушити" — т. т. хотів завести „рекрутський набор".

У наслідок подібного витвору вона сміло виходить на світову політичну арену, хутко займає одно з перших місць і з успіхом змагається, як проти Візантійської держави, так і проти подавляючих мас різних сусідніх та кочевних народів. З розвитком сумного удільного періоду з його крівавими міжусобицями, які рік за роком підточували державну силу та єдність Вел. Київської Держави, починає занепадати тим же темпом і її мілітарна могутність. На передодні монгольської навали Київська Держава в мілітарному відношенню уявляла вже надто безпорадну картину. Одним з цікавих мілітарних витворів Київскої Держави були стратеґічні будови її землі.

*
* *

Київська Земля, основний терен Великої Київської Держави, оформилася в перебігу історичного процесу і тяжила до Київа як до свого безпосереднього центру. Приблизні кордони її такі [1]):

Від течії Дніпра між р. р. Россю та Тясмином кордон йшов вгору по Дніпру до устя р. Трубежа, тут переходив на лівий беріг Дніпра до р. Карані і, відрізуючи від Лівоб. України вузьку смугу землі вздовж Дніпра, підіймався до устя Припяті, де знову йшов по Дніпру майже до Любеча. Звідси кордон повертав на захід і, перейшовши р. Брагинку, доходив до Припяті вище Мозиря. По Припяті йшов до устя р. Уборті, повертав на півд. зах. спочатку Убортю, потім умовним кордоном перерізував р. р. Случ і Горинь, в середній їх течії. Перейшовши Горинь йшов просто на південь, охоплюючи течію Горині (за винятком початків) та цілий басейн горішньої Случі й гор. Буга, після чого повертав на схід і йшов степами між р. Россю і лівими допливами Буга до Дніпра між р. р. Тясмин та Рось [2]).

Топоґрафічно Київська Земля ділилася на дві характерні частини: лісову і степову. Гранична лінія між ними лежала в горішніх течіях Горині, Случі, Тетерева, Росі та далі по Стугні і Красній до Дніпра. На північ цієї лінії простягалися великі ліси, на південь — степи до Чорного моря. Біля Київа вздовж Дніпра, між рр. Стугною та Ірпенем, лежала смуга, де великі ліси чергувалися з значними польовими участками.

З Київською Землею граничили землі удільних князівств: Переяслівського, Сіверського, Чернігівського, Турово-Пінського, Волинського та Галицького.

Київ — „суперник Царгороду“ — центр Київської Землі, столиця Великої Київської Держави — був вузлом всіх водних та суходольних шляхів великого сходу Европи, центральною стацією — „великого пути из Варяг в Греки“. — В час розквіту своєї могутности тримав у руках всю торгівлю Сходу Европи і був світовим ринком. Кількість мешканців цієї доби Київа рахують на 100.000 чол., т. т. не багато міст тогочасної Европи могли з ним конкуровати.

Київ провадив торговлю: на півдню з Візантією; на сході

---

[1]) Загально—терен між Дніпром, Припяттю, Убортю, сер. течією Горині та Россю.

[2]) За О. Андріяшевим. „Київ та його околиці“.—Вид. УАН. 1926. стор. 54.

з арабами, на півночі з норманами, на заході з Польщею, Угорщиною та Зах. Европою.

Шляхи до Київа вели водні та суходольні. Перші обумовлювалися артеріяльним положенням Дніпра з його допливами, другі — г. ч. розлогими степами.

Водні — головний военний та торговельний шлях з Київа йшов Дніпром до Чорного моря (волоком через пороги). Другий йшов на північ у Балтійське море — „Великий путь із Варяг в Греки" — (волоком через верхів'я Волги або Березиною — волоком до Зах. Двини). Третій з Дніпра по Припяті, волоком до допливів Висли теж у Балтійське море. Четвертий — Десною, Сеймом, волоком до р. Оки, Волгою у Каспійське море. Нарешті п'ятий — головно военний шлях — з Дніпра по р. Орелі, волоком до Донця, Доном в Подоння, ще раз волоком до Волги і теж у Каспій (похід кн. Ігоря). Внутрішня водна система також була добре розвинена. Крім порожистої Росі всі річки були судоходні.

Суходольні — розходилися з Київа на всі боки. На південь через Звенигород йшли три шляхи: Грецький, Соляний, Залозний. На захід — два шляхи: — „Василівський путь" — через Звенигород, Василів, Володарів — в Галичину та Угорщину. Другий — „Київський путь" — через Білгород на Волинь, Польщу, Зах. Европу[1]). На північ — через Вишгород на Чернігів — далі на північ або на Поволжа. На схід — через Переяслів у Подоння, до Каспію.

Положення Київської Землі. Ґеоґрафічно — південь України творить собою кінцеву частину великої европейсько-азійської степової смуги, яка починається біля Великого Океану і кінчається над Дунаєм. Оскільки маємо вістки про нашу землю, бачимо наш південь — великим военним шляхом народів з Азії в Европу.

Після скитів в наших степах ґанували сарматські народи: язиги, роксоляни і нарешті аляни до кінця III в. по Р. Х., поки не прийшли (винятково) з півночі ґоти. В кінці IV в. з азійських степів вискочила гунська орда — розгромила ґотів, рештки сарматів і цілу Европу. Гуни були лише передовою ордою того кочевного азійського потоку, який плинув слідом за нею — „плинув довго й поволі — як пише проф. Грушевський — то спиняючись і перериваючись, то знову раптово прориваючись. Період кількох віків заповнює безперестанна люта боротьба цих орд між собою та з сусідньою осідлою людністю, де часто розбивалися й гинули цілі орди без сліду". — За гунами в наших степах з'явилася болгарска орда. В кінці V в. під натиском наступної кочевної хвилі — аварів — вона починає рух в придунайські краї, де її настигають в другій пол. VI в. авари і розбивають. Між VI — VII в. в. авари володіють простором від р. Ельби до Волги. На цей час припадає зіткнення їх з слов'янським розселенням. Літописець оповідає, як багато горя терпіли слов'янські племена від аварів (обрів), як вони впрягали слов'янських жінок до плугів та возів і т. д.. Постійні напади цих — „великих тілом та гордих розумом" — кочівників змушували предків нашого народу боронитися у міцних, добре положених городищах. Наші археольоґи подають кілька таких цікавих, концентричної форми городищ. Проте обри раптом і безслідно зникли. Загибель їх довго була на Русі

[1]) Літописець подає докладно: Білгород, Кучар, Мутижир, Мичеськ, Возвягель, Корчеськ, Дорогобуж, Пересонниця, Володимир Волинський.

приповідкою: — „исчезоша аки обри". — Більш двох віків, завдяки створенню на Подонню великої Хозарської держави, в наших степах панував спокій. Але в початках X в., вже в межах володінь україно-руських, з'являється нова варварська хвиля — „Приидоша Печенѣзи пѣрвое на Руськую землю"— записує літописець. Сімдесят років йшла жорстока боротьба з ними, коли нарешті після страшної поразки, якої завдав їм кн. Ярослав Мудрий під стінами „граду" Київа, вони змушені були втікти на Дунай. На короткий час їх замінили торки, а в 1061 р. літописець знову записує: — „приидоша Половцы пѣрвое на Руську Землю воевати" — і з цього року починаються їх безупинні напади. Невичислимі біди причинили ці варвари нашій землі. З 1061 р. по 1210 р. літопис зазначає 46 великих нападів, крім безлічі малих. Бувало так, що доходили до мурів Київа. Це була найвища мрія варвара: „Хочу вдарити мечем об Золоті Ворота, як мій батько ударив" — кричав половецький хан — „Окаянний Кончак". — Бувало і так, що й половців кілька разів заганяли — „за Залізні Ворота" — і тоді літописець з задоволенням оповідає, як кн. Володимир Мономах — пив Дон золотим шоломом". — Нарешті, в 1240 р. — „Приде Батый Кыеву въ силѣ тяжьцѣ... и окружи градъ... и бысть брань велика..." — яка кінчилася цілковитим розгромом Київської Землі. Це була остання азійська хвиля, яка панувала в наших степах аж до пол. XVIII в.

Оборонна система Київської Землі. Несприятливі умови, серед яких жила Київська Держава, рано змусіли центральну владу замислитися над обороною своїх володінь. В наслідок цього повстали три цікаві оборонні системи: 1) Київ та система його замикаючих фортець: Вишгород, Білгород, Звенигород, Городець. 2) Стугнянська оборонна система. 3) Пороська оборонна система.

Київ — старий лежав між двома невеликими річками: Почайкою та Либеддю, на крутих, спадистих горбах (600 стіп над рівнем моря). Лежав — „въ лѣсѣ на горахъ надъ рѣкою Днѣпрською... и бяше около города лѣсъ и боръ великъ...", який потім переходив у великі деревлянські ліси, в нетрі Чортового лісу. — „Чортовъ лѣсъ", про який так часто згадує літописець, лежав між р.р. Тетеревом та Случем; в його нетрях не було поселищ. Стара частина Київа — „Град" — обмежувалася спочатку північно-західньою частиною старокиївської гори (де стоять церкви: Десятинна, Андріївська, Трьохсвятительська). Пізніш, при Володимирі Вел., почала заселюватися вузенька смужка Дніпрового берегу — „Подоліє". — В часи Ольги воно ще було залите водою. — „Град" — це був акрополь, там стояв міцний замок — резиденція великих Київських князів. Поширив та прикрасив Київ, як то належало столиці світової держави, кн. Ярослав Мудрий. На спогад розгрому печенігів (1034 р.), кн. Ярослав у 1037 р., на місці бою, заложив Св. Софію і, прилучивши до „Граду" цілу південно-західню височину, збудував новий т. з. Ярославів або — „Великий Град". — Це місто було обведене великим кам'янним муром. В місто вело кілька воріт. На південь — „Золоті ворота" — (оббиті бляхами), були змуровані з дикого каміння, підступ боронили дві великі вежі. Над воротями була комора, де хоронилося потрібне оборонне приладдя. На захід вели — „Лядські ворота", — на північ — „Жидівські" — (за мурами була жидівська кольонія). На „Подоліє" вело двоє воріт: „Боричевъ узвозъ" (вів до устя Почайки) та під горою — „Уздыхальницею" — Андріївський спуск. Ще одні ворота, на північному сході, лучили Великий Град з старим, (через яр був міст). Старий та Великий Град — прикрашені шедеврами художньої архитектури (церкви Св. Софії, Десятинна), з великокнязівським палацом, Ярославовим двором, з палацами членів князівської родини, — це були аристократичні частини великого Київа. Вся промислова та торговельна людність, також чужоземці селилися на — „Подолію". — Воно було також укріплене. З північного, відкритого для нападу боку, йшов великий вал, від гори до Дніпра, по гребню його стояв палісад — „столпье"[1]. — Річка Почайка, яка у своюму устю робила затоку, була

[1]) — „Столпиє от горы оли и до Днѣпра"... —

для Київа портом. Для зносин з Задніпровв'ям на Поділю був перевіз, а в часи Володимира Мономаха навіть постійний, мабуть, розвідний міст. Здається, він лежав проти Видубицького манастиря. Очевидно для оборони його кн. Рюрик Ростиславович в 1198 р. збудував тут кам'янний мур, який дуже дивував сучасників[1]). Будував його тисяцький Петро Милоног, а зруйнували до щенту татари. На горах, вже за Хрещатицьким струмком, лежало славнозвісне — „Берестово" -- великий загородній князівський палац. Тут же по Дніпру розкидані були літні вілі київської аристократії, а також кілька манастирів. Ця місцевість, здається, також була укріплена, бо на боці, що обернений до Київа, літописець згадує про якісь — „Угорські ворота". — Так виглядав Київ та його укріплення. Коли Батий послав унука Чингисханова — Мангу оглянути Київ, той, під'їхавши з-за Дніпра, — був уражений сяйвом його величности.

Проте, оборонна сила Київа лежала не в ньому самому, а в тому фортецийному поясі, який оточував його і замикав всі підступи до нього. Цей пояс складався з чотирьох фортець: Вишгород, Білгород, Звенигород та Городець.

Вишгород — лежав у двох милях на північ від Київа, на високім березі Дніпра (550 стіп р./м). Це було старе місто, ще кн. Олег віддавав його в посаг Ользі. Згадує про нього і грецький імпер. Костянтин Порф.—Вишгород — це була наймiцнiша фортеця цілої Київської Землі, навіть від самого Київа. Мав велике стратеґічне значіння — опірний пункт з півночі. Замикав водний шлях — „з Варяг" — та суходольний на Чернігів. Проти Вишгороду, через Дніпро, йшов один з вигідних бродів. Хто йшов з Чернігіва на Київ, мусив форсувати Дніпро під Вишгородом, або мати значно трудніше завдання— форсувати Десну у Городка, та Дніпро проти Київа. Проти Вишгороду, на лівому боці Дніпра, лежало його замикаюче укріплення — Ветичі (з'їзд князів 1100 р.). Вишгородське городище, як видно з решток валів, мало навкруги біля трьох верстов і складалося з шістьох концетричних валів, обведених по лінії згірря. Між валами, що мали бастіони, тяглися глибокі рови. В середині городища стояв високий та міцний замок. Тут мав свій палац і часто мешкав кн. Володимир Великий. Вишгород мав коменданта фортеці—осібного тисяцького, що свідчить про окрему військову орґанізацію міста. Мав також велике реліґійне значення, тут поховані були „заступники Руської Землі" — Борис та Гліб[2]). Сюди надходило багато прочан і відбувалися великі реліґійні процесії. У Вишгороді помер, під час подорожі, кн. Ярослав Мудрий. Значення Вишгорода в оборонній системі Київа особливо яскраво виступає в кампанії 1173 р., коли кн. Мстислав Хоробрий волів відбиватися від величезної армії Андрія Суздальського краще у Вишгороді, ніж у Київі. Він заперся тут з двома своїми полками, а його брат Рюрик Ростиславович з третім полком у Білгороді. Після довгої облоги кн. Мстислав зробив випад і розгромив та перетопив цілу армію Андрія Суздальського.

У XVI в. Вишгород — незначне село, причислене до Межигорського манастиря; зараз — маненьке село і лише руїни валів можуть ще оповісти мандрівнику про колишню славу цієї грізної фортеці Київської Держави.

Білгород — другий ключ до Київа. Лежав у трьох мілях на полудневий захід від Київа, на правім боці р. Ірпеня, на — „Київському путі". — Боронив перехід через Ірпень, маючи розвідний міст. На ступінь фортеці I ранги поставив його Володимир Великий. Заходи Володимира літописець пояснює тим, що він дуже любив це місто. Нам ясно, через що саме він любив його, і яке велике стратеґічне значення мав Білгород в оборонній системі Київа. Ще й в останніх роках можна було бачити сліди великого городища з подвійним валом. Більша лінія валу мала біля двох верстов навколо. В середині стояв міцний замок і також палац Володимира. Білгород також мав осібного тисяцького. За мостами, в Київській Державі доглядали осібні старшини — „мостовничі", за будовами фортець — „городничі". — Значення Білгороду, яко опір-

[1]) — „О ней же (стѣна) мнози не дерзнувша помыслити отъ древнихъ, али но дѣлу ятися" — т. т. з давніших князів ніхто навіть не наважився би почати таку будову. Описом цієї дивугідної стінки і кінчається Київський літопис.

[2]) В 1191 р. кн. Давид Ростисл. перевіз їхні гроби до манастиря під Смоленськ.

ного пункту на захід, яскраво виступає в історії війн XI-XII вв., а стратеґічна спільність з Вишгородом—з кампанії 1173 р. З окремих приміт відомо, що Білгород в часи міжусобиць часто фіґурував як осібна волость, де князі чекали на Київській Стіл. В 1189 р. кн. Рюрик Ростислав. справляв тут гучне весілля свого сина Ростислава — „якого не бувало на Руси". — В XVI в. Б. незначне містечко з маненьким замком, зараз — невелике містечко Білгородка.

Звенигород — третій ключ до Київа. Замикав — „Василівський путь" — та всі шляхи на південь. Дуже старе поселення і також фортеця І ранги. Зараз не існує, але його місце з певною правдоподібністю може бути означене на місці т.з. Сіракова Городища, коло с. Хотова (1½ милі від Київа). На пiверсти від села можна бачити велике, нерівної форми городище, оточене валами та рівчаками. Під час походів на південь (з'окрема походи Ізяслава 1050 та 1051 рр.) служив війську збірною стацією. Особливе значення мав тому, що лежав у центрі південного Стугнянського сектору. З окремих приміт відомо, що тут осліпили Василька.

Городець — лежав на лівому березі р. Десни, біля того місця, де вона вливає до Дніпра, на землях суч. с. Вигуровщини. Лежав на острові, який обтікав один з рукавів Дніпра (Радунка). Знаний з князівських з'їздів, що тут часто відбувалися. Мав сильно укріплене городище з завданням боронити перехід через Десну, як також через Дніпро, т.т. був замикаючим укріпленням Київа. Проте, його історія якось завше складалася так, що він був частіш опірним пунктом для походів на Київ. З цього Городця Мангу дивився на Київ.

Оборонні системи. Центральна влада хутко переконалася, що оборони одної столиці було замало, потрібно було також оборонити та захистити сільську людність, дати їй змогу спокійно працевати та користуватися зі свої праці. Так повстала думка обернути більші поселища у міцні фортеці. Літописець оповідає, — що „Се же Олегъ нача городы ставити", — але широко повів цю справу — „упорядчик Землі Руської" -- Володимир Великий. — „И рече Володимир — записує літописець — се не добро есть, мало городовъ около Кыева. И нача ставити городы по Деснѣ и по Устры, по Трубешеви, и по Сулѣ, и по Стугнѣ, и нача нарубати мужи лутши отъ Словянъ, и отъ Кривичъ, и отъ Чудий, и отъ Вятичъ и отъ сихъ насели и грады; бѣ бо рать отъ Печенѣгъ и бѣ воюяся съ ними и одоляя имъ".— Проте хутко Володимир Вел. побачив, що й цього було замало, що потрібно ще краще оборонити землю і головно Київську, бо справа оборони інших земель була покладена на тамошніх князів. З півночі Київська Земля була в потрібній мірі захищена лісами та річками, як також з заходу. Зі сходу добре прикривав Дніпро та спадиста, горбова місцевість; отже лишався відкритим найнебезпечніший напрям — південний і головно від Дніпра до Тетерева.

Це привело до думки збудувати високий та міцний мур[1]).

---

[1]) Тут потрібно зробити коротенький історичний екскурс. Народи, які досягали високого культурного розвитку, намагалися, звичайно, прикрити свої володіння від нападів диких народів міцними оборонними будовами, розрахованими, як вони думали, на вічні часи. Такі будови не були прикметою слабости держави, а навпаки сили та культурности її. Ще в VII в. до Р. Х. хінці почали будувати на своїх північ. кордонах фортеці, в VI в. до Р. Х. вони зв'язують їх невеликими валами, а в III до Р. Х. починають будову свого знаменитого „хінсь-

Будову мурів почав Володимир Великий, закінчив Ярослав Мудрий, а будову Переяслівської Землі — кн. Володимир Мономах. Оборона Київської Землі в закінченому вигляді складалася з двох оборонних систем: Стугнянської та Пороської.

Напрям цих дивугідних фортифікаційних будов указують ще й зараз т.з. — „Змієві вали". — Вони простягалися на багато десятків километрів і, як свідчать рештки їх, були солідно збудовані. Вал мав заввишки 3—4 саж. і 7—8 саж. ширини в підніжку. З зовнішнього боку валів простягалися глибокі рови, з яких брали землю для валу. По гребнях валів стояла міцна огорожа з частоколу — „столпьє". — Вздовж валів та їхніх відног стояли великі, міцні фортеці або окремі укріплені „городки", де місцева людність ховалася на випадок несподіваного прориву валів кочівниками і чекала підходу державних військ. По валах стояла сторожа.

Стугнянська система. Мала спочатку на увазі прикриття близшого простору біля Київа, але потім посунута була значно на південь. Літописець датує першу її будову 988 роком, але остаточно була вона закінчена значно пізніш. Ця система складалася з трьох лінії валів та кількох відног. Всі три починалися від Дніпра; дві — від устя р. Стугни, третя — р. Красної.

А. Північна лінія—простягалася по лівому березі Стугни на Василів, переходила р. Ірпень (біля Бучару), підіймалася на північн. захід, де у городища Мутижне переходила р. Здвиж і доходила до р. Тетерева, до м. Мичськ (Радомишль), що лежав уже в лісах.

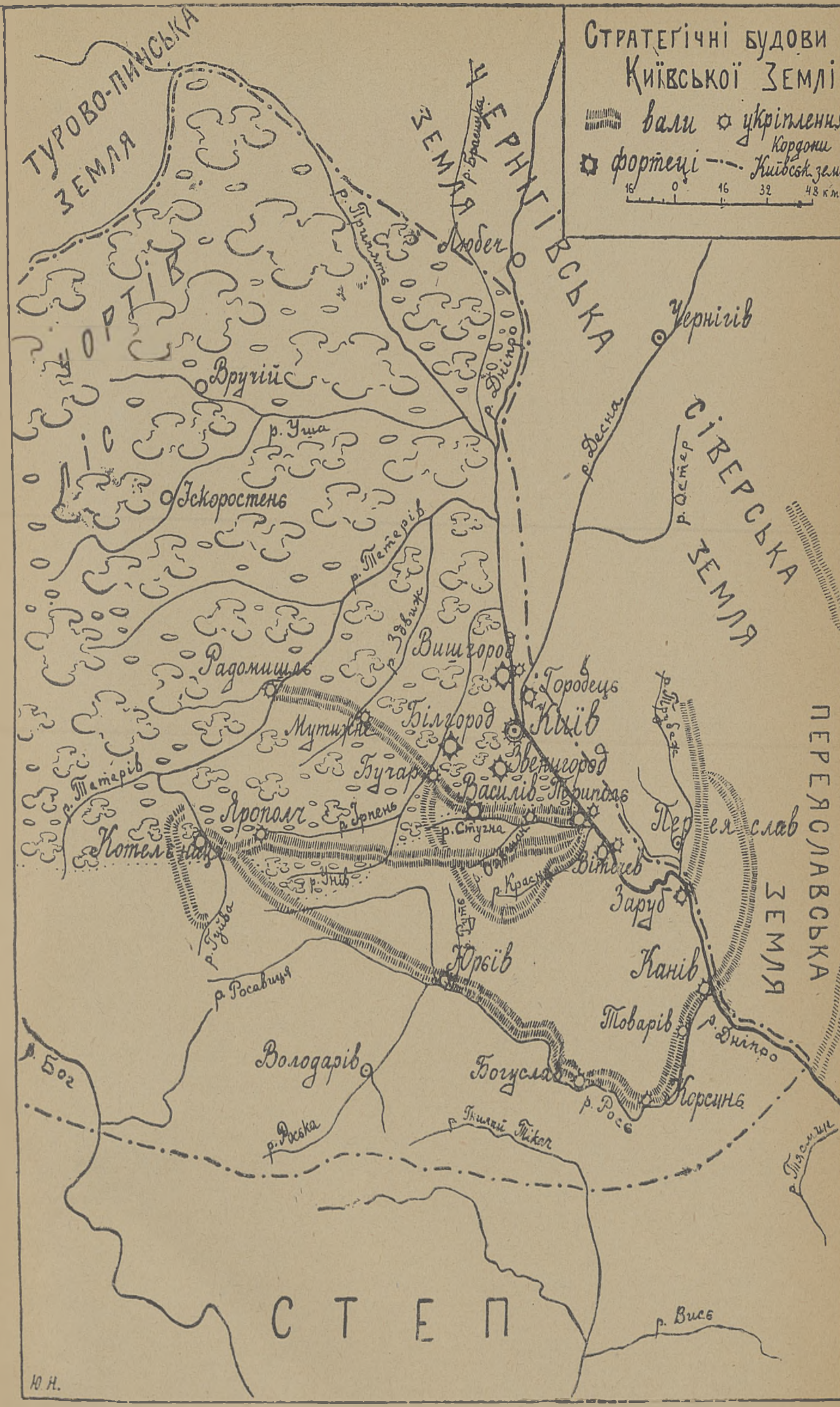
Б. Середня лінія — відсунута була значно на південь. Простягалася по правому березі Стугни через її доплив Ольшаницю, Унів (доплив Ірпеня), далі вздовж верхів'я Ірпеня на м. Японолч і закінчувалася біля м. Котельниця (на Гуйві, доплив Тетерева), з'єднуючись тут з Пороською системою (див. далі). На верхів'ях р. Стугни — окремий вал лучив цю лінію з північною.

В. Південна лінія — найменша, простягалася по лівому березі р. Красної, переходила потім на правий і біля верхів'я р. Ольшаниці зливалася з середньою.

Найсильнішою була північна лінія, на ній стояли сильні фортеці: Треполь та Василів, а також міцні городища: Тумащ,

---

кого муру". Літописі їхні оповідають, що цей мур простягався на 5.000 вер. (перебільшено). Ще й тепер можна бачити частину цих дивугідних будов. — В І в. по Р. Х. розпочали римляни будову свого, не менш знаменитого, муру для захисту своїх володінь від диких ґерманск. народів. Закінчений в II в. він прикривав простір між Дунаем та Рейном (між Реґенсбургом та Кельном). Такі ж мури будували римляни в суч. Анґлії, в Панонії (Унґарах), в Дакії — пр., Троянів вал по р. Пруту. В тому ж II в. подібні вали будували Сасаніди на півдню Кавказа, щоби прикритися від войовничих алянів. — В V в. там же будували Перські царі для захисту від хозар знаний — „Кавказький мур". — В VI в. будували мури Візантійські імператори для захисту Царгороду від буйних слов'ян. Особливо знаменита по цих нападах т.з. — „Анастасіва велика стіна"—і т.д.



Стратеґічні будови Київської Землі
вали
укріплення
фортеці
Кордони Київськ. зем.
16 0 16 32 48 км.
Турово-Пинська Земля
Чернігівська Земля
Сіверська Земля
Переяславська Земля
Степ
Любеч
Чернігів
Вручій
Іскоростень
Радомишль
Вишгород
Городець
Київ
Білгород
Мутижне
Звенигород
Бугар
Василів
Трипіль
Переяслав
Ярополч
Котельниця
Вітечів
Заруб
Канів
Юрїв
Товарів
Володарів
Богуслав
Корсунь
р. Прип'ять
р. Брагинка
р. Дніпро
р. Десна
р. Остер
р. Уша
р. Тетерів
р. Здвиж
р. Ірпень
р. Стугна
р. Гнів
р. Гуйва
р. Росавиця
р. Бог
р. Роська
р. Гнилий Тікич
р. Рось
р. Трубіж
р. Тясмин
р. Вись
Ю Н.

Бучар, Мутижне та сильно укріплене м. Мичськ (Радомишль), а крім того багато малих городищ.

Треполь — сильна фортеця, великого стратеґічного значення. Опірний пункт півдня, прикривав водний шлях від Чорного моря та суходольний з Переяслива. Фортеця лежала на вузькім, високім розі, між рр. Стугною, Красною, Дніпром та між двома лініями валів — північним та середнім. Боронила прохід між валами та Дніпром та вигідний брід напроти. Як і Вишгород, Треполь мав на лівому березі Дніпра сильне замикаюче укріплення Саків (в 1101 р. з'їзд князів з полов. ханами). Суч. Трепілля — лежить на південь р. Красної. Між Треполем та Василівим лежало міцне городище — Тумащ.

Василів — також фортеця І-ої ранги, на лівому березі Стугни, пять миль від Київа, на — „Василівському путі". — Стара оселя, що перебрала назву від християнськ. імени Володимира—Василь. Тут колись під мостом ховався кн. Володимир Вел. від печенігів і на спогад цього давав у цій фортеці славнозвісні бенкети своїй бойовій дружині. Зараз—досить велике м. Васильків; слідів укріплень не лишилося. Як бачимо — Треполь та Василів творили з себе, крім валу, другий південний фортецїйний пас Киіва (перший — Звенигород-Білгород).

Бучар, Мутижне, Мичськ — сильно укріплені городища. Місце першого шукають біля урочища Коричі над Ірпенем; другого — біля р. Здвижу, проти Білгороду; трете — суч. Радомишль.

На середній лінії знаємо одно визначне городище — Ярополч (суч. с. Яроповці біля початків Ірпеня); на південній — Красен. Це головні укріплення, а всього на цій Стугнянській системі проф. В. Антонович нараховує до 20 городищ. Між Стугнянською та Пороською системами стояло ще кілька значних фортець спеціяльного призначення.

Вітечев — суч. с. Вітачів, одно з найстарших поселень полян. Сильна фортеця, яка боронила брід через Дніпро. Лежала на південь від Треполя на високім розі, що вганявся в Дніпро. На лівому березі Дніпра мала замикаюче укрiплення — Мирославське. Тут пробував Юрій Довгорук. форсувати Дніпро під час походу на Київ. Про Вітечев оповідає також импер. Костантин Порф., що це був головний порт, де Руси збірали свої суда у великі фльотилії, вирушаючи у далеку царгородську дорогу.

Заруб — суч. с. Зарубинці, біля Трахтемирова. Сильна фортеця з міцним замком, лежала на високому розі Дніпра, з суходолу обведена була валом, що з двох флянґів упирався в Дніпро. Боронила брід проти Переяслива.

Пороська система. Південна частина старої Полянської землі між Дніпром, Россю, Ірпенем та Красною мала назву Поросся. В центрі зах. Поросся, між р.р. Руттю (доплив Росі) та Ольшаницею (доплив Стугни) лежало славнозвісно — „Перепетово поле" — (в козацькі часи — „Білоцерківський степ"). Придніпровська смуга від Канева на південь звалася — „Білобережжа". Поросся — це терен лютої, вікової боротьби з кочівниками. Його широкі, розлогі поля та надзвичайна плодовитість землі стихійно приваблювали до себе осадників. Потрібно було прикрити і їхню працю. Початок будування Пороськой системи датується 1031 — 33 р.р., коли кн. Ярослав Мудрий почав будувати городи по р. Росі та заселювати їх полоненими поляками. Городи почали з'єднувати валами і так повстала Пороська лінія. Проте розробити і уфортифікувати її добре, Київській Державі вже не стало живої сили. Відбивалися постійні втрати людности, яку кочівники брали в полон. Так і лишилася вона у вигляді одної лінії. На намір розбудувати її ширше вказують дві великі відноги. Починалася вона у Канева (де через Дніпро з'єднувалася з валом Переяславської Землі), йшла по лівому березі Росі і кін-

чалася аж біля Котельниці, де з'єднувалася з середньою Стугнянською лінією. По лінії стояли сильні фортеці: Канів, Юр'їв та міцні городища: Товарів, Корсунь, Богуслав.

Канів — на місці найстаршого поселення полян — м. Родні, коло устя Росі. Тут у Родні колись боронився кн. Ярополк від Володимира Великого. Спогад про голод, який терпіли обложені, довго залишався в прислівці — „Бѣда аки в Роднѣ". — Зруйнована Родня печенігами в кінці X в. В XI в. місце її заступив Канів (суч. значно на південь). Канів — сильна фортеця. Сюди виходили князі — „сторожити Землю Руськую" .— Тут чекали також на торговельні фльоти, що поверталися з Царгороду, бо якраз тут половці завше робили напади. Від Канева до Юр'їва лежали по Росі міцні городища: Товарів, Корсунь, Богуслав.

Юр'їв — на терені суч. Білої Церкви, сильна фортеця у гирла Руті (доплив Росі). Кілька разів руйнувалася й відбудовувалася. Тут навіть була епархія, очевидно для кочівників.

Котельниця — теж сильна фортеця на р. Гуйві (доплив Тетерева). Тут починалася лісова смуга. Але й на південь Пороської лінії були ще великі міста: Володарів (на Василівському путі) і невідомо зараз де таємниче місто Торческь, що в другій пол. XII в. було центром т. з. Пороського удільн. князівства.

Кочівники часто проривали Пороську лінію, заганяли в полон силу людей, рештки ховалися за Стугнянські линії, але при першій же нагоді знову посувалися до Росі. Такі постійні втрати людности поставили перед центральною владою завдання першорядної ваги, за всяку ціну уплотнити Поросся, хоч би й чужим елементом. Кн. Ярослав, як згадувалося, поселив тут поляків, а також окремі ватаги печенігів, що відірвалися по розгромі від головної маси. Пізніші князі почали оселювати тут окремі орди торків, берендіїв, коців та рештки інших дрібних тюркських народів, а також ватаги половців, які тікали від своїх братів „поганих", як називає їх літописець. Всі ці народи літописець окреслює загальною назвою: — „чорні клобуки". — Ті з них, які переходили вал і осідали, поволі переймали релігію і культуру україно-русів; ті, які залишалися за валом, кочували по старому, розкидаючи свої — „вежі" — то тут, то там. Але як ті, так і другі були в цілковитій і повній залежності від Київської Держави і в свою чергу користувацися майже всіма правами громадян. Позитивні наслідки були ті, що войовничий характер цих народів дав можливість Державі, в час розквіту, витворити дві цікаві форми збройної сили: військові поселення та сильні кінні орди („Чорні клобуки", як їх часто звуть історики)—„козаччину" Київської Держави.

Неґативні наслідки такої асиміляції виявилися особливо різко в часи міжусобиць, коли ці народи взяли в них надто діяльну участь. Після татарської навали вони зникають.

Зі сходу Київську Землю боронив Дніпро, а на вузькій смузі лівого берегу, що належала до неї, лежали, відомі вже нам, укріплення, що замикали броди: Ветичі (проти Вишгороду); Городець (Київа); Саків (Треполя); Мирославське (Вітечева) і т. д. Але,

фактично, з цього напряму боронили землі Переяслівського та Сіверського князівств. Будови цих земел, загально подібні до будов Київської землі, таке завдання виконували добре. В Переяслівщині згадаймо будівничу працю та походи Володимира Мономаха, а в Сіверщині — славні походи кн. Ігоря-Сіверського, героя — „Слово о Полку Ігоревім". —

Крíваві міжусобиці, які привели з рештою до того, що на просторах Вел. Київ. Держави повстало біля 70 окремих удільних князівст, зруйнували також і вікову працю Держави, скеровану для захисту своїх володінь. Головну ролю в цих міжусобицях відограли половці, з допомоги яких користувалися претенденти на блискучий великокнязівський Київський Стіл. Князі самі відчиняли половцям оборонну систему і кожен такий „союзний" похід означувався буйним грабіжництвом Київської Землі. Незахоплений у неволю нарід залишав оборонні поселення і тікав на північ, під прикриття лісів. Оборонна смуга — пустіла. Бо не було для чого, та й не було ким її захищати. На передодні татарської навали ціла оборонна система Київської Землі вже не мала ніякого значення. Проте, опанувавши Київом, татари в першу чергу звернули свою увагу на ці укріплення і, з не менш дивною енерґією, зрили їх до щенту. Вони знали, що тільки це одне може забезпечити їм довге панування. І так сталося. —

1934. Січень.

РОЗДІЛ II.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ,
Сотник.

Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812 — 1814 рр.*)

У 120-у річницю (1813 — 1933) присвячується памяті українських козаків, що полягли в цих боях та походах.

Частина II.

VII. УКРАЇНСЬКІ ФОРМАЦІЇ В КАМПАНІЇ 1812 РОКУ.

Загальний огляд кампанії. На початках червня наполеонівська армія ґрупувалася по р. Німану. Російські армії ґрупувалися: І-а Західня — ґен. Барклая-де Толлі — на Виленщині; II-а Західня — ґен. кн. Баґратіона — на Гроденщині; III-а Обсерваційна — ґен. Тормасова — на Волині (в районі Луцьку) і (IV) Дунайська армія — адмірала Чічаґова — на марші з Бесарабії на Волинь. Крім того, два окремі резервові корпуси ґрупувалися: І-й ґен. бар. Меллера — в м. Топорці та ІІ-й ґен. Ертеля — в м. Мозирю.

12-го червня Наполеон перейшов р. Німан. Перша та друга російські армії розпочали відворот, маючи на меті з'єднатися в районі м. Смоленська. Щоби прикрити свою операційну лінію від III-ої Обсерваційної армії, яка під цей час розпочала демонстрацію на північ, Наполеон вислав проти неї австр. корпус ґен. Шварценберґа, а слідом за ним саксонський корпус ґен. Ренье. В початках серпня Наполеон підійшов під Смоленськ і, виступаючи з нього 12.VIII далі, вислав польську дивізію ґен. Домбровського, щоби прикрити запілля від II-го окр. корпусу ґен. Ертеля. Після бою з Шварценберґом в районі м. Слонима, ґен. Тормасов змушений був, під цей час, відійти назад до Луцьку і обсадив позицію по р. Стирі. 25.VIII стався бій під с. Бородино. 2.IX франц. армія вступила в Москву, а 7.IX Дунайська армія адмірала Чічаґова з'єдналася на р. Стирі з III-ою Обсерваційною армією і утворала III-ю Дієву армію під командою адм. Чічаґова. 11.X Наполеон залишив Москву і розпочав відворот. На початках листопада французька армія перебувала у відвороті через м. Смоленськ. Під цей час адм. Чічаґов, отримавши наказ перерізати Наполеону шлях відвороту, залишив проти Шварценберґа та Ренье корпус ґен. Сакена, а сам з рештою III-ої армії вирушив на Мінськ, який і обсадив 4.XI. 14.XI розпочалася переправа решток наполеонівської армії через р. Березину, а 25.XI російська армія вступила в м. Вільно, чим і закінчилася кампанія 1812 року.

Українські формації, як це ми бачили вище, розпочали формування дуже пізно — операції вже розвивалися. Вони закінчували своє формування в різні часи і в різні місяці виступали в похід. Перед тим, як перейти до освітлення їхньої бойової діяльности, варто пригадати, що деяким полкам дано було на формування менш місяця і це для тих людей, які хоть і звалися козаками, але перед призовом ніколи не тримали в руках справжньої рушниці. Варто також пригадати, що брак старшинського та підстарш. кадру ще більш погіршував справу, а додавши до всього цього постійне турбування полків про фураж та провіянтування, що, як знаємо, переводилося на власні засоби, побачимо, що всі ці причини не могли не вплинути від'ємно на їхню боєздатність.

Проте, окремі українські полки взяли досить діяльну участь і в кампанії

*) Див. „Табор", ч. 20.

1812 року, а саме: в III-ій армії (корпус ґен. Сакена); в головній армії Кутузова (корпус ґен. Ожаровського); ще інші в II-му корпусі ґен. Ертеля і, нарешті, яко окремі маневрові ґрупи ґен. кн. Жевахова та ґен. ґр. Гудовича.

А. ПРАВОБЕРЕЖНІ ПОЛКИ — „УКРАЇНСЬКА КІННО-КОЗАЦЬКА ДИВІЗІЯ."

Автентичних джерел до освітлення бойової діяльности цієї дивізії, як це мається про інші українські формації, нам цілковито бракує і, треба думати, їх серед друків немає[1]). На-

[1]) Праця була закінчена, а частина її була вже навіть видрукована, коли нам пощастило довідатися про існування надзвичайно важного джерела до історії цієї знаменитої дивізії. Це джерело називається:

— **„Журналъ или записки войны, открытой французами въ Россіи 1812 г. Іюня 12-го дня, а прекращенной росіянами въ Парижѣ 1814 г., писанныя па маршах и бивакахъ Украинской казачьей дивизіи Полковникомъ Похвисневымъ".** —

Про це ми довідалися з — „Военная Энциклопедія" — СПБ. 1913 р. Вид. Ситина, Том XI, стр. 78 — „Исторіографія Войсковых частей". — Автор замітки зазначає, що книга вийшла двома виданнями: 1830 р. та 1833 р. (ні видавництва, ні місця видання не подається) та підкреслює, що — **„книжка надзвичайпої бібліографічпої рідкости".** — Відносно змісту говорить, що це є дневник, в якому описуються — **„удивительныя боевыя дѣйствія украинской казачей дивизіи.** — В каталозі видань до „Отечественной войны", складенному ґен. Липарди і опублікованому в „Чтенія въ Импер. Общ. исторіи и древ. рос. — Москва" — також знаходимо цю книжку, з зазначенням місця видання — Москва.

Переведені нами зараз же пошуки по німецьких, анґлійських, шведських, французьких і т. і. бібліотеках ніякого наслідку не дали. Зазначені бібліотеки відповіли, що такої книжки не мають. Не має також на своїх складах цієї книжки і „Международная книга — Москва.". — З розмов з відомим рос. проф. С-м, був. істориком — „канцеляріи Его Величества" — ми довідалися, що ця книжка була конфіскована і спалена з наказу царя Миколи І в 1833 році.

Залишилося лише кілька екземплярів, один з них в справах — „тайной канцелярії", другого мав відомий петербурзький колекціонер Бурцев. Стає зрозумілим, чому цієї книжки не мається ні в одній европейській бібліотеці, чому вона є — „исключительной библіографической рѣдкостью" і чому вона не була відома моїм поважаним попередникам: М. Стороженку; І. Павловському та ґен. Богдановичу. Про автора, полк. Похвиснева, нам також не пощастило щось довідатися, гадаємо лише, що він мав походити з слобожанських Похвисневих. В—„Русскій Архивъ"—1910 р. кн. 12,—стр. 676—677 (як подає—„Зап. Шев."—том CX, 1912, стор. 235, Бібліоґрафія) мається — „Письмо М. А. Максимовича къ Н. П. Похвисневу" — від 2.XII 1824 з Москви. На жаль, ми не маємо змоги дістати цей том Рус. Архіву і установити тотожність цих Похвисневих.

В нашій праці, намагаючись реконструктувати бойову діяльність Української к.-к. дивізії, ми збірали окремі вістки зо всіх доступних нам видань. Нас часто вражали окремі бойові діла цієї дивізії, особливо в поданнях сучасника— відомого німецького воєнного історика Плото, де назва нашої дивізії блимає на багатьох сторінках, однак ми не мали змоги окреслити широко її бойову діяльність і в наших висновках були дуже обережні. Лише знайдені нами в останній час нові матеріяли — накази про нагороди російських полків за кампанії 1813—14 років, які будуть подані в останньому розділі, дають нам право твердити, що Українська кінно-козацька дивізія була першою і найкращою бойовою дивізією цілої союзної армії (російської, німецької, австрійської). Стає таким чином зрозумілим, з яких причин було сконфісковано та спалено вищезгадану книжку. Відшукання її мусить мати велике значення.

магаючись однак вияснити, хоть приблизно, її бойове використання, ми продивилися кілька російських военно-історичних творів цієї доби і знайшли цю дивізію в складі III-ої армії. На жаль, до місяця жовтня вісток цілковито бракує, т. ч. період від липня до жовтня лишається зовсім невисвітлений. Невідомо, де перебувала і що робила під цей час ця дивізія. З жовтня місяця одну з бриґад цієї дивізії (полки 1-й та 3-й) бачимо в корпусі ґен. Сакена під командою полк. ґр. Вітте. Другу бриґаду адмірал Чічаґов, якому бракувало кінноти, здається, розподілив по окремих частинах своєї армії під час маршу на Мінськ. Ці два полки можемо встановити лише приблизно. Першу звістку знаходимо у Богдановича[1]), що на початках жовтня один з укр. кін.-коз. полків стояв у м. Дубно. Там же знову находимо, що в середині жовтня першій бригаді (1-й та 3-й полки) під командою полк. ґр. Вітте наказано було обсадити м. Володимир-Волинський і прикривати Волинь з заходу[2]).

В другій половині жовтня (19—20) бачимо цю бриґаду вже у Берестю-Литовському. Полк. Бутурлин[3]) записує:

— „два заново зформовані Українські реґулярні козацькі полки, які прибули до м. Берестя, отримали наказ залишатися в цьому місті. Начальнику цих полків, полк. ґр. Вітте, приписано було робити напади на лівий беріг річки Буга".—

Ще далі під датою 24 жовтня, полк. Бутурлин записує:

— „Ґрафу Вітту з двома українськими козацькими полками було наказано хутко слідувати вниз по лівому березі Буга, щоби турбувати ворога з запілля".—

На початках листопада ґен. Сакен наказав полк. ґр. Вітте вислати один з укр. полків до Пружан (Слонимський напрям). Богданович говорить, що 3-ій Укр. к.-коз. полк між 7—9 листопада пройшов через Берестя-Литовське. (Ibid., том III, стор. 217). Більш детально записує полк. Бутурлин:

— „В ніч з 7-го на 8-е листопада 3-ій Укр. коз. полк, полковником ґр. Вітте відправлений з Берестя-Литовського на Пружани, був у цьому місті несподівано атакований і цілковито розбитий австрійським аванґардом. Три сотні цього полку захоплені були у полон, а решта розсіялася в напрямі на м. Кобрин"[4]).—

В записках ґен. Ізюмова, к-ра Чугуївського Улан. полку, знаходимо таку запись:

— „В ніч з 2-го на 3-е листопада ми (Чугуївський полк) перебували в 5-ти верствах від Волковиська, коли раптом прискакали кілька козаків 4-го Українського полку і оповіли, що на їхній полк, який був висланий для догляду Слонимської дороги, несподівано наскочила ворожа кіннота і цілий полк розсіяла"[5]). —

Бракує джерел, щоби з'ясувати, чи ґен. Ізюмов дійсно говорить про 4-ий полк або помиляється і така неприємність сталася з 3-ім полком, що підтвержують Богданович та Бутурлин. З другого боку Бутурлин ясно вказує, що пригода з 3-ім пол-

---

[1]) Дж. I-е, том II, стор. 646, прим. 54.

[2]) Том III, стор. 207.

[3]) Полк. Бутурлин — „Исторія Нашествія Импер. Наполеона", СПБ. 1824 г. (Переклад з французької). Том II-й, стор. 207.

[4]) Том II, стор. 208—9.

[5]) К. Военскій — „Отечеств. война 1812 г. в зап. современников" — (записки ґен. Ізюмова), стор. 55. (СПБ. 1911).

ком сталася в Пружанах, а від цього містечка до Волковиська рахується 75 верстов. Отже, коли подібна пригода сталася і з 4-им полком, то треба думати, що він входив до складу того охоронного відділу, який прикривав III-ю армію Чічаґова з заходу при марші її на Минськ. Т. ч., коли такі неприємності дійсно трапилися з двома українськими полками, то це, розуміється, не означало, що ці полки були знищені; навпаки, як слідує з дальшого, це дало лише бойовий досвід цим полкам. Вже під датою 18-го листопада ґен. Богданович записує: — „протчіе войска Сакена, усилясь Украинскими козаками гр. Витте, отошли къ Мацеіову и Любомлю"[1]) — та обсадили позицію проти Берестя, яке захопили австрійці. Проти корпусу ґен. Сакена оперували два корпуси (австрійський — Шварценберґа та саксонський — Ренье) і, розуміється, він нічого не міг зробити з ними. Щодо українських полків, то, по-перше: вони зустрілися з ворогом, який був у переважному числі, по-друге, з тими ворожими полками, які вже мали за собою знамениту наполеонівську школу.

Після відходу Шварценберґа та Ренье за кордони Росії, перша бриґада ґр. Вітте (т. т. 1-й та 3-й полки) вирушила на Вільно, до головної армії, і 24-го ґрудня ввійшла в склад аванґардної ґрупи ґен. Вінцинґероде. (Богданович. Дж. I., том III, стор. 505), в складі якої ми дійсно і зустрінемо її в дальшому.

Т. ч. 1-й та 3-й Українські полки установлені нами певно; щодо 4-го, то він стоїть під сумнівом; лишається встановити місце перебування 2-го Укр. к.-коз. полку.

К. Воєнський, відомий бібліоґраф війни 1812 року, опублікуючи спогади ґен. лейт. Я. С. Храповицького про Березинську переправу, подає детальну його біоґрафію. Він пише, що Я. С. Храповицький, в той час майор, був призначений в 1812 році командіром 2-го Укр. к.-коз. полку; з цим полком брав участь у дводневних боях за Березинську переправу і переслідував потім, з цим-же полком, французьку армію від Борисова до р. Німану. Ми переглянули ці спогади Храповицького (Воєнський, стор. 33), але він ні одним словом не згадує про свій полк. Такі спогади зрозумілі, бо Хр-кий писав їх, будучи вже ґен.-лейтенантом, на 70 році життя, і займався не своєю особою та своїм полком, але виясненням причини — чому французам пощастила переправа і хто в цьому винен. З біоґрафії довідуємося, що по вступі російських частин у Вільно, Хр-кий був призначений комендантом цього міста і по своїй посаді був присутнім під час історичної зустрічі та розмови Кутузова з Чічаґовим, коли один одному сказали пару „приємних" слів. У своїх спогадах Храповицький стає на бік Чічаґова і виправдує його.

Отже з цього видно, що 2-ий Укр. к.-коз. полк перебував у III армії Чічаґова і попав у саму гущину боїв. Як слідує з дальшого — під Вільном — всі чотири українські полки на який час спіткалися.

[1]) Дж. І-е, том III, стор. 218.

Богданович (Дж. I) у III-му томі, стор. 459, додаток до розділу XL-го, подає спис джерел і говорить, що у російському воєнному архіві маються — „Журналы военныхъ дѣйствій“ — корпусу ґен. Сакена та III-ої армії адм. Чічаґова. Отже з цього видно, що при нагоді можна буде дуже просто вияснити операції всіх полків „Української кінно-козацької дивізії“.

Б. ЛІВОБЕРЕЖНІ (МАЛОРОСІЙСЬКІ) КІННО-КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ.

В розділі III-му ми бачили, що 15-ть цих полків закінчили своє формування в кінці серпня і на початках вересня 9-ть Полтавських к.-коз. полків вирушили на Чернігівщину на з'єднання з 6-ма Чернігівськими к.-коз. полками. Лишається нез'ясованим— чи вирушали ці Полтавські полки всі одночасово, чи кожен полк з'окрема і кожний своїм окремим шляхом. Здається, треба погодитися з останнім. Дякуючи досліду І. Ф. Павловського (Дж. XIII) наразі посідаємо відомості хоч про марш 5-го Полтав. полку. Кн. Лобанов, як знаємо, уважив на прохання кап. Котляревського і полк вирушив у похід під командою шт.-кап. Рудницького. З м. Горошина полк вирушив на Лубні 2.IX і йшов через Пирятин, Прилуки на Борзну. 15.IX полк переправлявся через р. Десну біля м. Сосниці, а 16-го т. м. полк наздогнав новопризначений командір полк. Санковський. З рапорту шт.-кап. Рудницького можемо довідатися про перебіг маршу. Маючи поперед себе переправу через річку, шт.-кап. Рудницький вислав наперед „колежського реґістратора“ Свириденка, щоби той влаштував переправу через Десну. Свириденку трапилася неприємність: жид, який тримав біля Сосниці паром, не схотів дати своє приладдя без грошей і забрав кодоли та човни. Свириденко звернувся до засідателя нижнього Земського суду, але той відповів: —„у него есть исправлять казенные бумаги, а полкъ самъ можетъ переправиться“.— Під цей час підійшов полк і Рудницький —„через великую силу“ — забрав у жида приладдя і почав переправу — „без всякаго содѣйствія со стороны мѣстнаго земскаго начальства“. 15.IX о 1-ой год. дня полк вступив у м. Сосницю, але тут трапилася ще більша неприємність. Місцевий городничий, всупереч наказам ґенерал-ґубернатора про найширшу допомогу полкам, не тільки не зустрів полку, але навіть лишився байдужим, коли сосничане рішуче відмовилися пустити козаків у хати. Рудницький рапортує: — „по упорству жителей не только меня, но и козаков даже не пущают, и хоть обязанность была городничаго встрѣтить, но не было его“.—(Дж. XIII, стор. 11). Один сосничанин вхопив навіть сокиру і загрожував, що зарубає кожного, хто наважиться підійти до хати. Рудницький мав на думці зробити відпочинок у Сосниці, але, зважаючи на такі „приємності“, змушений був вирушити далі. Таку пригоду пояснити можна просто. Треба думати, що через Сосницю прой-

шло вже кілька Полтавських полків. Провіянтування та фуражування полків покладалося, як знаємо, на самих козаків, що при хуткості формування не могло бути налагоджено в потрібній мірі; полки виступали в похід без нічого, а це і було причиною тих — очевидно дуже частих —„реквізицій", які зрештою урвали терпець сосничанам. Про це власне й рапортував ком. 6-го Полт. полку Свічка князю Лобанову і просив його: — „на марше довольствоваться от обывателей" — на що кн. Лобанов відповів, що: — „об отпускѣ сумм на продовольствіе полка не есть дѣло печности моей, поелику возлагаемого на меня составленіе оных полков и отправленія по назначенію, что быв выполнено, не оставил я тогда на щот продовольствія их отнестись в Кіевскую провіантскую комиссію и предложил им самим входить в ближайшія сношенія с начальниками" (Дж. XIV, стор. 15).

Але інтендантів це турбувало, розуміється, дуже мало і полки змушені були по дорозі самі себе провіянтувати.

Павловський пише (Дж. XIII, стор. 11, прим. 1-а), що в Полтавському ґуб. архіві він бачив кілька справ про грабіж (реквізицію) полтавськими козаками мешканців Могилівщини.

Зле стояла справа й з обмундірованням. Той же командір Свічка рапортував, що:

— „Козаки отправились в поход в лѣтнем одѣяніи, не было теплой одежды, почему появилась — „горячка с поносом" — а зглядно цього просить выслати в полк кожухів. На це князь Лобанов знову відповів: — „хотя полушубки не положено, но поелику всякій обыватель их имѣет, то каждый козак свой собственный из дому требовать может и семейству или обществу его легче дать оный, нежели новаго человѣка, который потребоваться может на щот того, который от стужи изуродован будет, что и велѣл я через коммисаров пояснить тѣм волостям".— (Дж. XIV, стор. 15).

Отже з цих прикладів можна судити і про марш інших полків.

В той час, коли Полтавські полки проходили Чернігівщину, військове міністерство видало новий наказ про їхне дальше вжиття. З відношення військового міністра кн. Горчакова до Головнокомандуючого кн. Кутузова довідуємося:

— „Милостивый Государь Князь Михайло Ларіонович! Его Им. Величество по полученіи всеподданѣйшаго донесенія от млр. Ген. Губернатора о сформированіи им в губерніях начальства его пятнадцати козачьих полков, составляющих 18.000 чел., Именным Высочайшим указом, 1-го сего Сентября ему, Млр. Ген. Губернатору данным, повелѣть соизволил: из сих полков пять оставить в Черниговской Губерніи для удержанія тишины, а протчих выкомандировать в Мозырь в команду Ген. Лейтенанта Эртеля. Я имѣю честь об оном увѣдомить Вашу Свѣтлость, пребывая с совершенным почтеніем и истинною преданностью Ва-

шей Свѣтлости Милостиваго Государя покорнѣйшій слуга князь Алексѣй Горчаков. № 3935, 10 Сентября, 1812 г. Его Свѣтлости Князю М. Л. Голенищеву Кутузову". —

(Апухтин. Дж. XV, стр. 122, Приложеніе № 84).

Проте, як це слідує з історії Богдановича (Дж. І, том І, стор. 336), кн. Кутузов почав уживати ці полки ще раніше цього наказу, а отримавши повищий, змінив його. Богданович пише, що в ІІ-му корпусі ґен. Эртеля якісь з цих полків перебували вже в кінці серпня. Коли польска дивізія ґен. Домбровського (див. огляд кампанії) зближалася до Бобруйська, то ґен. Ертель, залишивши у Мозирю залогу з „малоросійських козаков" — з рештою сил свойого корпусу вирушив назустріч Домбровському. Але тут же Богданович пише, що відворот Домбровського у початках вересня викликаний був не ґен. Ертелем, а маршем Чернігівських козацьких полків на Могилів. З цього слідує, що якісь Чернігівські козацькі полки закінчили своє формування ще у середині серпня і зараз же взяли участь в операціях. Т. ч. вищезгаданий наказ підтверджував лише те, що вже було, а змінення його полягало, здається, в тому, що на Чернігівщині залишилися для порядку лише пять Полтавських полків, які разом з тими Чернігівськими полками, які вирушили на Могилів, склали кінну ґрупу під командою ґен.-лейт. ґр. Гудовича; а ще кілька Полтавських полків (три) кн. Кутузов підтягнув до себе до головної армії.

З тих кількох Чернігівських полків, які були при ґен. Ертелю, один, а саме: 5-й Чернігівський к.-козацький полк, був відкомандірований в розпорядження адм. Чічаґова. І. Ф. Павловський (Дж. XIV, стор. 139) подає, що 5-й Черн. к.-коз. полк перебував при ІІІ-ій армії адм. Чічаґова і ніс там службу — „літучої пошты".— Ті Полтавські полки, які залишилися на Чернігівщині для „тишины", були ужиті до — „кордонной цѣпи", — яку установили по лівому березі Дніпра від Києва аж до Гомеля, по р. Сожі.

Кн. Лобанов-Ростовський у своїм — „Обозрѣніе Малороссіи в лѣто 1812" — (Дж. XIV, Октябрь, стр. 144) пише, що ця кордонна лінія була встановлена для того, щоби:

— „оградить себя, как не от самой злодѣйской арміи, то, по крайнѣй мѣрѣ, от разбойничих нападеній мародер и конфедераціи, иаипатчѣ собираемых в чериковерском, климовском, чаусовском и мстиславском повѣтах, поелику за не выпуск из Малороссіи продуктов, селеніи ея уже огнем угрожаемы, в уваженіи чего и учреждена была первоначально пограничная цѣпь". —

І. Ф. Павловський знайшов в актах вістки про службу Полтавських полків на цій кордонній лінії, але на жаль не подав ні номерів, ні кількости полків. Ця кордонна лінія починалася від села Осадчини, Остерського повіту, де Десна вливається у Дніпро, і простягалась через Городяньский повіт до села Клюсова.

Цікаво, що командував цією лінією — „совѣтник Черниговскаго генеральнаго суда, надворный совѣтник Прудников". Схоронилося донесення Прудникова до кн. Лобанова, де він

пише, що у вересні 1812 р. біля с. Абакумова на козацький патруль наскочив французький силою в 4 чол. і при перестрільці одному з козаків прострілило жупан — „й тѣм выстрѣлом дали контузію". —

Прудників мав у свойому розпорядженню 116 човнів на пристанях у с. Каменському, с. Рагулі та м. Любичу.

З листа кн. Кутузова до кн. Лобанова (див. розділ III про брак старшин) видно, що в жовтні місяці:

— „как три полка оставлены при предводительствующей мною арміи, а протчіе всѣ обращены к Ген. Лейтенанту Графу Гудовичу, которому приказано итти к Бѣлорусскому Могилеву".—

Отже в жовтні 1812 року з 15-ти лівобережних полків три перебували в Дієвій Армії, один (5-й Чернігівський)—при III-й Армії, кілька полків при II-му окремому корпусі ґен. Ертеля, а решта складала окрему кінну ґрупу ґен.-лейт. ґр. Гудовича. В склад цієї ґрупи входили полки кордонної лінії, яка з відворотом французької армії стала більш непотрібною і полки в жовтні місяці вирушили в напрямі на Могилів.

З тих трьох полків, які кн. Кутузов залишив при своїй армії, два входили до складу к-са ґен. Ожаровського і взяли участь у всіх тяжких боях. Богданович згадує лише про два полки — „два прибывшіе вновь казачьи Полтавскіе полки посланные от арміи", що вступили до складу к-су Ожаровського. (Дж. I, том III, стр. 426, приложеніе к главѣ XXXIV, примѣчаніе 62). Один з цих полків відомий, це був 9-й полк, другий, здається, 5-й полк. І. Ф. Павловський пише, що в полтавських архівах схоронилося донесення командіра 9-го полку майора Товбичева. Полк бився в Смоленській ґубернії, де мав кілька тяжких боїв. В одному бою полк розбив ворога і захопив 1000 чол. у полон. Під Красним полк у кінному ладу атакував французьку кольону, але був відбитий з тяжкими втратами, при чім був поранений і майор Товбичев. Але і після цього полк мав ще кілька боїв і в загальному загубив половину людей і 800 коней (Дж. XIV, стор. 18).

В листопаді місця перебування 15-ти лівобережних полків можна бачити з рапорту кн. Кутузова до Олександра І-го про вжиття ним добровільних формацій (які Кутузов загально називав „ополченія"):

— „Полтавскаго и Черниговскаго: 4 полка полтавскаго казачьяго в командѣ генерал-лейтенанта Бороздина для конвоирования плѣнных и для устройства порядка внутри края, один полк в арміи, протчіе в Черниговѣ, Бѣлицѣ и Рѣчицѣ". --

Далі слідують слова, які дотичні властивого рушення:

— „остальныя 2 силы (т. т. Полтавське та Чернігівське рушення) сих малороссійских ополченій располагаються в Волинской Губерніи, в городах: Житомирѣ, Новгород-Волинском, Овручѣ, Острогѣ и окресностях". — (Апухтин, Дж. XV, приложеніе № 13, стр. 54. Рапорт кн. Кутузова № 989, Ноября 21 дня 1812 г. село Рованичи).

На початках грудня 10 лівобережних козацьких полків виру-

шили також на Волинь і потім, переслідуючи Шварценберґа та Ренье, вступили на терен ґерцоґства Варшавського. Пізніш до них приєдналася і решта — п'ять полків.

Так виглядала бойова діяльність 15-ти лівобережних полків у кампанії 1812 року.

В. ЛІВОБЕРЕЖНЕ (ПОЛТАВСЬКЕ ТА ЧЕРНІГІВСЬКЕ) КОЗАЦЬКЕ РУШЕННЯ.

1-го листопада, як це ми бачили в розділі IV-му, Полтавське козацьке рушення — „форсованим маршем" — вирушило на Чернігівщину, на з'єднання з Чернігівським рушенням. Команду над всіма лівобережними українськими формаціями мав перейняти ґен.-лейт. ґр. Гудович. Під час маршу Полтавського рушення через Чернігів кн. Лобанов разом з ґр. Гудовичем зробили йому огляд і, як подає П. Клепацький (Дж. XVI), знайшли його — „в доброму стані щодо военної виправки". — Тут також сталася перша пригода, яка потім часто ще траплялася і багато коштувала нервів як Трощинському, так і всім українцям. Справа полягала в тому, що кн. Лобанов уважав за козаків тільки тих, які числилися в зформованих ним полках і не хотів погодитися, щоб українські ополченці також називалися козаками.

Він наказав кн. Жевахову, щоб надалі „ополченці" звалися не козаками, а — „защитниками" — що це ніби-то — „лучше согласовать с высочайшим маніфестом". — Ґр. Гудовича видно мало цікавила така різниця. Але цей наказ зразу став відомим Трощинському і він негайно звернувся до головної команди з рішучим і енерґійним протестом про — „порушення основ, на яких було зформоване ополчення". —

Наказ кн. Лобанова не входив навіть в силу. З Чернігіва, як подає П. Клепацький, Полтавське козацьке рушення слідувало чотирма кольонами. Як знаємо, воно складалося з чотирьох піших та чотирьох кінних повітових відділів.

Піхота слідувала: 1-й відділ — на Нове Місто, 2-й — на Мглин, 3-й — на Стародуб і 4-й — на Добрянку. Кіннота: 1, 2, 3 та 4 відділи — Стародуб.

Як пише кн. Жевахов у свойому рапорті (Дж. XI, стор. 110):

— „слѣдовал форсированным маршем на границы Черниговской Губерніи, оттоль, не останавливаясь ни мало, в Могилевскую Губернію". —

П. Клепацький подає дальший марш:

1-а кольона (1-й відділ піхоти та 1-й відділ кінноти)— з Тапиловки, через Нове-Місто в Рогачів.

2-а кольона (2-й від. піхоти та 2-й від. кінноти)—з Стародуба на Сураж, далі через Краснопілля до Черикова на Білорусі.

3-тя кольона: 3-й від. піхоти — з с. Понуренець на Холми, через Клюси на Гомель; 3-й від. кінноти — з Ігнатівки на Орловку, Клюси до Гомеля.

4-а кольона: 4-й від. піхоти — з Добрянки на Білицю до Пропойського; 4-й від. кінноти — з Стародуба на Арден, Клинці, Попову Гору до Пропойського.

Штаб-квартира ґен. кн. Жевахова — у Пропойському.

З Могилівської губ. Полтавське козацьке рушення йшло, як пише кн. Жевахов далі у рапорті:

— с 1-го Декабря 1812 года через Минскую в Волинскую Губернію".—

З вищенаведеного рапорту кн. Кутузова № 989 від „Ноября 21-го дня 1812 г. (див. розділ Б.) слідує, що:

— „двѣ силы сих ополченій (Полтавське та Чернігівське) располагаються в Волинской Губерніи в городах: Житомирѣ, Новоград—Волинском, Овручѣ, Острогѣ и окресностях". —

Тяжко погодити ці дві вістки, бо у всякому разі 21-го листопада Полтавське рушення ще не могло бути на Волині. Треба думати, що рапорт кн. Кутузова № 989 говорив про Чернігівське рушення та про наказ Полтавському рушенню перейти до вищезгаданих міст. Т. ч. більш певно, що на початках грудня Полтавське рушення лише машерувало на Волинь і, як подає П. Клепацький далі, дійсно обсадило:

І-й відділ (піхота та кіннота) — Остріг, ІІ-й — Новоград-Волинський, ІІІ-й — Рівно, ІV-й (піхота та кіннота) — Заслав.

Погоджуючи це подання П. Клепацького з рапортом кн. Кутузова № 989, знайдемо, що Чернігівське рушення перебувало під цей час в: — „Житомирі, Овручі та „окресностях". Т. т., в кінці 1812 року майже всі українські формації, за винятком пятьох лівобережних коз. полків, а потім полків „Українськоі кінно-козацької дивізії" — перебували на Волині.

(Далі буде).

ТИМІШ ОЛЕСІЮК,
Доктор.

Українські кольоніяльні землі.*)

Усю центральну частину великого Евразійського континенту, на південь від смуги північних лісів, займає довжелезний та широчезний простір степів чорноземних, глинястих-лєссових та пісчаних з більш чи менш різким континентальним сухим климатом. Відноги гірських хребтів, що з полудня та півночі врізаються до цеї степової смуги, ділять її на кілька окремих природньо-ґеоґрафічних комплексів.

Перший такий степовий комплекс знаходиться на заході ще в середній Европі — це простір уґорської пушти над Тисою та середнім Дунаєм. Другий комплекс, у східній Европі, це українські степові простори на північ від Чорного та Озівського морей, оперті на заході об Карпати, а на сході — об Кавказ та Каспійське море. Через Уральсько-Каспійський прохід український степовий комплекс сполучується з третім комплексом степів у середній Азії, обмеженим з півночі тайгою, з полудня—відногами Тяншаню, а з сходу — відногами Саянського хребта. Джунґарський прохід сполучує середнє-азійський комплекс з останнім-четвертим степовим комплексом, монгольсько-манджурським, що положений вже у східній частині Азії. Кожний з цих комплексів, маючи свої специфічні властивості, разом з всіма іншими творить неперервний ланцюг степів, що під поглядом природньо-ґеоґрафічним характеризується ступневим та концентричним насиленням континентальних прикмет клімату в загальному напрямку із заходу на схід та погіршенням якости ґрунтів в напрямку з півночі на південь.

Ціла степова смуга Евразійського континенту, завдяки своїм природньо-кліматичним умовам, від багатьох вже століть служить тереном проживання людности, що широко розвинула тут форми скотарського господарства.

Степове скотарство, яке вимагає для виживлення худоби частої зміни пасовиськ та значної просторіні їх, витворило у людности цеї культуру та побут, що характеризуються зовсім нетрівким зв'язком з певним територіяльним осідком. Відкритий просторий степ — це одвічний шлях для безперестанних міґрацій різних орд кочівників. Орди ці, осягаючи тут певної, максимальної для умов скотарського господарства, густоти людности, та накоротко об'єднуючися під деспотичною владою поодиноких талановитих провідників, утворювали часом могутні імперії, що вогнем і мечем поширювали свої межі далеко поза терени степів в області хліборобської культури.

*) Див. „Табор" ч. 20.

В Европі, український нарід, осілий на степовому пограниччю, мусів довгі віки, аж до кінця XVIII століття, відбивати руйнуючі напади на свої землі різних диких кочевних орд, захищаючи від них грудями своїми одночасно й цілу західню Европу. Історія судила, щоби після тисячолітньої крівавої боротьби український нарід остаточно здобув від кочівників у своє повне посідання цілий чорноморсько-озівський степовий комплекс від Карпатів по Кавказ та Каспій. Нині від грізних колись кочевних орд лишилися тільки дрібні рештки на українських землях, рештки, що топніють з дня на день, асимілюючися з своїми переважаючими культурно та чисельно сусідами, або павперизуючися вкінець через неможливість належно пристосуватися до умов европейського хліборобського та промислового життя. Такими є нині кримські татари, ставропольські ногайці, астраханські калмики...

Середнє-азійський степовий комплекс до останнього півстоліття знаходився у цілковитому та виключному посіданні кочевних орд, приналежних до киргиз-казакського племени, однак, вже й тут нині відбувається швидкий перехід землі від автохтонів-кочівників до пришельців-хліборобів. Киргиз-казаки, завдяки своїй релятивній малочисельності, — їх всього нараховується біля чотирьох мілійонів душ, — не мають найменшої можливости задержати на майбутнє в свому посіданні всього величезного простору звиш трьох мілійонів трьохсот тисяч квадратових кільометрів. Ця диспропорція поміж величиною території та кількістю киргиз-казаків вже нині змушує до цілковито песимістичної оцінки положення та перспектив національно-політичного життя киргиз-казакського народу.

Для киргиз-казаків утримання національно-територіяльного стану посідання було можливим лише до того часу, поки середнє-азійський степовий комплекс знаходився далеко від теренів інтенсивного хліборобського та промислового господарства европейців. З часу, як европейська людність, в пошукуванні вільніших господарчих теренів, стала прибувати та оселюватися у середньо-азійських степах, киргиз-казаки, яко елемент культурно та господарчо слабший, стали, в силу необхідности, тратити свої землі та уступатися перед новоприбулою хліборобською людністю. Процес цей набиратиме з часом все більшої сили в міру дальшого прибування мас чужоземних осельників та в міру втягнення киргиз-казакських степів до кола світового господарства. Це закон життя, суворий закон, але неухильний.

У минувшині киргиз-казаки ніколи не спромоглися створити своєї всенародньої трівалої самостійної державности, а входили, яко складова частина, до чужих держав. Зформування в майбутності окремого киргиз-казакського державно-політичного орґанізму далося би помислити лише при умові скорого сконцентровання всіх киргиз-казаків на певній вузькій чисто-національній території та при умові загального переходу їх до сучасних форм інтенсивного осілого господарства. Без переведення цих

радикальних життєвих змін доля киргиз-казаків неминуче мусить статися такою, якою є нині доля американських індійців...

Вже и нині серед загалу людности цілого простору середнє-азійських степів киргиз-казаки творять всього лише біля сорока відсотків. Третина всієї території середнє-азійських степів вже вкрита оселями кольоністів-европейців, при чому в деяких частинах краю киргиз-казаки опинилися вже в положенні зовсім зникомої меншости; в других же кількості киргиз-казаків вже дорівнює або й перевищує її кількість кольоністів.

Центральної частини краю, що охоплює дві третини цілого простору, досі ще не торкнулася кольонізаційна хвиля, однак, простори ці, з найбільш сухим кліматом, з великими пісчаними степами-пустинями, заселює вже лише половина всієї киргиз-казакської людности. Киргиз-казаки дуже консервативні в своїй культурі та побуті і зовсім поволі переходять до форм осілого хліборобського господарства та й то лише на теренах з мішаною чужонаціональною хліборобською людністю.

Цей сумний для національних інтересів киргиз-казаків стан не може змінити на краще й стремління декого з нечисленних киргиз-казацьких інтеліґентів об'єднати сили свого народу з силами споріднених сусідніх народів Туркестану. Пантуранська ідея, що має стільки життєвого значення в інших краях туранського світу, мала би бути порятунком і для киргиз-казаків. Однак, твереза оцінка міжнародньої ситуації та реальних сил самого Туркестану змушує до скептичного відношення до цеї концепції. Реально опертися о Туркестан киргиз-казаки могли би лише в тому випадкові, коли б Туркестан від себе міг дати у степ великі маси активних політично та господарчо переселенців, що змогли би успішно конкурувати з европейськими кольоністами. Досі цього зовсім не було, та й нема виглядів і на майбутнє. Досі хліборобське заселення краю йшло виключно переселенцями з европейських лише країв і нема виглядів, щоби настав радикальний зворот у цьому.

За степами Уґорщини, за степами України, настала нині черга і для середньої Азії змінити юрти кочівників на хутори, села та міста, а цілинний травяний степ на лани жита та пшениці, на копальні вугілля та руд, на фабрики та заводи. Господарем середнє-азійських степових просторів буде той, хто принесе сюди новітні форми культурного та господарчого життя. Природні засоби краю, як на поверхні, так і в надрах землі, остільки тут великі, що багато десятків мілійонів людей матимуть можність приложення своїх сил на виживлення.

Досі було кілька народів, що висилали до середньої Азії своїх переселенців. Із них остаточно переможе і надасть краєві свій національний характер той нарід, який виявиться найбільш здібним пристосуватися до природньо-кліматичних умов краю та буде найбільш чисельним і національно відпорним на асиміляційні впливи інших народів. Величезне значення при цьому ма-



МАПА
БЛИЖНЬО-СХІДНЬОГО СЕРЕДНЬО-АЗІЙСЬКОГО СТЕПОВОГО КРАЮ
„СІРОГО КЛИНУ"

ють, як загальні політичні обставини, так існування історично зложених територіяльних зв'язків та проложених шляхів комунікації.

* * *

В світлі щойно зазначених положень, для встановлення проґноз щодо майбутности краю, має першорядне значення пізнання та критична оцінка як усього дотеперішнього перебігу кольонізації середньо-азійського степового краю, так і сучасного стану та розподілу кольоністів по територіяльному осідку та національній приналежності.

Першими европейськими осельниками у киргиз-казакських степах, були так, як і у Сибіру, козаки. Вже у другій половині XVI століття в усті ріки Яїка—Урала повстала вільна кольонія козаків, що прибули сюди з Дону. Кольонія ця якийсь час знаходилася в залежності від своєї метрополії — Дона, але потім, у 1591 році, зформувалася в окреме вільне Яїцьке козаче військо, яке зайняло з часом під свої оселі все побережжя ріки Яїка—Урала від м. Гур'їва біля Каспійського моря аж до м. Оренбурґа.

Побережжя верхньої течії р. Урала заселило в першій половині XVIII в. Оренбурзьке козаче військо. Основне ядро його склали козаки, що осіли на р. Ісеті після завойовання Сибіру Єрмаком.

Рівнож у першій половині XVIII віку з наказу російського уряду повздовж цілої течії ріки Іртиша, вгору від м. Омська, оселилося Сибірське козаче військо, яке до того часу жило розпорошено по цілому Сибіру. Після 1752 року частину сибірських козаків оселено ланцюгом станиць на, так званій Ішимській лінії, від ріки Тобола до Іртиша по цілому північному пограниччю киргиз-казакського степу.

Нарешті, в половині XIX в. оселено частину сибірських козаків на південному пограниччю киргиз-казакського степу, по ріках Ілі, Лепсі, Чу та інших в Семиріченській області.

Козача кольонізація киргиз-казакського степу була єдиною, якою систематично опікувався російський уряд через те, що козача людність несла погранично-охоронну службу на важливих з стратеґічного та адміністративно-політичного погляду лініях. Вона була аванґардом і опорою російської державности в степових просторах та була провідником впливів російської культури. Зрештою, щодо культурної ролі, то ось як про неї висловлюється один з російських дослідників:

„По цілій лінії степу з заходу на схід від Уральська, через Оренбурґ до Омська, киргиз стикається з козачою людністю і на ньому відбився вплив козачої культурности, що убуває в тому ж східньому напрямку. Сибірський козак, на думку загалу, не лише не впливав на степовика-киргиза, але сам піддався його впливові і в побутовому і в господарчому відношеннях. Автори „Киргизскаго Края" констатують, що хліборобство в сибірському козачому військові, не дивлячися на домагання з давніх часів властей (з половини XVIII віку), не приймалося до половини XIX століття, коли більш тривалий початок йому поклали селяне-переселенці, перечислені в козаки"*).

---

*) П. Хворостанскій. Киргизскій вопрос в связи с колонизаціей степи.

Теж констатує і інший російський дослідник щодо Семиріченських козаків*), при чому зазначає, що козаки ці, маючи, в порівнанні з селянами переселенцями, дуже багато землі, зовсім мало її оброблюють та одночасно й мало мають худоби. Слабу економічну продуктивність козачої людности автор пояснює специфічними умовами військово-охоронної служби, яку несуть козаки.

Зріст чисельного стану козачої людности Ближнє — Східнього Степового Краю характеризують дані таблиці І-ої:

ТАБЛИЦЯ І.

Назви Козачих Військ	1897	1902	1912	1926**)
I. Уральське-Яїцьке . .	114.166	126.303	155.317	198.838
II. Оренбурзьке	365.500	402.653	500.672	647.701
III. Сибірське	114.429	127.151	160.786	211.228
IV. Семиріченське	29.757	29.398	39.685	55.115
Разом . .	623.852	685.505	856.460	1.112.882

Як видно з цих даних, кількість козачої людности в краї за тридцятиліття 1897 — 1926 років дуже швидко зростала — вона майже подвоїлася. Це пояснюється не лише високим природнім приростом козачої людности, але й тою обставиною, що козачі війська охоче приймали до себе в козачий стан численних селян — осілих на козачих землях, як рівнож і певну кількість інородців. Приріст козачої людности нині мабуть таки зовсім вже припинився з огляду на ті переслідування, які нині зазнає козацтво, яко чинник рішуче ворожий радянській владі. Вирахована на 1926 рік кількість козацтва всеж виносить цілу третину всієї людности, зазначеної, яко росіяне, в офіційних даних перепису 1926 року.

Ця значна кількість козацтва в краї, як рівнож ґеоґрафічне розміщення його має немаловажне значення для укладу міжнаціональних стосунків в майбутній політичній боротьбі в краї. Сучасна большевицька політика супроти козаків рішуче пересунула їх з позиції аванґарду російської державности та народности в краї на позицію виразно антиросійську, сепаратистичну. Сепаратизм суспільно-політичний азійських козаків легко може переродитися в самовизначення племінно-національне, як це можна вже спостерігати серед козацтва европейського. Відповідно уло-

*) О. Шкапскій. Переселенцы и аграрный вопрос в Семиреченской области. Вопросы колонизаціи. № 1. Спб. 1907.

**) Дані за 1926 рік встановлено за вирахованням. И. Билый. Казачьи Земли. Прага 1928.

жене порозуміння з козацтвом може значно полекшити акцію усунення російських впливів з краю.

Неможливо, однак, й надто переоцінювати вагу козацтва для цілої майбутности краю. Вже та обставина, що козача людність ближнє-східнього степового краю ніде не заселює компактною масою більшої та ширшої території, лише розкидана у вузесенькій, але довжелезній смузі станиць в кілька тисяч кільометрів повздовж рік та стратеґічних ліній,— вже ця обставина позбавляє козацтво можливости створити з часом сильний, єдиний, самодіяльний політично-суспільний колєктив. Помимож цього ще й мала культурність та брак суспільно - політичного структивного козачого проґраму, що його можна би було протиставити політичним стремлінням інших народностей краю, не допускає козацтво середньо-азійських степів до обійняття тут провідної ролі подібної до тої, яку відограє козацтво на землях полудневo-східнього краю Европи, на Дону, чи на Кубані. Твереза оцінка обставин змушує до трактовання козацтва лише яко одної з кількох важливих сил, необхідних для побудовання в ближньо-східньому краї окремого місцевого державно - політичного орґанізму.

* * *

До самого кінця XIX століття російський уряд обмежувався підтримкою лише козачої кольонізації середньо-азійських степів, натомість супроти переселенського руху сюди селян офіційні чинники займали позицію рішучо ворожу. Уряд стояв насторожі інтересів великого дворянського землеволодіння в Европейській Росії та не хотів допустити відпливу великих селянських мас до Азії, що спричинило би значну втрату дешевих рук у дворянських маєтках. Окрім цього бюрократичний російський апарат зовсім не був підготованим до опановання тої складної ситуації, яка мусіла повстати в економічних та політичних відносинах Киргиз-Казакського краю через приплив сюди хліборобського осілого елєменту. З цих власне причин адміністрація старалася чинити всілякі перепони переселенському рухові сюди селян, а в першу чергу ставила перепони правного характеру. Оголосивши цілковиту заборону переселення до Киргиз - Казакського краю, адміністрація прирівнювала до політичних аґітаторів так званих „ходоків“ та орґанізаторів дрібних переселенських партій, ловила їх, арештовувала та висилала їх „по етапу“ назад на батьківщину разом з іншими самовільними переселенцями.

Не дивлячись, однак, на подібну „переселенчу політику“ число самовільних переселенців на привільних киргиз-казакських степах зростало з року на рік. Селяне, ховаючися від неприхильного ока начальства, облюбовували собі серед глухого степу пригідні для господарства терени, виарендовували їх за безцін від формальних господарів, якого-будь роду киргизького, і оселювалися тут настало. В деяких ча-

стинах краю, користаючи з тих чи інших місцевих обставин, та сконцентровуючись тут в значних кількостях, селяне просто вимагали для себе від адміністрації леґалізації та сталої прирізки наділів. Таке положення склалося в привільних степах біля рік Тобола та Ішима, де, помимо офіційної заборони переселення, під кінець XIX в. знаходилося вже чимало хуторів та слобід з багатьома тисячами осельників-селян.

Перепис 1897 року, так би мовити, підсумовав висліди цілого цього періоду „стихійної кольонізації“ киргизького степу та намітив вже напрямні, по яких мали розвиватися переселенські рухи сюди аж до нинішніх днів.

За даними цього перепису, що наведені тут у таблиці II-й, в шістьох областях Киргиз-Казакського краю було вже 633.311 „русских“, при чому майже третина їх, власне 198.867 душ проживало у містах, а дві третини — 434.444 душі — на селах.

ТАБЛИЦЯ II.

Кількість та племінний розподіл „русской“ людности в 6-ох основних степових областях Киргиз-Казакського краю в часі перепису 1897 р.

Було за даними перепису 28.I 1897 року	в тім числі області:					
	Уральська	Тургайська	Акмолінська	Семипалатинська	Семиріченська	Сир-Дар'їнська
I. Всього „русских“ серед сільської людности: 434.444	117.964	20.143	171.508	39.049	66.735	19.045
в тім числі:						
1. козаків . . . 249.731	114.166	906	74.707	28.717	29.757	1.478
2. селян*) . . . 184.713	3.798	19.237	96.801	10.332	36.978	17.567
*) в тім числі:						
а) українців 82.329	454	2.854	51.103	2.316	16.242	9.360
б) росіян . 102.384	3.344	16.383	45.698	8.016	20.736	8.207
II. Всього „русских“ серед міської людности: 198.867	45.946	14.885	54.133	29.384	28.730	25.789
III. Разом „русских“ в краї 633.311	163.910	35.028	225.641	68.433	95.465	44.834

Більшу частину сільської людности краю складають козаки — 249.731 душа, а меншу селяне — 184.713 душ, в тому числі 82.329 українців та 102.384 росіян. Дані про розподіл „русской“

людности по окремих областях вказують, що більша половина всієї „русской“ людности оселена була на теренах давнішої козачої кольонізації в областях Уральській та Акмолінській, де знаходилися й значніші міські оселі краю, такі, як Уральськ, Петропавловськ, Омськ. По складу сільської людности мала майже чисто козачий характер Уральська область, переважаючо козачий Семипалатинська область, в областях Акмолінській та Семиріченській кількість козаків вже дещо уступала кількості селян; області же Сирдар'їнська та Тургайська мали кольоністів майже виключно селян.

Придивляючися до національного розподілу селян по окремих областях, зауважуємо, що в тих областях, де зосереджується значніша кількість селян, виявляється й більша чисельна вага української людности. Наприклад, в Акмолінській області, де зосередилося більше половини всієї селянської людности краю, українців серед селян було 52,8%. Рівнож у другому центрі селянської кольонізації — Властивому Сірому Клині, або областях Семиріченській та Сир-Дар'їнській, кількість українців майже дорівнює кількості селян-росіян. Натомість, в областях Уральській та Семипалатинській, в яких сільська „русская“ людність складається переважно з козаків, при невеликій кількості селян, — чисельність українців виявляється зовсім незначною.

Загалом розважання над даними перепису 1897 року безсторонньому українському дослідникові дають підстави до зформування таких основних висновків:

1) всупереч усім заходам офіційної російської „кольонізаційної політики“ до кінця XIX віку, щоби переводити кольонізацію Киргиз-казакського краю лише козачою людністю, в краї самовільно знайшлася „русская“ некозача людність в кількості майже двокротно від козаків більшій, при чому половина її оселилася в містах, а половина—в сільських місцевостях;

2) терени селянської кольонізації степу виразно вже накреслюються в двох основних смугах: перша — від півночі, опіраючися на порівнюючи густо заселені терени західнього Сибіру, сягає вглиб степів повздовж урожайних долин рік Тобола, Ішіма та Іртиша. Друга — від полудня охоплює добре наводнені підгірські терени системи хребтів Тяншаня, від р. Сир-Дар'ї на заході до р. Ілі та хінської границі на сході;

3) участь в селянському поході на степ української людности (чисельність якої навіть за офіційними даними лише дещо менша від загальної чисельности селян-росіян) мусить вважатися, коли не переважаючою, то в усякому разі дорівнюючою участі росіян. До прийняття цього положення уповажнює врахування тих численних недокладностей на некористь українців, яких допустилися при переписі 1897 року переписчики—росіяне, зазначуючи племінну приналежність населення;

4) основною причиною так видатної участи українців в хліборобській кольонізації киргиз-казакських степів мусить вважа-

тись їх господарська пристосованість до умов місцевого клімату та терену. Степовик-українець почуває себе в привільному киргиз-казакському степу як вдома і переносить сюди з України освячені довголітнею традицією форми економічного та культурного життя. Завдяки цим культурним навикам українець має цілковиту перевагу не лише над абориґенами—кирґизами, але й над кольоністами—козаками та росіянами—селянами.

(Далі буде).

Збудуймо Український Дім у Празі!

(Див. „Табор" ч. 18, стор. 111—113 і ч. 20, стор. 52—54).

МУЗЕЙ
ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
УКРАЇНИ
Адреса:
UKRAJINSKÉ MUSEUM
PRAHA - ŽIŽKOV,
Karlova, 14 (Czechoslovakia).
Поштове конто Музею:
PRAHA 80940 Muzeum o. b. Ukrajiny

Анкета в справі Українського Дому в Празі.

Музей Визвольної Боротьби України розпочав і провадить акцію, завданням якої є збудувати Український Дім у Празі. Український Дім має не тільки послужити гідним приміщенням для пам'яток нашої визвольної боротьби, а стати також національно-культурним осередком, що репрезентуватиме українське життя і працю на чужині. Акція для збудовання Українського Дому заснована на жертвених зусиллях всього українського громадянства й вже від початку позначилася значним успіхом.

Для популяризації цієї справи на всіх українських землях і серед еміґрації та для її якнайліпшої орґанізації Управа Музею рішила перевести серед українських орґанізацій та окремих діячів спеціяльну анкету. Ця анкета має якнайповніше відбити погляди нашого громадянства на справу Українського Дому — на його потребу, національне значення та вагу, а також на способи здійснення.

До участи в анкеті може зголоситися кождий доброї волі член народу.

Анкетний матеріял в міру потреби може бути використаний для публікацій

Подаючи це до Вашого відома, Управа Музею просить Вас ласкаво взяти участь в наміченій анкеті й висловити свої думки та побажання щодо Українського Дому в Празі, а разом з тим подати Ваші поради й уваги в справі найдоцільнішого здійснення наміченого завдання, зокрема щодо орґанізації всенародньої участи в збірковій акції на Український Дім.

Ласкаву відповідь просимо надіслати по можливости небавом на адресу Музею.

З високою повагою

Горбачевський, в.р.
Голова Управи Музею.

Д. Антонович, в.р.
Директор Музею.

Ст. Сірополко, в.р.
Секретар.

С. ШРАМЧЕНКО,
Лейтенант фльоти.

Український Головний Морський Штаб у 1917/21 рр.

Як і Морський Ґенеральний Штаб*), так і Головний Морський Штаб (скорочення—„Голмор") мав свій початок ще в Секретаріяті Морських Справ у 1917 році.

В орґанізації останнього було багато хиб, як по інших Державних інституціях того часу з тієї причини, що відповідальні становища не були обсажені знавцями морського діла. Лише з часом це явище унормовується і Головний Морський Штаб, в складі Морського Міністерства, набирає відповідної орґанізаційної форми. На чолі „Голмору" стає начальник з двома помішниками:

1-му помішникові підлягали відділи: „Офіцерський", „Матроський", „Пенсійний", „Загальний", „Морської піхоти" і Комендантська частина, 2-му—відділи: „Офіцерський учебний", „Ґардемаринський учебний" і „Матроський учебний".

Певний час перша частина „Голмору" носила назву Головного Управління по справах особового складу фльоти, а друга частина— Гол. Управління воєнно-морськими учебними інституціями.

Згідно з наказом по Морському Відомству ч. 405/182 від 10.IX 1918 р. функції відділів першої частини Гол. Морського Штабу були такі:

Офіцерський і Матроський відділи відали:
а) евіденцією особового складу Укр. Державної фльоти;
б) справами проходження служби окремими старшинами і матросами;
в) систематизацією законодавчих проектів, що дотичні були проходження служби, а також тлумаченням цих правил;
г) мобілізаційними проектами, що дотичні були особового складу фльоти.

Пенсійний відділ, крім справ пенсій, відав ще справами грошових нагород, допомог і грошових претензій особового складу фльоти, а також справами з'ясування стану грошового утримання.

До відділу Морської піхоти відносилися всі справи, які не входили в обсяг діяльности Морського Ґенерального Штабу і які відносилися до морської піхоти і до воєнно-морської оборони Держави.

Загальний відділ відав:
а) справами листування, які безпосередньо не відносилися до інших відділів;
б) заготівлею та видачею різного роду посвідчень, перепуск і т.д.

Друга — учебна частина „Голмору"— відала всім, що дотично було воєнно-морських шкіл і навчання особового складу Укр. Державної фльоти, на підставі „положення про управління Морським Міністерством", згідно з „Сводом Воєнно-Морських постанов".

*) Див „Табор" ч. 16.

Начальниками Головного Морського Штабу були:

Капітан I ранги Семен Овод від 28.IV—31.V 1918. (Наказ по М. В. ч. 41 від 28.IV 1918).

Капітан I ранги Юрій Свирський*) від 1.VI—15.XI 1918 (Наказ по М. В. ч. 80 від 31.V 1918).

Капітан I ранги Андрій Пчельників від 15.XI—20.XI 1918 (Наказ по М. В. ч. 622/312 від 15.XI 1918).

Капітан II ранги Михайло Ефремів від 20.XI—31.XII 1918 (Наказ по М. В. ч. 6/701/354/ від 25.XII 1918).

Капітан I ранги Андрій Пчельників від 1.I—3.I 1919 (Наказ по М. В. ч. 10/705/356 від 31.XII 1918).

Фльоти Ґенерал-Хорунжий Олександер Степанів від 3.I—26.IV 1919 (Наказ по М. В. ч. 9/9 від 3.I 1919).

Капітан I ранги Андрій Пчельників від 26.IV 1919—1.I 1920 (Наказ по М. В. ч. 153/86 від 26.IV 1919).

Першими помішниками були:

Капітан I ранги Андрій Пчельників від 20.V—31.V 1918.

Капітан II ранги Володимир Гернет від 1.VI—14.VIII 1918 (Наказ ч. 83 від 1.VI 1918).

Капітан I ранги Андрій Пчельників від 14.VIII—15.XI 1918 (Наказ ч. 281/98 від 14.VIII 1918).

Другими помішниками були:

Фльоти Ґенерал-Хорунжий Володимир Чернишов від 1.VII—21.IX 1918.

Фльоти Ґенерал-Хорунжий Олександер Степанів від 21.IX 1918—3.I 1919 (Наказ по М. В. ч. 11/706/357 від 3.I 1919).

Капітан II ранги Яків Шрамченко від 3.I—9.I 1919 (Наказ по М. В. ч. 9/9 від 3.I 1919).

Капітан II ранги Христофор Дедюхін від 9.I—4.IV 1919 (Наказ по М.В. ч. 22/5 від 9.I 1919).

Серед начальників відділів „Голмору" найбільш діяльним був Капітан II ранги Яків Володимирович Шрамченко, який був по призначенню членом майже всіх комісій в Морському Міністерстві по різних галузях орґанізації фльоти. Він 11 жовтня 1918 р. (наказ по Морському Відомству ч. 496/230) був призначений начальником Матроського відділу на місце одержавшого інше призначення Капітана II ранги Лукіна, який служив там від 19.VII 1918 (наказ по Морському Відомству ч. 194/46). Діяльно працював і начальник Загального відділу „Голмору" Лейтенант Віктор Войніч, якого пізніш (наказ по М. В. ч. 305/16 від 22 серпня 1918 р.) було призначено начальником Загального відділу Морського Ґенерального Штабу.

Старший діловод Пенсійного відділу „Голмору", енерґійний Лейтенант Петро Вуків**) (наказ по М. В. ч. 143/19 від 1 липня 1918 р.) часто крім того був секретарем різних комісій Морського Міністерства, а потім працював у Морському Ґенеральному Штабі.

Після переіменування Морського Міністерства в „Головне Управління В.-Морської фльоти" і далі в „Гол. Воєнно-Морську Управу" 20 березня 1920 року, Гол. Морський Штаб згорнувся тоді в один „Загально-Муштровий відділ Голмору" цієї Управи. На чолі

*) В сучасний мент Контр-адмірал і Szef kierownictwa Marynarki Wojennej.
**) Нині доцент Укр. Господарчої Академії в Подєбрадах.

цього відділу був від 20.III 1920 р. до цілковитого згорнення Гол. В.-Морської Управи у 1922 р. Старший Лейтенант фльоти Кость Мандрика.

✝

КАПІТАН II РАНГИ

Б. М. ПЕРЕБАСКИН.

(посмертна згадка)

У березні 1933 р. на еміґрації в Страсбурзі помер Кап. II ранги Борис Перебаскин — видатний і досвідчений старшина з освітою Морської Академії. Під час Світової війни найбільш плавав у Рос. Балт. фльоті. У 1918 році служив на Українській в.-морській службі начальником відділу мін. загородження і тралів окремого Мінного відділу Гол. В.-Мор. Технічної Управи М. М-ва. (наказ по М. В. від 12.XI 1918 р. 579/24)

Лейт. фльоти **С. Шрамченко.**

І.-Л. МОРЕЙ ДЕ МОРАН,
Інжен.-летник-Підполковник.

Реорґанізація авіяції у Франції.

„Авіяція не тільки є рід війська; вона уявляє з себе першорядний і головний чинник Національної Оборони, без якого нині неможливо уявити собі провадження війни". (Maréchal Fayolle).

„Сьогодні без авіяції морські ескадри сліпі, а завтра будуть цілковито безсилі". (Amiral Grasset).

Авіяція вступила в минулу війну, не маючи ні воєнного досвіду, ні традицій, ні реґляменту. Все це вона викувала під час війни. Франція на початку війни (1914 р.) мала 22 авіяційні ескадри по 6 літаків в кожній, а закінчила війну (листопад 1918 р.), маючи 322 ескадри від 10 до 18 літаків у кожній. В той самий час німці розпочали війну з 41 авіяційною ескадрою (4 — 6 авіонів у кождій) і при кінці війни мали 310 ескадр (10 — 20 авіонів в ескадрі). Франція мала на початку війни 5 аеростатних сотень і закінчила з 77. Тоді як Анґлія збільшила число морських дирижаблів з 3 до 300. Загальний особовий склад франц. авіяції на початку війни мав 800 старшин і жовнірів і дійшов на кінці війни до 111.000; а з боку німців — від 900 на початку війни до 85.000 при кінці її. Франція мала на початку війни 187 дипльомованих льотників, а при кінці війни—16.525. Забито під час війни у французів 3.000 старшин і підстаршин і приблизно 5.000 старшин і підстаршин у німців. Франція на початку війни мала 120 готових до бою самольотів і закінчила війну маючи 4.511; німці на початку війни мали 218, а при кінці війни—5.000. Французька індустрія під час війни виробила сама одна 40.000 самольотів і 92.000 моторів.

Раптовий перехід від війни до мирного стану в кінці 1918 р. не поділює, з погляду техніки, як це можна було би припускати, розвою авіяції на два ясно окреслені періоди, бо другий період тісно зв'язаний з першим тим самим фактом, що перед усіма (за виїмком німців) стала проблема — як ужити існуючий військовий матеріял? Французька авіяція по закінченню війни мала надзвичайно розвинену авіяційну індустрію і цілу армію видатних фаховців, а в нових умовах треба було перейти від великої продукції війни до значно меншої мирного часу. Завдання це було виконано, бо великий престиж переможної Франції і брак конкуренції дозволив франц. авіяційній індустрії взяти на себе ролю ґенерального постачальника цілої Европи. Одночасно Франція утворює цивільну авіяцію, що вимагає реорґанізації керування авіяцією взагалі, а перед військовою авіяцією повстає проблєма витворення доктрини летництва. Ці нові питання викликають боротьбу поміж зацікавленими чинниками. Керування авіяцією в цей час було поділено поміж окремим департаментом (sous secrétariat) авіяції і міністерствами: військовим,

морським, кольоній, торгу і промислу, праці та пошт і телеґрафу. І вже тоді, зараз же по закінченні війни, підносяться голоси за те, щоб взяти зразок з Анґлії, яка ще в 1917 році об'єднала всі справи аеронавтики в одному міністерстві. Поволі збільшуються об'яви орґанізаційної кризи; відсутність військової доктрини утворює кризу матеріяльну; бюджет збільшується. Надзвичайний поступ авіяційної техніки вимагає нових видатків на студіювання і випробування нових досягнень науки. Наука майже кождого дня приносить щось нове, з'являються нові апарати: самольоти без мотору, автожір, гелікоптер*).

Антаґонізм поміж окремими керуючими інституціями утруднює співпрацю. Багато грошей іде на подвійні в різних міністерствах посади, що мають одне й теж завдання. В військовій авіяції цілий час робляться переґруповання.

Починається конкуренція закордону. Анґлія і Америка вже зорґанізували свою авіяцію і авіяційну індустрію і шукають ринків для своєї продукції. Італія об'єднує всю свою аеронавтику в одне міністерство і одночасно створює велику власну авіяційну індустрію, незалежну від закордону. Німці, хоч їм і заборонено Версальским договором мати військову авіяцію, закладають авіяційні заводи закордоном, висилають своїх фаховців і інструкторів до Росії та інших країн, не жаліють грошей на ляборaторії та наукові експерименти, стають незрівняними фахівцями по конструкції цивільних самольотів і утворюють найсильнішу в світі цивільну авіяцію**). Радянська Росія і Італія приймають для своєї авіяції доктрину Dye (Guilio - Douhet), яку коротко можна висловити: наступ в повітрі, оборона на суші і на морі. Майбутнє застосування авіяції на війні полягатиме на тому, що велика армія літаків з великим промінем ділання і добре навантажених бомбами масово атакуватиме великі центри і життьові артерії ворога, виконуючи тим самим деструктивну і деморалізуючу ролю.

Все це непокоїть суспільну опінію Франції. Преса вимагає реорґанізації авіяції. Вперше висовується проект створення пові-

---

*) Нефаховці часто не роблять різниці поміж автожіром і гелікоптером, між тим обидва ці апарати збудовані на двох різних засадах. Перший гелікоптер (hélicoptére) був сконструйований в 1919 році маркізом Патерас Пескара де Кастелюціо і одразу ж переданий в Service Technique de l'Aéronautique Française. Гелікоптер рухається за допомогою одного чи кількох поземих пропелерів (у звичайного самольоту пропелер сторчовий), які приводяться в рух мотором. Гелікоптер розв'язує наступні проблеми: 1) здійснення сторчового льоту, 2) тримання в повітрі на одному місці (як жайворонок), 3) сторчове опускання на обране місце і 4) нормальне опускання в разі зіпсування мотору.

Автожір також має поземі пропелери, але вони приводяться в рух від самого лету авіона, без жадного сполучення з мотором. Пропелери ці підтримують автожір в повітрі і в засаді мають заміняти крила самольоту. Але до останнього часу автожіри мають крила і над ними пропелери. Автожір, в протилежність до гелікоптера, не може триматись на одному місці в повітрі.

**) Нема великої різниці поміж самолетом військовим і цивільним, бо останній дуже легко і швидко можна переробити на самолет військовий.

трової армії, поруч з армією і фльотою, і одночасно жадають утворення міністерства авіяції. Але обидва проекти перепадають з-за рішучого опіру ґенеральних штабів, хоч і робиться спроба об'єднати авіяцію. „Для об'єднання методу і проґраму", декретом від 6-го червня 1919 року, утворюється при військовому міністерстві орґан загальної координації аеронавтики з ґенералом Дюваль на чолі, а по декрету від 7 вересня 1919 року управа повітрової навіґації (цивільна авіяція) стає автономною інституцією. Але згідно з декретами від 20 і 30 січня 1920 року ці обидві інституції переходять до міністерства праці, яко державний департамент аеронавтики і повітрового транспорту, який і існує до 1926 року. Що правда, цей департамент було скасовано в квітні 1924 року, але в червні того ж року знову відновлено. Одночасно, декретами від 1 липня і 17 листопада 1921 року, під час реорґанізації вищої ради національної оборони, була створена аеронавтична секція при вищій раді під головуванням державного підсекретаря аеронавтики і повітрового транспорту. Декретом від 5 листопада 1926 року державний департамент аеронавтики скасовано, а замісць нього створено головне управління аеронавтики при департаменті торгу і індустрії. Поруч з цим було створено 2 міжміністеріяльні комісії: 1) стала комісія по випробованню нових самолетів і гідроавіонів (декрет 31 грудня 1926 року), 2) центральна комісія аеронавтичних закупів (декрет від 8 лютого 1927 р.). В такому вигляді орґанізація аеронавтики існувала до останнього часу.

* * *

Сумна авіяційна катастрофа міністра Бокановського сколихнула цілу Францію і приспішила реорґанізацію авіяції. 15 вересня 1928 року утворюється міністерство авіяції і міністр Лорен-Ейнак (Laurent-Eynac) вносить проекти: орґанізаційного статуту міністерства, утворення повітрової армії, об'єднання авіяційно-комерційних товариств, децентралізації авіяційної індустрії. Але проекти зостають без руху. Розпочинається світова економічна криза, а з нею поглиблюється криза французької авіяції. Фахова преса знову підіймає справу реорґанізації*). L'Aéronautique, наприклад, в той час писав: „це не є проблєма поліпшень адміністративних, це питання життя чи смерти". Надзвичайно великий бюджет авіяції на 1933 рік (2.400 мілійонів фр.) викликає бурхливі дебати в парляменті („що ми маємо за ті великі гроші, що витрачаємо?"), який і врізує його на півміліярда фр. Не зайвим буде ознайомитись з тими закидами, які робили авіяції з парляментської трибуни і в фаховій пресі:

---

*) Для осіб, що ближче цікавляться періодичною літературою по авіяції, подаю докладніші відомості: L'Aéro (тижневик), L'Aéronautique (місячник), L'Aérophile (місячн.), Les Ailes (тиж.), L'Air (двохтиж.), Annuaire Général de l'Automobile-Velocipédie-Aviation (раз на рік), L'Indicateur Aérien (тиж.), L'Industrie Automobile et Aéronautique (місячн.), Revue des Forces Aériennes, Revue de la Ligue Aéronautique de France (місячник), La Technique Aéronautique, La Technique Automobile et Aérienne (трьохмісячник).

1) щодо керування — міністр, яко член партії, зв'язаний в своїх рішеннях і не має ні авторитету, ні компетенції. Починаючи якусь реформу, не є певний, чи переведе її, а його наступник може мати протилежний погляд на справу. Відсутність послідовности політики авіяційної;

2) щодо орґанів технічних — брак контакту з індустрійною практикою, антаґонізм поміж інституціями військовими і цивільними. Консерватизм, повільна процедура і бюрократичні методи праці. Обмеження свободи праці конструктора, спізнення проґраму і т. інш.;

3) щодо авіяції військової — брак доктрини вживання, що дезорґанізує техніків, які виробляють проґрам матеріяльний. Зла система заосмотрення, що стало поводує зостаріння матеріялів, які знаходяться в ескадрах*). Брак доброго вишколення, брак вишколу і треніровки резервів. Злий матеріяльний стан морської авіяції;

4) щодо авіяції цивільної — в авіяції комунікаційній хиби матеріяльні, малий комфорт і мала скорість. Щоб конкуровати з закордоном Франція мусить вживати на деяких відтинках експльоатації систему „вставки" (кожна держава на своїй території обслуговується місцевими засобами), що гальмує комунікацію і зменшує комфорт подорожуючих. Індустрія мало цікавиться справами цивільної авіяції (відсутність попиту і брак заохочення субвенціями). Занадто великі видатки утримання і малий контроль держави над ужитком субвенцій.**) Занедбання авіяції малої сили, недооцінка вартости її яко засобу треніровки і пропаґанди;

5) щодо авіяційної індустрії—занадто велика кількість авіяційних заводів, велика конкуренція, мало кредитів і субвенцій. Несучасні методи праці. Небезпечна з погляду державної оборони концентрація авіяційної індустрії в Парижському районі. Брак мобілізаційного пляну авіяційної індустрії;

6) щодо науки і технічних експериментів, — малі кредити, мале зацікавлення і використовування того, що осягнено закордоном. Злий вищий фаховий вишкіл (занадто богато теорії у вищих фахових школах).

* * *

Лише коли на чолі міністерства авіяції стає професор міжнародного права Пієр Кот (Pierre Cot), починається реорґанізація авіяції. Енерґія нового міністра і нова політична ситуація швидко зробили те, що роками лежало без руху. Пієр Кот затверджує в парляменті орґанізаційний статут міністерства авіяції, проводить бюджет авіяції, повернувши урізані в проекті півміліярда. 3 червня 1933 року в Journal Officiel з'являється декрет про умову міністерства авіяції з Société Central pour l'exploitation de lignes aériennes. Згідно з цією умовою велика кількість комунікаційних товариств об'єднується в „Companie Unie Air-France". Реорґанізація ця, крім збільшення державного впливу на політику експльоатації, дала змогу зменшити субвенцію і зменшувати її по 5 міл. річно й надалі, щоб довести до 135 міл. франків.

По затвердженню орґанізаційного статуту міністерства, міністр Кот ставить на чолі військової авіяції ґен. Barrés, а його помішниками ґен. Denain і ґен. Tulasne (щирі прихильники доктрини Дуе).

Згідно з законом від 27 червня 1933 року міністерство авіяції зорґанізовано по такий схемі (див. табл. 1):

---

*) Ґенерал Гіршоер в свойому рапорті щодо бюджету на 1928 р. писав до Сенату: „Наші методи контролю і закупів такі, що апарат, сконструований в 1925 році, може бути переданий для вжитку ескадрою лише в 1930 році".

**) Всеж таки за 1930—31 і 32 рік цивільна авіяція зробила 75.000 годин лету, покривши 10 мілійонів кільометрів і зужила 2.500.000 літрів бензини.

ТАБЛИЦЯ 1.

Міністр авіяції, при ньому:
- Найвища авіяційна рада.
- Дорадчий комітет авіяційного транспорту.
- Ґенеральні інспектори аеронавтики.
- Найвища комісія безпечности лету.

Особистий секретаріят.

Ґенеральні технічні інспектори.

Кабінет міністра; при ньому:

Центральна управа безпечности лету.	1-е бюро кабінету (протокол, пропаґанда, відзнаки, місії).	2-е бюро кабінету (інформ. загальні). Секція технічної інформації.	3-е бюро кабінету (кореспонденція парляментська і загальна, архів).

Ґенеральний секретаріят:
1) Дирекція бюджету і контролю,
2) Піддирекція особового складу і матеріялу центральної адміністрації.
3) Управа адміністративно-правна. Військовий суд.
4) Національний метеорольоґічний офіс.

Головна технічна дирекція:
При ній:
- Комісія для студіювання нових апарат. (проект. прототип.)
- Комісія по випробуванню нових самолетів і гідроавіонів.
- Комісія аеронавтичних закупів.

Управа до студій фізичних.	Управа технічна.	Управа фабрикації (вироб).	Управа будови і баз.	Вища національна аеронавтична школа.

Ґенеральний штаб національної авіяції:
- Шеф ґенерального штабу.
- 1-й помішник (надземна авіяція) військова авіяція.
- 2-й помішник (аеронавтика морська і кольоніяльна).
- 1-е бюро ґен. штабу: орґанізація, мобілізація, склад (effectifs).
- 2-е бюро ґен. штабу: інформація (використання).
- 3-е бюро ґен. штабу: вишколення, операція.
- 4-е бюро ґен. штабу: заосмотрення.
- 5-е бюро ґен. штабу: кольонії.

Дирекція особового складу.	Інспекція шкіл.	Дирекція заосмотрення: Інспекція аеронавтичного матеріялу.	Дирекція заосмотрення: Головна управа постачання авіяційного матеріялу.

Дирекція повітрового транспорту (директор і помішн.).
- 1-е бюро: Законодавство, реґляментація, підпорядкування міжнародне.
- 2-е бюро: Рух повітровий (експльоатація), умови, субвенції, заосмотрення, центри тренінґу.
- 3-е бюро: Терени, аеродроми, повітрові шляхи, зв'язок.

Найвища Аеронавтична Рада має складатись з усіх інспекторів повітрової армії, з представників цивільної авіації, представників армії, фльоти і науки.

Ґенеральні Технічні Інспектори мають стежити за станом заосмотрення в частинах і на комунікаційних лініях.

Дорадчий Комітет Повітрового Транспорту, як видно з самої назви, має стежити за експльоатацією, орґанізацією і справністю повітрової комунікації;

Комісія по справах Безпечности повітрового руху провадить статистику аварій, студіює причину їх і пропонує необхідні поліпшення;

Технічна Дирекція, через свої відділи, розглядає наукові проблеми, зв'язані з аеронавтикою, розглядає поліпшення в конструкції прототипів, контролює вироб замовлень, відшукує і влаштовує аеродроми. Їй же підлягає і Вища Авіаційна Школа, яка має створити корпус державних інженерів авіації;

Дирекція Заосмотрення, в порозумінні з інспекторами повітрової армії, має встановлювати матеріяльний проґрам армії.

Але найголовнішою заслугою міністра П. Кота є переведення в життя проекту повітрової армії. Автором проекту є начальник ґенерального штабу повітрової армії ґен. Denain. Завданням повітрової армії, як видно з декрету про утворення її, буде акція в повітрі (напад на ворожу територію) та співпраця з армією і фльотою на властивому фронті і захист в повітрі власної території. Таким чином повітрова армія буде поділена на дві частини: на авіацію незалежну і авіацію для співпраці. Незалежна авіація*) призначається для масової акції і має складатися з міцних ґруп самолетів: нищительних, бомбометних та штурмових (avions de bataille). Авіація для співпраці складатиметься переважно з самолетів розвідчих та нищителів і під час війни має підлягати своєму начальникові (старшині повітрової армії), але підпорядкованому командуванню даного відтинку фронта.

Згідно з законом від 31 березня 1933 року повітрова армія має таку схему (див. табл. 2):

В мирний час головним начальником авіації є міністр авіації, а військовим начальником повітрової армії є її ґенеральний інспектор. Він являється військовим радником міністра, провадить контроль і керує повітровою армією. Помішниками ґенерального інспектора являються 4 інспектори і директор заосмотрення.

Інспектор авіації захисту метрополії має дбати про стан авіації бомбометної, нищительної і штурмової. Помішником його є інспектор легкої авіації, який має слідкувати за розвоєм авіації цивільної і спортової.

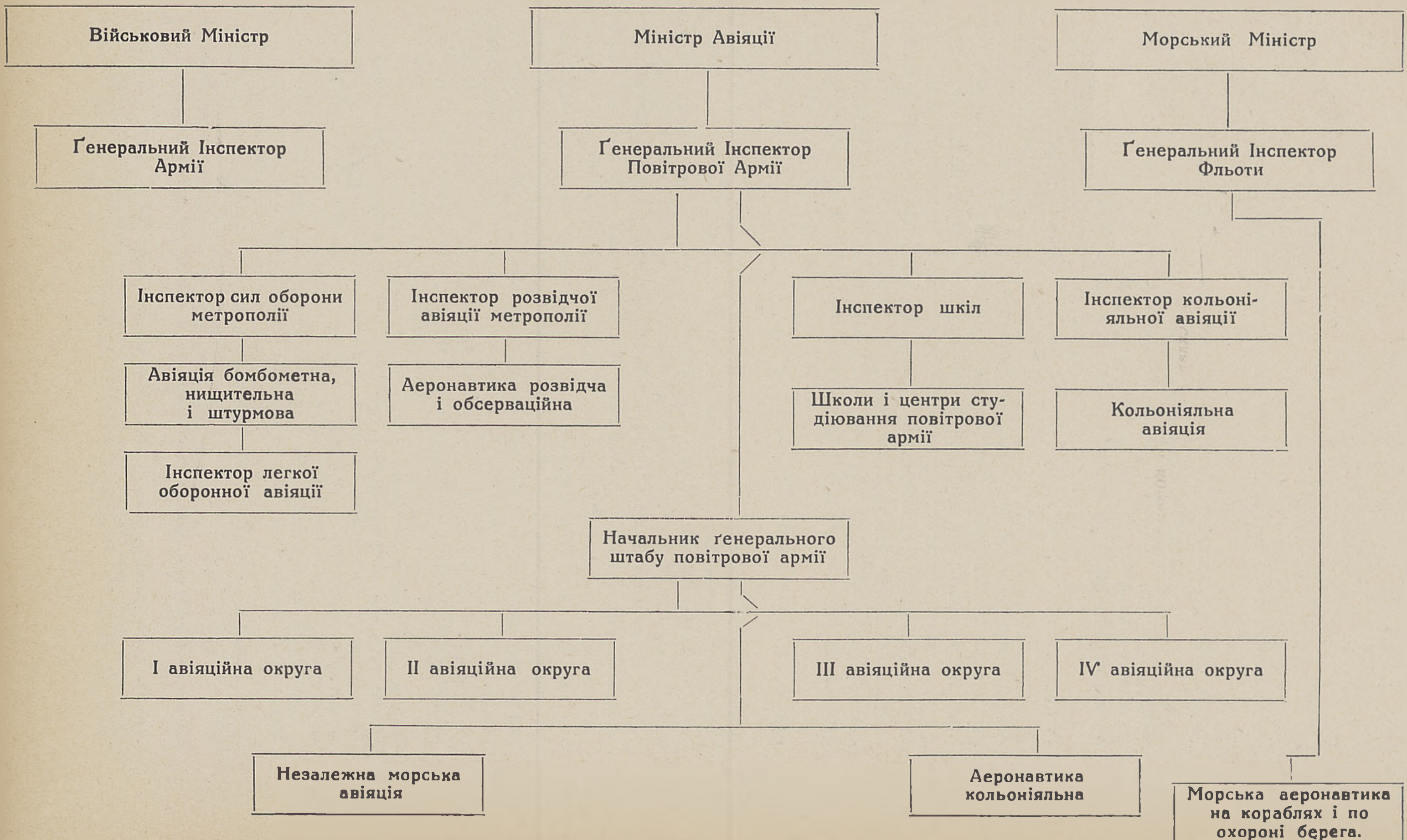
Інспектор розвідчої авіації має керувати розвідчою аеронавтикою (розвідча авіація, дирижаблі, аеростати).

Згідно з законом всі старшини повітрової армії поділені на 4 кляси: 1) старшини повітря (officiers i del'air), 2) старшини-механіки, 3) комісари, 4) підкомісари. З них тльки старшини 1-ої кляси являються летниками і можуть займати командні посади.

Передбачений склад повітрової армії матиме: 9 ґен. дівізії,

*) Ця частина повітрової армії під час війни має підлягати лише її ґенер. інспектору.

ТАБЛИЦЯ 2.



Військовий Міністр
Міністр Авіації
Морський Міністр
Ґенеральний Інспектор Армії
Ґенеральний Інспектор Повітрової Армії
Ґенеральний Інспектор Фльоти
Інспектор сил оборони метрополії
Інспектор розвідчої авіації метрополії
Інспектор шкіл
Інспектор кольоніяльної авіації
Авіяція бомбометна, нищительна і штурмова
Аеронавтика розвідча і обсерваційна
Школи і центри студіювання повітрової армії
Кольоніяльна авіяція
Інспектор легкої оборонної авіації
Начальник ґенерального штабу повітрової армії
I авіяційна округа
II авіяційна округа
III авіяційна округа
IV авіяційна округа
Незалежна морська авіяція
Аеронавтика кольоніяльна
Морська аеронавтика на кораблях і по охороні берега.

14 ґен. бриґади, 45 полковників, 82 підполковників, 263 майорів, 875 капітанів, 485 поручників і підпоручників і 35.030 підстаршин та жовнірів. Закон обмежує вік старшин повітрової армії: для ґенералів 57 і 55 років, для полковників і підполковників 54 і 53, для майорів і капітанів 51 і 49 і для поручників і підпоручників 48 р.

Згідно з декретом від 1 квітня 1933 року Франція поділена на 4 аеронавтичні округи: I Мец, II Париж, III Тур і IV Ліон. Командуючий округою керує повітровими військовими частинами своєї округи, контролює і дбає про заосмотрення їх. До його функцій належить приготовання і переведення мобілізації. Повітрова армія в округах має стичність з армією сухопутною лише під час загальних маневрів і залогової служби.

Згідно з декретом від 2 жовтня 1928 року і з декретом „Air-Marine“ від 27 листопада 1932 року морська аеронавтика (на кораблях і по охороні берега) залишилась і надалі в підлеглості морському міністерству.

М. ЗАБЄЛЛО.
Сотник артилєрії.

Збройна сила Японії*).

II.

ТАКТИКА ЯПОНСЬКОЇ АРМІЇ.

Наступовій тактиці надається особливо виняткову вагу; оборону ж японські статути вважають за небажану і її дозволяється застосовувати тільки в незвичайних випадках; кожний начальник, примушений оборонятися, повинен і тут не втрачати ініціятиви: він має — системою вогневої оборони і контратакою розбити ворога, що наступає. В самій орґанізації оборони завжди передбачається плян переходу до наступу. Кожну помилку ворога мусить використати той, хто обороняється, щоб перебрати ініціятиву.

Ціллю кожного бою вважається оточення та знищення ворога. Тої мети, як навчають статути, найкраще можна досягти, завдавши удар ворогові на його крилах двома міцними ґрупами з глибоким обходом. Ця основна засада панує в провадженні як великих, так і часткових боїв. Коли не можна спромогтися на удар двома ґрупами, наступ провадить одна ґрупа, при чім знову таки головний удар наноситься на вороже крило з метою оточити його. При цьому командування завжди дуже сміливо зосереджує головні сили на найбільш важливому напрямі удару і не боїться залишати на другорядних напрямах невеликі сили й доручати їм навіть наступові завдання в цілях не тільки зв'язати ворога, але навіть з метою осягнення успіху.

*) Див. „Табор" ч. 18.

Провадження таких операції вимагає, крім сміливости в замірах та рішучости у виконанні, ще й великої оперативної та тактичної рухливости, що прибрало в японській армії характер культу. З метою вироблення рухливости вправи відбуваються не тільки на польових тактичних навчаннях і маневрах, але й під час спеціяльних навчань у полі, що мають за головне завдання виробити саме оту рухливість. Технічні засоби, запроваджені в японському війську, розцінюється насамперед з погляду можливости використати їх без обмеження рухливости частин. Бойову підготовку частини так само оцінюється насамперед з погляду досягнутих наслідків у рухливості, у швидкості маневрування. Дводенні—триденні переходи по 50 км. з захованням певної боєздатности, вправи бігом по залитій брудом місцевості то що — то звичайне з'явище в японській армії. Недарма американці називають японську армію „пішою кіннотою".

Вважаючи наступ на ворожі крила за основний тактичний спосіб, японське військо намагається скрізь застосовувати його, хіба що обстанова чи терен не дозволяють на це. Широко застосовується і принцип несподіваного нападу, а тому особливо ретельно дбається про зберігання воєнної таємниці. Замір начальника завжди ретельно заховується, маневр провадиться сміливо, скрито, з завданням зайняти вигідне положення. В статутах проведено думку, що швидкість маневру, скритність його та навальність бойової акції є найкращою ґарантією бойового успіху.

Забезпечення скритности маневру осягається використанням ночного часу для переходів. Недостачу сил та технічних засобів для операції теж часто-густо надолужують застосуванням ночних дій, вправам у провадженні яких віддається належна увага.

Дуже велику увагу звертається на використання терену в бою, і старшина, з засади, вміє добре оцінити й використати його властивості. Під час наступу ретельно уважається на напрями, що виводять на ворожі крила та в тил, а також рубіжі, на яких сподіваються опору з боку ворога. Оборону вибірають на натуральних рубіжах, крила оборони забезпечується звичайно малодоступною місцевістю або частинами (звичайно—кіннотою). Резерву оборони розташовують, зважаючи на зручність наступу, у вигідному напрямі. Наступає резерва після того, як ворога буде переможено вогнем та контратакою частин, що обороняються.

В японській армії вважають, що удар на багнети є найкращий спосіб перемогти ворога, і статути вимагають від кожного командіра і жовніра завжди доведення бою до багнетного вдару.

Якщо зустрічається на якомусь відтинку фронта опір, то намагаються охопити й знищити ворога на цьому відтинку. Сусідні частини, не зважаючи на цю затримку, продовжують наступ. Завдання того періоду — очищення поля бою від ґруп ворога, що засіли в міцних пунктах опору,—виконують спеціяльні, заздалегідь зформовані при курінях „відділи чищення".

Танки використовується на головних напрямах; їх звичайно додається до піхоти невеликими ґрупами. Скупчення більших ґруп

танків поки що не практикується. Засоби механічного тягу використовується для переміщення відділів, призначених чинити на крило або тил ворога.

У періоді зближення частини мусять якнайближче підходити до ворога в зімкненому ладі, простуючи шляхами, щоб виграти час. Розгортаючись у бойовий порядок, піхота намагається зайняти ширший фронт, ніж у ворога, щоб під час наступу мати змогу виконати окрилювання та вдарити на крило. Бойовий порядок японської армії, що наступає, складається з першої лінії (перший ешелон) і резерви, що має силу від $^1/_3$ до $^1/_6$ 1-го ешелону.

Як чинять чота й сотня. Бойовий порядок чоти складається з огневої лінії (4 — 5 роїв) та підмоги. Чота переходить у розчленований порядок тільки під великим рушнично - кулеметним та артилєрійним огнем ворога. Рої йдуть змійкою, зграєю, ланцюжком. Уперед на 1 км. висилається розвідку в складі рою. Рої наступають один від одного на інтервалі 40 — 50 м., маючи між бійцями 3 — 5 м. На виддалі 100 — 200 м. посувається підмога, до якої звичайно призначається 1—2 рої. На відстані 600 — 700 м. від ворога рої розгортаються і чота переходить у наступ. В першу чергу на лінію вогню викидаються легкокулеметні рої та один або два стрілецькі рої. Решта роїв, становлячи підмогу, зміцнює своїм огнем, особливо перед атакою, лінію вогню й посувається в 100 — 200 м. за першою лінією. Перед атакою рої підмоги підтягаються до першої лінії і з відстані 40 — 50 м. чота, підтримувана вогнем станкових кулеметів сотні та своїх легких кулеметів, переходить в атаку. Якщо поведеться вдертися до оборонного району ворога, чота, в залежності від успіху, або переслідує ворога, або закріплюється, щоб продовжувати дальший наступ. Якщо атака була невдала, чота відходить на невелику відстань назад і повторює атаку.

Під час наступу стрілецької сотні бойовий порядок її складається з першого ешельону та резерви, яка чинить, звичайно, в інтервалі між чотами першого ешельону там, де позначився успіх або треба знищити ворожі ґрупи, що ще тримаються й заважають просуванню наперед першої лінії. Відповідно цьому складається й бойовий порядок куріня та полку. В резерві сотні звичайно залишається чота, в резерві куріня — сотня, а резерві полку — 2 — 3 сотні, в залежності від обставин.

Провадження зустрічного бою. У зустрічному бою командір мусить стреміти, щоби силами своєї частини охопити ворога. Глибина охоплення має бути тим більша, чим міцніші частини, виділені для того. Сподіваючись зустрічного бою, частини звичайно зміцнюють розвідку. До кінноти додається піхотні й кулеметні частини на автах. Щоб зайняти вигідний рубіж, висилається часто наперед загін в складі піхоти, артилєрій та кінноти, на який, звичайно, покладається й завдання розвідки. Склад такого загону, коли його виділено від дивізії, доходить іноді до полку піхоти, полку дивізійної кінноти, куріня артилєрії та інженерного куріня, а призначення — не тільки захопити, але й втримати рубіж, поки головні

сили підійдуть і розгорнуться для вдару. Цей удар буде скеровано або в тому ж напрямі, де передовий загін захопив вигідний рубіж, або на крило ворога.

Якщо дивізія йде в одній кольоні, то вона, передбачаючи зустрічний бій, висилає, як засада, два аванґарди, що йдуть рівнолеглими шляхами або на одній лінії, або найчастіше — приступкою один до одного. Другий аванґард, що зветься боковим загоном, силою дорівнює приблизно звичайному аванґардові. Застосування двох аванґардів вважається за найкраще забезпечення перемоги і є твердою традицією японської армії. Цей спосіб уживають для того, щоб забезпечити головним силам змогу розгорнутися в напрямі одного з аванґардів, в залежності від обставин, та зайняти становища, догідні для охоплення ворога. Висилання бокових загонів практикують і окремі кольони дивізії, якщо вони йдуть різними шляхами і якщо мережа шляхів дозволяє на таке висилання.

Якщо один з аванґардів розпочав бій, то від нього вже вимагається зв'язати й затримати ворога до підходу й наступу своїх головних сил, а рівнож, щоб він своєю активністю змусив ворога розгорнути проти себе головні сили. Другий аванґард тим часом чинить на крило і тил ворога. Більшість артилєрії йде звичайно в кольоні головних сил. Проте, щоб якнайшвидше допомогти арт. огнем передовим частинам, частину артилєрії головних сил виділяється іноді в особливу кольону, яка йде між аванґардом і головними силами тим самим шляхом, що і головні сили.

Переслідування ворога. Як засада, японське військо переслідує розбитого ворога настирливо, з надзвичайним напруженням всіх сил, до цілковитого знесилення людей и коней, і не зважаючи на погоду, час доби то що. Починається переслідування з ініціятиви молодших начальників, якщо вони спостережуть відхід ворога. Далі переслідування розвивають спеціяльно виділені для того загони, зміцнені головними силами, що йдуть позаду. Склад сил, що їх виділяють для переслідування, досягає до половини наявних сил піхоти та двох третин артилєрії. Переслідування провадять широким фронтом по кількох шляхах. Особливу увагу звертається на рівнобіжне переслідування. При цьому загони, що переслідують шляхами на крилах, зміцнюється; їм ставиться завдання — вийти на шляхи відходу ворога й затриматн його до підходу головних сил, що переслідують. Якщо є кіннота, то її звичайно всю використовують також для рівнобіжного переслідування та виходу на шляхи відступу ворога. Артилєрія провадить огонь по більших частинах ворога, що відступають, перегороджує им відхід и перемагає опір частин, що прикривають відхід. В тому періоді артилєрія провадить огонь з закритих та з відкритих позицій, не зважаючи на небезпеку.

Провадження оборони. Сучасні армії метою оборони ставлять розбити ворога, що наступає, заздалегідь підготованим огнем і контратакою. Японські статути вважають, що такі завдання оборони можна виконати тільки тоді, якщо той, хто обороняється, збе-

реже ініціятиву і твердо здійснюватиме свій плян. Оборону в японській армії орґанізують на одній смузі опору, яка включає оборонні позиції піхоти, позиції артилерії та обсерваційні пункти. Для замаскування широко практикують утворення фальшивих позицій. Терен для оборони обирають і підготовлюють особливо ретельно, утворюючи польові укріплення й міцну систему вогню. Бойову охорону висувають на 1 — $1^1/_2$ — 2 кіл. наперед. Часто застосовують висування бойової охорони не рівнолегло до смуги оборони, а під кутом до неї, щоб примусити ворога розгорнутися в неправильному напрямі і підставити під удар своє крило. Щоб затримати й дезорґанізувати ворога, що наступає, та виявити угруповання його сил, часто уживається спеціяльних загонів, що висилаються на 2—5 км. наперед. Нормальний фронт оборони дивізії — близько 10 км., а розтягнутий фронт доходить до 20 км. і більше. Фронт оборони полку — $2^1/_2$ — 4 км., куріня — 700 — 1000 м., сотні — 300 — 500 м., чоти — 150 — 200 м. При орґанізації оборони помічається стрімлення побудувати оборонну смугу дужкою або кутом, що входять у середину свого розташування. Це робиться для того, щоб втягти ворога в середину таких дужек або кутів і потім знищити його ударами на крила. Орґанізацію оборони будують обов'язково з розрахунком перейти в контрнаступ.

В и х і д з б о ю має переводитися переважно вночі, непомітно для ворога і з застосуванням засобів маскування. Якщо обстанова змушує до відступу вдень, то вихід із бою орґанізується під захистом міцних прикриваючих частин, сила яких досягає $^1/_4$ всієї піхоти та $^1/_2$ або $^3/_4$ артилерії. Призначені для прикриття частини звичайно займають для оборони рубіж (або позиції) у найближчому тилу своїх частин, намагаючися використати всі вигоди місцевости та переваги флянкового вогню (при дужковому розташуванні). Потім пропускають частини, що відступають, і стримують ворога до виходу з бою своїх головних сил. В напрямі головного удару ворога орґанізується дві лінії прикриття, які після виконання свого завдання відступають перекатами. Відступ часто прикривається орґанізацією вогнутих позицій (вогневий мішок для наступаючого ворога); такі позиції звичайно прикривають свої крила природніми перешкодами (гори, річки, болота то що).

(Докінчення буде).

С. ВАСИЛЕВСЬКИЙ.

Заклади направи зброї та їх праця*).

II.

В схемі орґанізації закладу (типу фабричного) для направи зброї розрізняємо орґани двох ступенів: 1) керовництва і їх відділи

*) Див. „Табор" ч. 20.

(реферати) і 2) варстати і гамазеї, що безпосередньо виконують замовлення чи беруть участь у їх виконанню. Керовництва маємо такі: 1) керовництво закладу; 2) керовництво технічне; 3) керовництво адміністраційне і 4) керовництво контролю.

Керовництво закладу повинно складатися із наступних рефератів: а) канцелярії закладу з архівом паперів звичайних і таємних; б) господарки теренової і будинків; в) справ персональних і робітничих; г) статистики та інформацій; д) замовлень; е) умов виробу і конструкційних рисунків; ж) студій над розвитком і станом військового промислу в краю і закордоном; з) руху закладу (йому підлягають силовні і бриґади: електромонтерна та направча).

Названі реферати керовництва закладу творять т. з. загальний відділ.

Керовництво технічне має реферати: а) калькуляції вступної; б) наказів праці і матеріялів (потрібних до виробництва і направи); в) методів обробки і хронометражу (йому підлягає досвідна майстерня); г) плянування робіт і удосконалення орґанізації закладу; д) досвідно-конструкційний (йому підлягає рисовня і лябораторія механічно-хемічна). Ці реферати творять відділ продукційний.

Керовництво технічне крім цього відділу має варстати: 1) артилерійський; 2) зброї малокаліберної і холодної зі стрільницею; 3) механічний; 4) помічний. Варстати далі діляться на майстерні і секції. Секції складаються з робітничих партій і ґруп, які виконують безпосередньо те чи інше завдання, що зв'язане з направою зброї.

Які майстерні і секції мають творити той чи інший варстат — наперед трудно усталити. Залежить це в кожному реальному випадкові від системи зброї, що мається на узброєнні армії. Чим більше різноманітні системи і гатунки зброї, що маються в частинах, тим більше розгалужений буде поділ варстатів на майстерні і секції, а цих останніх — на робітничі партії і ґрупи. Легко, однак, зрозуміти, що, скажімо, варстат артилерійський у кожному разі буде мати такі майстерні, як монтажова, опороповоротникова, ремонту дул, гарматних передків і амуніційних скринь, оптична. Ця остання майстерня, в залежності від потреб, може творити цілковито окремий варстат.

Майстерня монтажова повинна мати секції гармат тяжких, легких, лютування газового і електричного і машинову. Поділ інших майстерень артилерійського варстату треба узалежнити цілковито від умов і потреб і тому передбачити його завчасу не можна.

Варстат механічний звичайно ділиться на майстерню машинову, ручної обробки, кузню, струментарню і гартовню. Майстерня машинова має секції: токарну, автоматів та і.; майстерня ручної обробки має окрему секцію конструкції з блях звичайних і панцерних.

Варстат помічний ділиться на майстерні: столярню, римарню, бляхарню (обробка бляхи грубости до 1 мм.), малярню і лляння. Столярня звичайно має секції: машинову, обробки ручної і моделярню та колесню.

Варстат зброї малокаліберної і холодної ділиться на майстерні: рушниць, кулеметів і підставок до них та машинову. Майстерня рушниць ділиться на секції: дул, рушнично-столярську, монтажову, бронірування з щоткарнею і холодної зброї. Яко окрема секція при цьому варстаті працює стрільниця. Майстерня кулеметів має секції: кулеметів легких, тяжких і підставок до кулеметів.

Вище ми згадували, що секції складаються, в залежності від потреб, з кількох робітничих партій, а партії — з ґруп. Кількість партій окреслюеться гатунками і системами зброї, яку той чи інший варстат дістає до направи. Кількість робітничих ґруп у партії залежить від роду направи і кількости механізмів, що складають ту чи іншу гармату, той чи інший кулемет. Кількість робітників у тій чи іншій ґрупі залежить від механізму, який та ґрупа дістає до направи, і від способу самої направи.

Докладно на цьому надзвичай важливому питанню зупинимося пізніш при обговоренню праці технічного відділу і праці варстатів.

Керовництво адміністраційне складається з рефератів, що творять відділ ліквідаційний, і з гамазей. Реферати відділу ліквідаційного такі: а) калькуляції кінцевої; б) розрахунків по замовленнях; в) бухгальтерійно-білянсовий; г) платні і розрахунків особових; д) закупів; е) гамазей, з реєстрами і картотеками стану матеріялів.

Гамазеї конечні такі: а) складовище зброї; б) складовище запасових частин до зброї, в) складовище сирівців, г) складовище струментів і приладь, потрібних до праці.

Гамазеї діляться на секції. Секції та їх кількість в тій чи іншій гамазеї також залежить від фактичної потреби. Однак, конечним є поділ на секції основні, якими будуть: у гамазеї зброї — секція зброї ручної і холодної і секція артилерійська; у гамазеї запасових частин — секція запасових частин до зброї малокаліберної і холодної і до зброї артилерійської; у гамазеї сирівців — секція металів, секція дерева з сушарнею; секція плинів і смарів. Гамазея струментів повинна мати секції: обробки металів, обробки дерева, моделів, струментів прецизійних і мірничо-контрольних, струментів вибракованих чи зужитих і випозичальню, з якої робітники побирають струменти, потрібні до праці кожного дня.

Про господарку гамазей буде мова докладніш, коли зупинимося на праці адміністраційного керовництва.

Керовництво контролю складається з двох рефератів: а) реферату контролю міжопераційного чи варстатового і б) реферату контролю кінцевого. Ці реферати творять відділ контролю.

Названим рефератам відділа контролю підлягають бриґади контрольорів, праця яких відбувається, в залежності від потреб, чи то на варстатах, чи то в гамазеях, чи то в помешканню, спеціяльно для цього визначеному. Бриґади контрольорів діляться на ґрупи. Легко собі уявити, що бриґада міжопераційного контролю повинна мати контрольну ґрупу в кожному з варстатів і в гамазеї, до якої прибувають закуплені речі чи сирівці, потрібні до виробів і направи.

Головні завдання цієї бриґади: 1) ствердження направи, якої потрібують об'єкти (зброя), прислані до закладу; 2) ствердження, що сама направа відбувається належно; 3) ствердження, що сирівці і помічні матеріяли, уживані при направі, відповідають приписам.

Бриґада кінцевого контролю ділиться на ґрупи: 1) артилєрійську, 2) зброї малокаліберної і холодної, 3) складових частин зброї, потрібних до направи в закладі і до виміни в частинах, і 4) струментів і приборів, потрібних до вживання в закладі і у військових частинах. Головним завданням бриґади кінцевого контролю є: 1) ствердження, що направу зброї переведено таку, якої ця зброя потрібувала (згідність з протоколом огляду перед направою); 2) ствердження, що при направі варстати належно зібрали складові механізми зброї і не відступили від норм і рисунків виробу; 3) ствердження (фактичне, через випробування), що зброя по направі здатна до дальшого вживання з можливо найліпшими виниками.

Орґанізація направчого закладу мусіла би виглядати так, як показано на схемі.

Подані на схемі означення керовництв, рефератів, варстатів і гамазей повинно вживати при зносинах між собою цих складових частин адміністрації закладу і у всіх паперах, що зв'язані з виконанням замовлень. Треба лише додати, що означення майстерень, варстатів і секцій, як рівнож секцій гамазей, найліпше стосувати цифрове. Для прикладу візьмемо, що артилєрійський варстат має майстерні, означені цифрами так: монтажова—1, опороповоротникова—2, дул — 3 і т. д. Секції майстерень знову мають значення цифрове, як, скажімо, у майстерні монтажовій: секція гармат тяжких 1, легких — 2, лютування — 3, машинова — 4. Коли приймемо таке означення, то, скеровуючи якусь справу до артилєрійського варстату, майстерні монтажової, секції машинової, значимо так: ПА14. Майстерні і секції інших варстатів означаємо так само. Тому, наприклад, столярня, яка належить яко майстерня до помічного варстату, могла би мати таке означення: ППо1, тобто: відділ продукції, помічний варстат, секція 1 — столярня. З гамазеями так само: Лгс — гамазея сирівців ліквідаційного відділу, а Лгс1 — додаємо секція сирівців метальових; Лгс2 — секція дерева і т. п.

Обсада персональна керовництв, рефератів, варстатів і гамазей така (дивись схему):

I. К е р о в н и ц т в о з а к л а д у. На чолі керовництва стоїть керовник закладу, якому підлягають керовники технічний, адміністраційний і контролю разом із своїми відділами, варстатами і гамазеями. Його сталий заступник є разом з тим безпосереднім керовником відділу загального і йому підлягають керовники окремих рефератів, референти справ і урядовці рефератів загального відділу.

II. К е р о в н и ц т в о т е х н і ч н е. На чолі його стоїть технічний керовник. Його заступник, референт технічного керовництва, є безпосереднім керовником відділу продукції. Керовникові технічному підлягають керовники варстатів, техніки і майстри варстатів, майстри майстерень, секційні, партійні, ґрупові, кваліфіковані робітники і некваліфікована поміч. Реферати технічного керовництва обсажені так само, як і реферати керовництва закладу: керовники рефератів — референти справ — урядовці. Всі вони підлягають керовникові технічному і його заступникові.

III. К е р о в н и ц т в о а д м і н і с т р а ц і й н е. Заступник керовника безпосереднє керує відділом ліквідаційним і є референтом керовництва. Керовникові адміністраційному підлягають: керовник гамазей, гамазинери, секційні і робітники гамазей. Обсада рефератів керовництва така сама, як і в загальному відділі чи продукції: керовники рефератів — референти справ — урядовці. Всі вони підлягають адміністраційному керовникові і його заступникові.

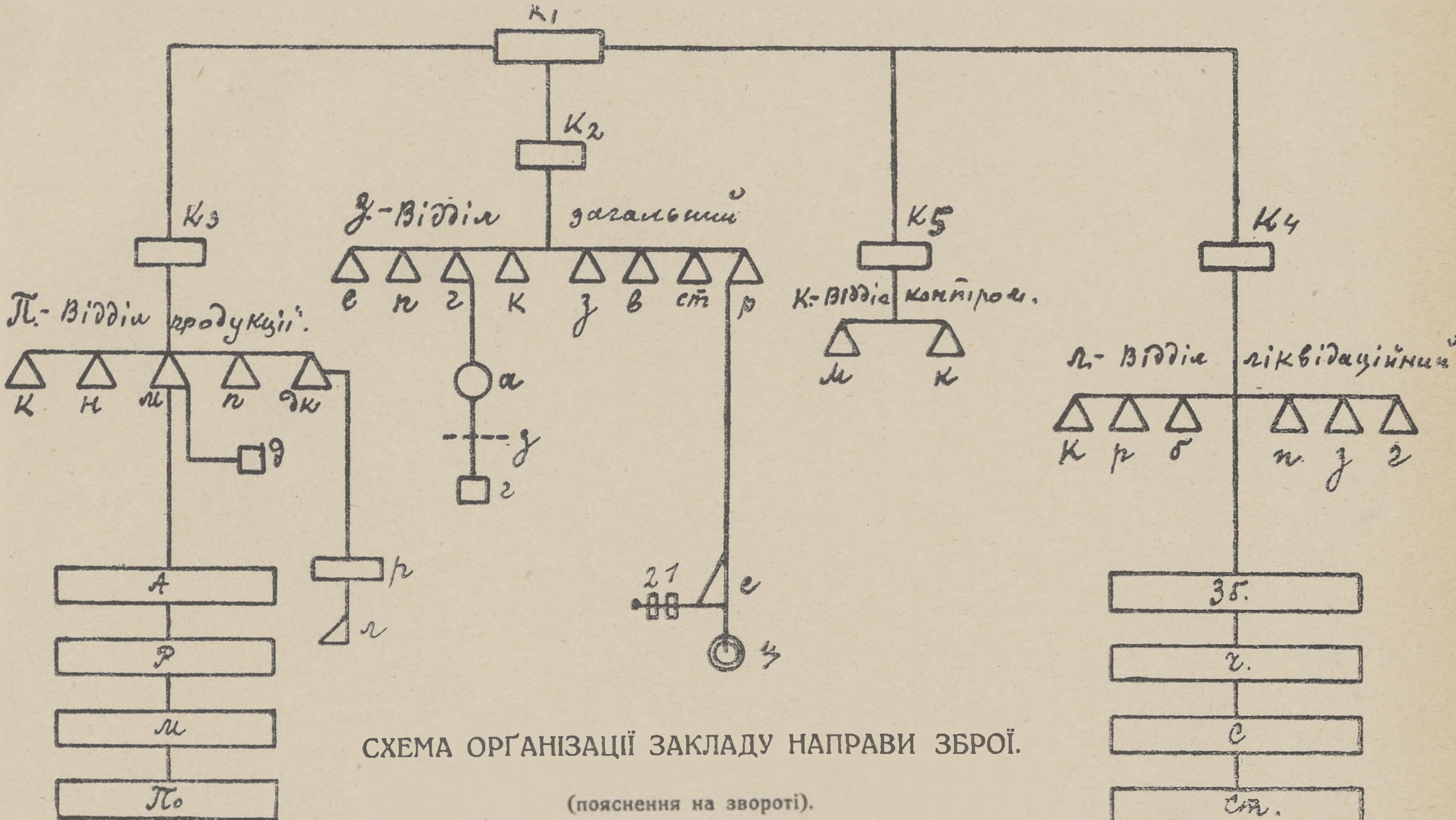


СХЕМА ОРҐАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДУ НАПРАВИ ЗБРОЇ.

(пояснення на звороті).

ПОЯСНЕННЯ СКОРОЧЕНЬ:

$К_1$ — **керовництво закладу;**

$К_2$ — **керовництво відділу загального;**

Реферати:

Зк — канцелярія закладу;

Зг — господарка теренова;

Зга — автоґараж;

Згз — віднога залізниці;

Згг — гамазеї господарчі;

Зп — справи особові;

Зс — статистика та інформації;

Зз — замовлення;

Зв — умови технічні і рисунки;

Зст — студії над промислом військовим;

Зр — рух закладу;

Зре — електровня;

$Зре_1$— бриґада електромонтерів;

$Зре_2$— бриґада направча;

Зрц — централя телефонічна;

$К_3$ — **керовництво технічне;**

Реферати:

Пк — калькуляції вступної;

Пн — наказів праці і матеріялів;

Пм — методів обробки і хронометражу; при ньому досвідна майстерня.

Пп — плянування;

Пдк — досвідно-конструкційний. При ньому рисовня — Пдр і Пдл — лябораторія механічно-хемічна.

ПА — варстат артилерійський;

ПР — варстат рушничний;

ПМ — варстат механічний;

ППО — варстати помічні;

$К_4$ — **керовництво адміністраційне;**

Реферати:

Лк — калькуляції остаточної;

Лр — розрахунків по замовленнях;

Лб — бухгальтерійно-білянсовий;

Лп — платні і розрахунків особових;

Лз — закупів;

Лг — гамазеїв;

Лзб — гамазея зброї;

Лгч — гамазея складових частин зброї;

Лгс — гамазея сирівців для виробу;

Лгст— гамазея струментів;

$К_5$ — **керовництво контролю;**

Реферати:

Км — контролю міжопераційного і сирівців;

Кк — контролю кінцевого готових виробів.

IV. Керовництво контролю провадить керовник контролю. Його сталий заступник — референт керовництва — є безпосереднім керовником відділа контролю і йому підлягають керовники рефератів, референти справ і урядовці. Бриґади контрольорів—контролю міжопераційного і контролю кінцевого—підлягають керовникам відповідних рефератів. Бриґади складаються з техніка чи майстра бриґади, майстра ґрупи (відповідає майстрові майстерні) і контрольорів секційних.

Щодо загальної кількости персоналу, то трудно окреслити, коли не маємо реального закладу. Лише треба сказати, що обсада кожного реферату трійками є, на нашу думку, найліпшою. Керовник реферату — референт справ — урядовець — будуть творити комірку працездатну, рухливу і добре ознайомлену з справами реферату.

Щоби докладніш уявити взаємовідносини рефератів різних керовництв між собою і з варстатами та гамазеями, зупинимося трохи на замовленнях, над якими працюють всі орґанізаційні комірки закладу. Замовлення на виконання тої чи іншої праці направчому закладові уділяє уповноважений до цього орґан військового міністерства. Само замовлення може бути на певний термін, тобто таке по кількості об'єктів, приділених до направи чи виробу, що заклад над його виконанням буде працювати певний довший час, скажімо, півроку чи рік. Може знову бути характеру випадкового щодо праці і тривання її над виконанням цього замовлення. Однак і в тому, і в другому випадкові, замовлення повинно докладно окреслювати, яку зброю чи які речі має бути направлено чи випродуковано, в якій кількості, в якому терміні і за яку заплату. Рівнож замовлення повинно окреслювати, на підставі яких технічних приписів і рисунків праця має бути виконана, а по виконанню — якій установі випродуковані чи направлені речі мають бути переказані. Крім цього, замовлення, коли ходить о направу зброї чи речей випосаження, звичайно окреслює рід направи.

У стосунку до артилерійської зброї направа на практиці буває трояка, а саме: велика, середня і мала, в залежності від кількости механізмів, що потрібують направи. Час виконання направи у кожному з цих випадків буде інший, а тому і заплата за направу також інша. Щодо зброї малокаліберної і холодної, як рівнож речей помічних, звичайно розрізняємо направу двояку, а саме: велику і малу. Може бути також, що направчий заклад дістає зброю для перегляду і ствердження здатности її до дальшого вжитку, або до перегляду і усунення дрібних ушкоджень чи дрібних браків складання. Тут до речі буде згадати, що для направчих закладів далеко зручнішими є замовлення на певний час, бо вони дають змогу належно розкласти працю у варстатах, майстернях і секціях, належно поділити робітників на ґрупи і партії, належно використати машини і всі технічні урядження закладу. При замовленнях випадкових цих догідностей брак, а тому звичайно направа зброї у цих випадках коштує значно дорожче, чим при замовленнях першого типу.

Посування замовлення згори вділ (у змісті орґанізаційному), по одержанню у закладі, має такий характер:

Керовник закладу разом з заступником, по зазнайомленню з замовленням, скеровують його до реферату замовлень. Реферат замовлень найперше повідомляє адміністраційне керовництво, щоби приготувало місце у гамазеях на зброю, що має надійти, і керовництво контролю, що (бриґада вступного контролю) має цю зброю переглянути в такім і такім терміні і ствердити (справдити) рід направи, якої надіслана зброя потрібуватиме, і кількість складових частин, потрібних до заміни при направі. Від реферату гамазеїв реферат замовлень вимагає подання стану запасових частин до зброї тих ґатунків, що вказані у замовленню, а від реферату статистики — даних попередніх направ тих самих ґатунків і системів зброї, увзгляднюючи: час направи, кошти робітничої платні разом з премією, кошти адміністраційні та матеріялів помічних і частин, що підлягатимуть заміні. Після перегляду зброї контрольорами і усталення всіх дрібниць направи реферат замовлень зноситься з технічним керовництвом і, інформуючи його про дані, які вже посідає, просить про висловлення погляду щодо часу направи кожного окремого ґатунку зброї, терміну виконання цілого замовлення і уваг щодо спеціяльних направ, відбігаючих від звичайних (коли, звичайно, такі будуть передбачені), та їх коштів. Реферати відділу продукції, а саме: вступної калькуляції, плянування, методів та способів направи і обробки, а коли потрібно, то і досвідно-конструкційний, подають свої міркування, підперті числовими даними.

Маючи відповідь технічного керовництва, керовник реферату замовлень підсумовує всі дані і цілу справу нового замовлення представляє керовникові загального відділу. Цей останній знайомить з виниками вступних над замовленням студій керовника закладу і за його апробатою провадить переговори з орґаном, що уділює замовлення, з метою осягнення певних змін, коли вони бажані, або повідомляє, що замовлення на запропонованих умовах закладом принято.

Після цього реферат замовлень виписує розказ праці технічному керовництву (копії — адміністраційному керовництву і керовництву контролю).

Дальший перебіг праці над замовленням буде:

К е р о в н и ц т в о т е х н і ч н е. Реферат досвідно-конструкційний виготовлює варстатові рисунки і опрацьовує табелі матеріялів, коли їх немає або коли вони підлягають певним змінам.

Реферат вступної калькуляції, користаючися з варстатових рисунків, усталює: години праці для кожного варстату, що буде брати участь в направі (майстернями, секціями, ґруппами і партіями робітничими та окремими операціями); матеріяли (кількість і якість) і запасові частини, що потрібні до направи. Реферат наказів праці і матеріялів, на підставі опрацьовань реферату вступної калькуляції, виставляє операційні карти і квити на матеріяли для кожного місця праці зокрема, а реферат плянування висилає їх, разом з рисунками, до варстатів, визначаючи терміни розпочаття і закінчення праці над замовленням. Години і терміни заносяться до спеціяльних таблиць і схем, що служать для контролю варстатів, для контролю поступу праці.

Варстати побирають матеріяли і складові частини з гамазеїв і переводять направу, віднотовуючи її поступ у годинах на операційних картах і на контрольних таблицях.

К е р о в н и ц т в о к о н т р о л ю. Реферат міжопераційного контролю, за позіччю бриґади варстатового контролю, стверджує, що направа відбувається згідно мпротоколами попереднього огляду, на підставі рисунків і з додержанням норм, для кожної зброї усталених. Щодо матеріялів, ужитих до направи чи до виконання складових частин, контроль стверджує, що вони відповідають технічним приписам (хемічний склад і механічні властивості). По закінченню направи реферат кінцевого контролю через бриґаду контрольорів стверджує, що зброя здатна до вжитку.

К е р о в н и ц т в о а д м і н і с т р а ц і й н е. По отриманню копії розказу виконання замовлення реферат гамазеїв видає варстатам зброю, що призначена до направи, матеріяли і складові частини, потрібні до направи; реферат закупів набуває речі, потрібні до направи, коли їх бракує в гамазеях. По закінченню направи і відібранню зброї контрольорами, реферат гамазеїв знову відби-

рає її до переховання, забирає від варстатів рештки матеріялів та відпадки і, на розказ відділу замовлень, висилає направлену зброю по призначенню; реферат кінцевої калькуляції відбирає всі документи, що зв'язані з направою, і ліквідує направу в годинах і в коштах; реферат розрахунків по замовленнях виготовлює для державного контролю і відділу замовлень (керовництво) справоздання з замовлення; реферат бухгальтерійно-білянсовий, маючи всі документи грошеві і на матеріяли, ліквідує замовлення по книжках, переховуючи документи певний час у себе, щоби в разі потреби предкласти їх державному контролю.

Після зліквідування замовлення через усі реферати адміністраційного керовництва, реферат замовлень докладає керовникові загального відділу (заступникові керовника закладу), що замовлення „число таке-то" цілковито зліквідувано на терені закладу.

На цьому кінчаємо огляд засад орґанізації закладу для направи зброї. До огляду праці керовництв, рефератів, варстатів і гамазеїв з реальними прикладами, як ця праця на нашу думку повинна відбуватися, повернемося в наступному нарисі.

Воєнна хроніка.

АНҐЛІЯ. Збудовано 10 жіроплянів; швидкість 180—24 клм./год., підійматися і опускатися можуть сторчово; головне призначення — обсервація та фографування. — На заміну „Люіса" буде введено легкий кулемет чеської системи „Z. B." — Лекторові політехніки в Лейчестері Cr. Chadfield'ові вдалося відкрити проміні, які нібито швидко забивають всяку живу тварину, нищучи нерви.

НІМЕЧЧИНА. Підписано умову з Чилі про доставу салетри для фабрик муніції. — За анґл. джерелами, на 1.V ц. р. у німців буде більш 2.000 бойових самолетів. — Вздовж кордонів франц. і польсько-литовського провадяться залізо-бетонові будівлі. — Закінчено в Фридрихсгафені будівлю найбільшого в світі дирижабля типу Цепеліна — „L.Z. 129".

ПОЛЬЩА. На початку березня закінчилися на Горному Шльонську великі зимові маневри.

СП. Ш. П. А. Промайнули звістки про дуже злий стан америк. повітрової фльоти (ніби замісць „паперових" 1800 самолетів мається в дійсності лише 49 бомбардових і 229 самолетів інших типів). На авіяцію щороку видавалося до 200 міл. дол.

С.С.С.Р. Вступило від „Червоного Хреста" і „Черв. Півмісяця" 7 саніт. самолетів і має вступити ще 14. — На з'їзді комун. партії ком. спр. військ. Ворошилів засвідчив добрий стан червоної армії, але разом з тим сконстатував злий стан вигодовування коней і дезорґанізацію залізничних шляхів в державі.

ФРАНЦІЯ. Наближчується до кінця воєнна акція в Марокко. -- Швидким кроком продовжується моторизація армії. Для розвідчих відділів прийнято опанцерований мотоцикл з карабіном.

Уфортифікування східнього кордону повинно забезпечити безперебійне перепровадження мобілізації, що має покликати не тільки резерви людські, але й пристосувати до війни промисловість, сільське господарство, засоби комунікації. Для такої мобілізації Франція потребує щонайменше 2 місяці. Друге завдання уміцнень — не допустити ворога на французьку землю і охоронити економічні багацтва краю (в 1914 р. наїзд німців на територію Франції відразу ж позбавив її багатьох засобів, потрібних для провадження війни). Отже, вздовж кордону створено дві смуги глибокого профілю окопів, в яких уміщено пункти для автоматичної зброї. Схованки для цієї зброї замасковані, а недалеко від лінії окопів побудовані приміщення для військ, з яких можна легко діста-

тися до окопів. Лінії окопів уміцнено потужними центрами опору, безпечними від огня найбільших гармат. Лінії вогню сполучені між собою підземними коридорами та казематами, а лінія оборонних уміцнень є, як подають описи, правдивим підземним містом, будови якого часом лежать на глибині 100 мтр. Уміщено там залізниці, електричні проводи, телєфонічні та телєграфічні лінії, каналізаційні рури, а передовсім найдосконаліші протигазові урядження. Все це тягнеться на просторі біля 200 клм. На сьогодня ці фортифікації, здається, не до здобуття, але вже промайнули звістки про великі технічні недокладності, яких допущено під час будови фортеційного пасу.

ЯПОНІЯ. Побільшено кількість фабрик для будови самолетів.

Военно-морська хроніка.

АНҐЛІЯ. Між 10 і 15 березня відбулися великі морські маневри на захід від побережжя Портуґалії при участі 86 кораблів з 40,000 залоги. Отримали ушкодження під час маневрів 1 панцерник, 2 міноносці і 1 підв. човен. — Проектується будівля 10 панцерників на протязі 3 років. — Спущені на воду панцерник „Ajax" (7.000 тонн) і вел. підвод. човен „Severn" (1,800 тонн, 26-ий по черзі з числа збудованих по війні підв. човнів). Зараз підв. тоннаж Анґлії виносить 51,000 тонн. — В січні у Синґапурі відбулася морська конференція для розгляду питань, зв'язаних з стратеґ. значенням Вел. Океану. — Нову морську базу намічено утворити на Фалькляндських островах. — Проектується будова міноносців — „ліліпутів" (довжина — 16 мтр., швидкість — 40 міль/год. і залога—5 осіб.); мета—зменшення небезпеки з боку самолетів, головне—гідроплянів.

ГОЛЯНДІЯ. — Закінчується будова підв. човна типу К. XVIII з серії 5-ти найновішого типу (згадка в „Таб." ч. 17).

МАНДЖУРІЯ. За допомогою Японії проектується розпочати будову фльоти.

СП. Ш. П. А. 11.І розпочала лет кругом світу ескадра з 6-ти гідроплянів. 1-ою стацією намічено Гонолулу.— 19.ІІ розпочалися маневри при участі 90 найбільших панцерників, 300 гідроплянів і 1 дирижабля. Ціль маневрів — атака на Гавайські острови. — Зроблено пробу з апаратом, що, за поміччю позачервоних промінів, може фотоґрафувати під час самої густої імли на відлеглості 60 морських міль і тим сприяє безпечності пливання. — У грудні 33 р. розпочав досвідне пливання найбільший підв. човен амер. фльоти „Cachalot".

ФРАНЦІЯ. Будуються підводні панцерники, що будуть мати по 2 мін. апарати і розвивати швидкість до 100 клм/год.; будуть вживатися для боротьби з підв. човнами.

ЯПОНІЯ. Набуто в Анґлії найбільший в світі док. — Ніби зроблені досвіди випускання мін, що будуть керуватися людиною, яка знаходиться внутри міни, і з малим підв. човном, що буде мату одну міну і залогу з одної людини.

Бібліоґрафія.

„Wyprawa Wiedeńska". Major Otton Laskowski. Wojskowe Biuro Historyczne. Warszawa 1933.

Короткий нарис політичної та военної ситуації, яка попереджувала похід до Відня, та самої Віденської битви 12.IX.1683.

Цікавий той студіюм, доповнений схемами, має на цілі довести тогочасне значення для Европи і зокрема для Польщі Віденської перемоги. П. Ш.

„Jan III Sobieski". Otton Laskowski, Lwów 1933.

250-ліття в минулім році Віденської битви, вислід якої затримав переможний похід мусульманства на християнську Европу, принесло поважне збагачення історичної військової літератури, присвяченої описам і студіям як самої битви та подій, що попереджували те велетенське змагання двох могутніх сил —-Хреста і півмісяця, з цілями, звичайно, політичними, так і характеристиці головних учасників того зма-

гання, особливо Польського короля Яна Собєського, який, як відомо, керував всіма збройними силами протитурецького союзу.

Отож і знаний дослідник-історик Майор О. Лясковський в зв'язку з згаданим ювилеєм написав біоґрафію Яна III Собєського. Оперта на поважних джерелах, книжка дає повний образ життя і чинів того славного полководцякороля, його прагнень піднести свою Вітчину на височінь її минулої слави та могутности, дає образ незвичайного його патріотизму та енерґії. Високоосвічена людина, король посідав усі дані, щоб твердою рукою, загартованою в обставинах безперервного воєнного життя, попровадити державу серед розбурханих хвиль внутрішніх державних пристрастей і загрозливої зовнішньої ситуації. А передусім, як вояк, король розумів, що тільки відповідно зорґанізована збройна сила може бути міцним опертям для його плянів і тому до створення її вживав усіх зусиль. З почуттям так близького нам вояцького пієтизму Автор пише про ті зусилля короля, яких апотеозою була Віденська перемога. Опис самої битви та образ полководця-короля, що вправною рукою керує нею, роблять незвичайне враження.

Книжка є дуже цінною вкладкою до історичної військової літератури, а популярний характер викладу, призначений в першу чергу для виховання на славних подіях минулого нової ґенерації борців за могутність своєї держави, перед якими Автор разом з тим в дидактичних цілях представляє і неґативні явища тогочасного суспільно-державного життя народу, ще більше підносять її вартість. П. Ш.

Вісті Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання при Укр. Господ. Академії в ЧСР. Ч. 2. 1 січня 1934. Містить статті: Ректора Б. Іваницького „До наших студентів та курсантів", продовження „Нариси статичної ґрафіки" доц. Л. Шрамченка та проф. М. Добриловського „В справі студіювання чужих мов". Поза тим містить загальні відомості щодо студій та листування секретаріяту Інституту. З листування видно, що Інститут має дуже великий промінь своєї діяльности: Галичина, Волинь, Франція, Фінляндія, Арґентина, Палестина, Хіни, Канада й т. д. Приймаючи свідчення п. Ректора про велику старанність студентів, можемо лише бажати дальшого успіху в розвитку та праці Інституту.

Інж. РУМПФ—„Запалюючі бомби", 216 сторінок. В цікавій публікації п. С. Жака під заголовком: „Огонь з неба" оповідається про війну майбутнього, яка не буде війною уланів або богатирської піхоти, що відважно біжить в атаку на багнети, ба навіть звичайна артилєрія, без сумніву необхідна, не буде відогравати рішаючої ролі.

Майбутня війна — це гази, літництво й вогонь...

На доказ цих своїх тверджень п. Жак розглядає книжку, що оце з'явилася в Берліні під заголовком „Запалюючі бомби". Написав цю книжку інженер Румпф з Кролєвця.

На 216 сторінках тієї книжки інж. Румпф вилічує всі запалюючі засоби, що їх вживалося протягом цього часу аж до днів сучасних, почавши ще від огнів грецьких, запалюючих бомб у віках середніх, невдалих огневих ракет XIX віку, запалюючих шрапнелів і ґранат з часів перед Світовою війною, подає далі про вогнемети та примітивні льотничі бомби, що було ужито їх перший раз під час Світової війни і, нарешті, подає про невживані ще зовсім і найгрізніші, завдяки своїй потворності та удосконалености, — бомби елєктронові.

— Сторінка за сторінкою цієї страшної книжки, — каже п. Жак, — кричить все голосніш: — „З попілу повстав ти, в попіл обернешся".

Як відомо, запалюючі бомби було застосовано підчас Світової війни вже в році 1915.

Почавши від 28 листопада 1915 року — коли в ясний передполудень впали перші бомби з німецьких самольотів — і до 20 липня 1918 року німецькі льотники одвідали столицю Анґлії Льондон аж 38 разів.

Анґлійські справоздання подають, що від 31 травня 1915 року і до 20 травня 1918 року скинено на Льондон 300 тонн бомб; з цього повстало 244 великі пожежі, від яких цілковито знищено 174 будинки і 619 сильно ушкоджено.

Та всеж, на загал, німецькі військові кола визнали результати ці за невистарчаючі.

Німецький військовий промисел працював далі над удосконаленням запалюючої бомби протягом цілого часу Світової війни і допіро наприкінці війни, в наслідок довготрівалих досвідів, винайдено бомбу електронову.

Бомбу цю зроблено з металю „електрон", ще лекшого від алюмінія, що цілковито самозгорає й рівночасно виділює велику кількість тепла. Металь електрон надається до механічної обробки, через що дається виробляти з нього невеличкі бомби, вагою до 1 кільограма.

Небезпека електронової бомби полягає в: а) високій температурі в часі згорання, б) малій вазі, що дозволяє льотникові забрати водноразь кількасот бомб і в) незаводність в ужиткованню.

— Червоною ниткою через усю книжку інж. Румпфа б'є аксіома, — каже п. Жак: — що обік бомб газових — будуть уживати бомбу запалюючу. Правдивіш, запалюючу бомбу в прийдешній війні будуть вживати купно з бомбами вибуховими та бомбами газовими.

Ворожий напад розпічнеться від закидання міста бомбами вибуховими. Коли вже ціла людність похоявається до льохів, буде вжито запалюючих бомб, які, якщо ніхто не буде стежити за дахами та стріхами, легко породять страшні пожежі.

А коли на рятунок якогось більшого горящого об'єкту прибуде пожежна сторожа, — ворожі льотники закидають її бомбами газовими і тим утруднять або й цілковито унеможливлять рятункову акцію.

Нарешті, можуть бути вжиті знову вибухові бомби до знищення вулиць, загородження їх грузами та унерухомлення водотягів.

Все це в тих цілях, щоби пожежа на місті могла свобідно розростися та дійти до такого стану, коли опанувати вогнем вже стане фізично неможливо.

— Отакі то образки, — каже п. Жак — малює в книжці „Запалюючі бомби" не хоробллива фантазія поета, а практичний розум інженера.

— Знищити все — ото траґічна мета, до якої хутким кроком прямуватиме війна майбутности...

Стільки п. Жак.

Ми ж, військові, добре знаємо, що на всяку отруту є протиотрута, так і на всякі страхіття „огня з неба" в часі потреби знайдеться теж відповідне протиділання.

М. Островерха. „Мусоліні. Людина й чин". 1934. Книгозбірня „Вістника". 85 стор. Ціна 1 зол.

Видавництво журналу „Вістник" заповіло випуск ряду книжок, присвячених новим духовим течіям заходу. З них першою є біоґрафія диктатора Італії, що написана живо і барвно. Автор уміло вибрав наймаркантніші моменти з життя „Дуче", які становили ніби зворотні пункти. Провідна думка твору — воля до чину, вперта боротьба з противностями долі і ставлення повище всього гонору нації.

Цікаві думки Мусоліні про Україну ще з того часу, коли він був редактором газеты „Іль Пополо д'Італія". Був то час крівавих змагань України з червоними і білими москалями в р. 1919. Короткі виїмки з його статей свідчать про співчуття і навіть завзятість, з якими він тоді обстоював нашу справу. Вихід подібної книжки безумовно на часі, бо хоч ідеї Мусоліні прийняті не всіма, але треба признати, що він дійсно почав нову сторінку історії Італії, та й поза Італією впливи його відчуваються значно. Ю. Н.

Витяг з пресового комунікату УТГІ 32.

Український Технічно-Господарський Інститут Позаочного Навчання — „Генеральний цінник позаочних курсів та підручників до них на 1-ше лютого 1934 р.", стор. 4 in folio. Зміст: 1. Реєстр курсів і цін; 2. Умови студіювання та висилки підручників.

УСПІХ КУРСІВ УКРАЇНОЗНАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В КАНАДІ.

В Едмонтоні та Саскатуні в днях 26—31 грудня відбулися Українські Народні Зїзди. Зїзди ухвалили наступну резолюцію: „Зїзд признає велику вагу

вищих курсів Українознавства, виготовлених Українською Господарською Академією в Подєбрадах, і припоручає українським студентам і учителям, а в першій мірі бувшим і теперішнім питомцям наших виховавчих інститутів, щоби записувалися на згадані курси та в якнайбільшій мірі користали з них." („Український Голос" ч. 2 за 1934 р. з дня 10.I 1934 р., стор. 5). Наслідком цієї акції вписалося на курси Українознавства УГА кілька десятків нових студентів. Орґан молоді „Каменярі" вмістив дуже прихильну замітку про курси Українознавства, в якій рівнож закликає молодь Канади до впису на курси. Можемо бути горді з канадійської молоді.

Успіх економічно-кооперативного відділу УТГІ на зїзді РСУК у Львові. На річному Зїзді Ревізійного Союзу Українських Кооперативів у Львові (РСУК) дня 15 січня б.р. в дискусіях забрав слово Д-р Інж. Є. Храпливий і закликав всіх кооператорів до масового виховання провідників кооперації на Економічно-Кооперативному відділі УТГІ. Директор РСУК посол Остап Луцький, відповідаючи від імени Дирекції РСУК, так само підкреслив велике значення Економічно-Кооперативного Відділу УТГІ та закликав до вступу на цей відділ.

НОВІ ПІДРУЧНИКИ

Аґрономічного відділу УТГІ в Подєбрадах. Вже викінчені друком, зброшуровані й розсилаються замовникам підручники Аґрономічного Відділу УТГІ, а саме: доц. інж. О. Коваленко: „Основи вищої математики" (стор. 138, рис. 73, ціна 45.—кч. в ЧСР, 48.—кч.—за межі ЧСР), проф. В. Чередіїв: „Анатомія рослин" (стор. 109, рис. 47, ц. 46. — кч. за межі ЧСР); доц. д-р І. Мазепа: „Морфольоґія рослин" (стор. 96, рис. 115, ціна 43.—кч.—в ЧСР; 46.—кч.—за межі ЧСР).

Закінчуються друком: проф. д-р М. Вікул: „Теоретичні підстави студій неорґанічної хемії" (14 лекцій, рис. 47, ціна 40.—кч.—в ЧСР; 43.—кч.—за межі ЧСР); доц. Б. Лисянський: „Технічна фізика", част. І.—„Механіка" (14 лекцій, рис. 168, ціна 40.—кч.—в ЧСР; 43.—кч.—за межі ЧСР; доц. А. Чернявський: „Мінеральоґія. — Загальна частина" (стор. 44, рис. 47, ціна 15.—кч.—в ЧСР; 16.—кч.—за межі ЧСР). Замовлення надсилати на адресу: Ukrajinsky Technicko-Hospodářsky Institut, Podebrady, Tchecoslovaquie. Гроші — на конто П.К.О. ч. 191.500 — pro účet 15.135. (в Польщі).

ПОЧАТОК КУРСІВ ПРАКТИЧНОГО МИЛОВАРСТВА УТГІ В ПОДЄБРАДАХ.

Дня 15 січня ц. р. вийшла в світ перша лекція з курсу Практичного Миловарства. Курс написали інженери-практики: інж. П. Лещенко та інж. П. Василюк. Платня за навчання на курсі 40. — кч. (вартість підручника в Чехословаччині — 30. — кч., поза межі Чехословаччини — 32. — кч. — з пересилкою). З огляду на дешевість сирівців, для миловарства складаються нині особливо сприятливі умови. Радимо всім, хто дбає про упромисловлення українського села, звернути увагу на цей курс. Запис курсантів продовжується. Звертатися на адресу: Ukrajinsky Technicko-Hospodářsky Institut, Podebrady, Tchecoslovaquie.

КУРСИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

при Українській Господарській Академії в Подєбрадах.

Мета курсів: — дати кореспонденційною методою навчання систематичне знання, необхідне кожному свідомому українцеві.

На курсах викладаються такі предмети: історія України, українська мова, історія української літератури, українська культура, фізична ґеоґрафія України, економічна ґеоґрафія України, історія українського громадського руху XX століття, націольоґія. Всі курси лекцій пишуть специяльно для Курсів Українознавства видатні українські вчені фахівці.

КУРСИ ТРИВАЮТЬ ТРИ СЕМЕСТРИ.

Після закінчення студенти дістають належні свідоцтва.

В першому семестрі розсилаються лекції з: „Історії України" (проф. М. А. Славінський) — та „Фізичної ґеоґрафії України" (доц. Д-р М. Дольницький).

Друкується курс лекцій „Українська Культура", написаний дев'ятьма авторами, за редакцією проф. Д. В. Антоновича.

Докладніші відомості в проспектах, які висилаються безплатно.

Звертатися на адресу: Ukrajinsky Technicko-Hospodařsky Institut, Podebrady, Tchècoslovaquie.

або Краєве Товариство „Сільський Господар" у Львові, Ринок 10.II.

Початок навчання на позаочних курсах пасічництва. Дня 15 грудня б.р. в Українському Технічно-Господарському Інституті позаочної освіти при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р. (в Подєбрадах) вийшли з друку і розсилаються 1 і 2 лекції з пасічництва. Уміщено в них розділ „Українське пасічництво та його значення"; написав його лектор Української Господарської Академії інж.-аґр. М. Сочинський. До кінця грудня мають вийти ще лекції 3 та 4. В третій лекції має міститися розділ „Анатомія та фізіольоґія бджіл", написаний д-ром Л. Гуменюком (Свалява), а в четвертій — „Походження бджіл, раси бджіл, спадковість у бджіл", написаний д-ром Іваном Драбатим (Берлін). Виготовлення й випуск лекцій розраховані на 6 місяців. Запис слухачів продовжується. Платня за весь курс — 70 корон чеських. За детальними проспектами звертатися на адресу: Ukrajinská Hospodářská akademie v. C.S.R. Lazne Podebrady, Zamek. Tchècoslovaquie, або в Польщі до Товариства „Сільський Господар" — Львів, Ринок 10.

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ У ПОЛЬЩІ.

До Українського Громадянства.

За 13 років перебування на еміґрації вже багато активних діячів опустило її ряди. Тяжкі еміґраційні злидні та боротьба за існування не одному вкоротили віку та передчасно загнали в домовину. Натомісць на зміну приходить наймолодше покоління, що залишило Рідний Край немовлятами, або народилося вже тут, на еміґрації.

Невідомо, як довго судилося нам бути на еміґрації, і власне та невідомість повинна нас тримати напоготові.

Ми повинні подбати про наймолодшу еміґрацію, зміцнити її духово та фізично, щоби вона могла замінити шереги тих, що уступили, та міцно й гідно тримати прапор боротьби за волю Рідного Краю. Ми мусимо заопікуватися нашим наймолодшим поколінням. Не можемо вимовлятися тим, що це, мовляв, справа батьків.

По еміґрантських осередках у Польщі перебуває до 3000 дітей передшкільного віку. Переважна частина цих дітей, в наслідок тяжких умовин життя та невідповідного клімату, страшенно виснажена і, коли українське громадянство не поспішить з допомогою, то за три-чотири роки більшість цих дітей стане кандидатами на сухітників. Цим дітям потрібний принаймні хоч літній відпочинок у гірській здоровій околиці.

Дбаючи про дітей, Відділ Українського Центрального Комітету в Перемишлі на гроші, зібрані серед української еміґрації в Польщі, купив площу землі в Перемишлі під будову захоронки для дітей еміґрантів, але засобів для будови нема жадних.

Повідомляючи про тяжкий стан опіки над дітьми, звертаємося до свідомого українського громадянства з проханнями допомогти нам збудувати на набутій площі землі захоронку.

Кошторис будови захоронки на 25 дітей виносить 10.000 злот.

Ми віримо, що в даному випадку українське громадянство відкликнеться на наш заклик і що не знайдеться ні одного українського патріота, який не дав би на цю мету хоч пару грошів, бо, рятуючи дітей, рятуємо ідею визволення Рідного Краю.

Доведемо свою любов до Рідного Краю не словами, а ділами!

Жертвуймо щирим серцем і щедрою рукою по змозі своїх сил!

Жертводавці, що дадуть 50 зол., будуть вписані в пропам'ятну книгу добродіїв-фундаторів.

Добродії-фундатори можуть задеклярувати свої датки і надсилати їх ратами.

Жертви просимо надсилати на адреси:

В ПОЛЬЩІ: 1. Головна Управа Українського Центрального Комітету в Польщі. Warszawa, Czerniakowska 204, m. 25.

2. Шкурат Петро. — Przemyśl, Rynek 14. Księgarnia Nauk. T-wa im. Szewczenka.

У ФРАНЦІЇ: І. Рудичев.—Paris IX. 41 rue de la Tour d'Auvergne.

В РУМУНІЇ.—H. Porochivsky. Bucuresti. Strada Delea Veche 45.

М. КОВАЛЬСЬКИЙ
Голова Головної Управи У. Ц. К.
в Польщі. в. р.

Д-р П. ШКУРАТ
Голова Управи Відділу У. Ц. К.
в Перемишлі. в. р.

М. САДОВСЬКИЙ
Член-Секретар. в. р.

ПЕТРО БУДНІВ
Секретар. в. р.

1934 р.

Надіслані книжки та журнали:

Рідна Мова. Науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови. Головний Редактор і Видавець Проф. Д-р Іван Огієнко. Ціна 6 зол. річно. Warszawa, ul. Stalowa 25, m. 10. Рік II. ч.ч. 1 (13), 2 (14) і 3 (15).

Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Річник II. 1934 р. Кн. 1, 2, 3. Львів, Чарнецького 26, м. 21.

Wschód-Orient. Kwartalnik, poświęcony sprawom Wschodu. Rok IV. № 3—4 (11—12), czerwiec—grudzień 1933. Warszawa, Miodowa 7. Cena 1.50 zł. Ct. 88.

Biuletyn Polsko-Ukraiński. Tygodnik ilustrowany. Rok II, № 33. Warszawa, ul. Leszczyńska 9, m. 71. Cena 50 gr., № 34—35. Rok III №№ 1 (36), 2 (37), 3 (38), 4 (39), 5 (40), 6 (41), 7 (42), 8 (43), 9 (44), 10 (45), 11 (46), 12 (47).

Рідна Школа. Ілюстр. часопис для всіх. Виходить двічі у місяць у Львові, вул. Словацького ч. 14, III п. Рік II. ч. 23—34. Рік III, ч. ч. 1, 2, 3, 4—5, 6.

Наш Приятель. Часопис для молоді та шкільних дітей. Видавець: **Марійське Т-во Молоді** у Львові, вулиця Сикстуська 39а. Поштова адреса „**Наш Приятель**" — Львів, скр. пошт. 108. Рік XIII ч.ч. 6, 7, 8.

Промислово-Торговельний Вістник. Ілюстр. місячник, присвячений справам промислу, торговлі та торговельної реклями. Р. I, ч. 6, грудень 1933. Ціна 40 гр. Варшава, ул. Злота 46, пом. 6. Рік. II, ч. 1—2, 3.

Горцы Кавказа. Орган народной партии горцев Кавказа. Ноябрь 1933. № 45. Ціна 5 фр. фр. Warszawa, Włodarzewska 17, m. 18. №№ 46, 47.

Відродження. Ілюстр. орган Укр. протиалькогольного і протиникотинного руху. Рік VI. Грудень 1933, ч. 12. Видає „Укр. протиальк. тов. „Відродження". Львів, Домініканська 11. Ціна 40 сот. Рік VII, ч. 1, ціна 20 сот. ч.ч. 2, 3, 4, 5—6.

В огні. Ілюстр. місячник для української молоді. Львів, Корняктів ч. 1. Рік IV, ч. 5 (34). Ціна 30 сот. ч. 7 (36).

Проф. Д. Дорошенко. **Нарис Історії України.** Том II (від половини XVII століття). Праці Українського Наукового Інституту. Том XVIII. Серія підручників, книга 2. Варшава 1933. Стор. 368. Ціна 12 зол.

Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. Укр. видання. Річник II, ч.ч. 1 (8), 9. Berlin. W. 56, Französischestr. 28.

Кіно. Ч. 65—66 (1—2). V рік видання. Ціна 25 сот. Львів, вул. Бляхарська 8.

Вісті. Суспільно-політичний тижневик. Ц. 20 гр. Львів, Св. Яцка ч. 22. ч. 1, 2, 3.

За Конгрес. Неперіод. орган. ініціят. коміс. В. Н. Конґресу. Ц. 2 кор. ч. Praha — Bubeneč. Lotyšska 646.

М. Островерха. Мусоліні. Людина й чин. Львів 1934. Книгозбірня **Вістника.** Стор. 85.

Студентський Шлях. Щомісячник. 2 арк. друку. Львів, Супінського 21. Ціна 6 зол. річно. Рік III. 1933. ч.ч. 1 (21), 2—3 (22—23), 4—5 (24—25), 6—7 (26—27), 8—9 (28—29). Рік IV, 1934 ч. 1—2 (33—34), 3—4 (35—36).

Бій під Крутами. Володимир Михайло Янів. Відбитка з „Студ. Шляху" ч. 10—12 1934 р., 34 стор. Ціна 20 сот.

Вісті Українського Технічно-Господарського Інституту Позаочного Навчання при Укр. Господ. Академії в Ч.С.Р. ч. 2, І.І. 1934. Подєбради. ч. 3, 10.ІІ.34 р.

Вісти Музею Визвольної Боротьби України. Видання неперіодичне. Ч. 1 Липень 1925 р., ч. 2 Грудень 1925 р., ч. 3 Червень 1930 р., ч. 4 Січень 1934 р. Praha XI, Karlova tř. č. 14. I.

Михайло Середа. **Петрусь Шкода.** (Історичне оповідання). Діточа бібліотека, кн. 148. Накладом В-ва „Світ Дитини". 1934, стор. 64. Ціна 80 гр.

ВШ. П. СПІВРОБІТНИКАМ і ЧИТАЧАМ

СЕРДЕЧНЕ ПОЗДОРОВЛЕННЯ З ВЕЛИКОДНІМИ СВЯТАМИ І НАЙКРАЩІ ПОБАЖАННЯ ЗАСИЛАЄ

РЕДАКЦІЯ.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

ВОСКРЕСНЕ й УКРАЇНА!